

Németh
László

Magam helyett c. önéletírása;
Fodor András, Keresztury Dezső,
Kiss Benedek,
Szécsi Margit versei; Zombori
László
rajzai

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-magyarországi Csoportjának
lapja

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY
Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

74-5546 — Szegedi Nyomda

Tartalom

XXVIII. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1974. FEBRUÁR

SZÉCSI MARGIT: A Visszafelé Olvasott Könyv (vers)	3
BAKA ISTVÁN versei: Szakadj, Magdolna-zápor, Gyón- tató fehérség	6
FODOR ANDRÁS versei: Kockázat, A várostól az expresszvonatig	7
NÉMETH LÁSZLÓ: Magam helyett I.	9
KERESZTURY DEZSŐ versei: Epigrammák, Egy tanú- nak, Beszélgetések	39
UTASSY JÓZSEF: A szerelem szentháromsága (vers) ...	42
KISS BENEDEK versei: Kérem érted a liliumokat, Inte- getők, Számvetés félúton	45

ÖRÖKSÉG

HEGEDŰS ANDRÁS: Móra Ferenc egyetemi évei	49
---	----

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Csehszlovákia (Kiss Gy. Csaba)	57
Jugoszlávia (Spiró György)	59
Lengyelország (Kovács István)	61

KRITIKA

CSETRI LAJOS: Sükösd Mihály: Vizsgálati fogság ...	63
GREZSA FERENC: Ágh István: Jóslatok az újszülöttnak	65
CS. NAGY IBOLYA: Ágh István: A madár visszajár ...	67
SZAKOLCZAY LAJOS: Szepesi Attila: Hegedős-ének ...	69
ÁGH ISTVÁN: Orbán Ottó: Emberáldozat	72
VÖRÖS LÁSZLÓ: Gyertyán Ervin: Párbeszéd sokszem- közt	74

PÁLFY G. ISTVÁN: Móricz Zsigmond levelei Simonyi Máriának	77
LENGYEL ANDRÁS: Veres Péter koszorúja	79
SIPKA SÁNDOR: Kárász József: Pörben	82
ÓDOR LÁSZLÓ: Varró János: Kós Károly	83
SZALAY KÁROLY: Robotos Imre: A nevetés vonzásá- ban	84
OLASZ SÁNDOR: Népi kollégiumok Vásárhelyen, 1938— 1949	87
ANNUS JÓZSEF: Tamási István: A kiátkozott	88
VEKERDI JÓZSEF: Balázs János: Füstölgések	90

MŰVÉSZET

Színház

NIKOLÉNYI ISTVÁN: Shakespeare, Weiss, Bulgakov (Próza bemutatók a szegedi színházban)	92
--	----

Képzőművészet

FÉJA GÉZA: Vallomás Szabó Vladimírről	94
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Zombori László rajzai a 8., 38., 41., 44., 48., 56., 62., 81.,
89. és a 95. oldalon

SZÉCSI MARGIT

A Visszafelé Olvasott Könyv

*Kezdetben volt a mozdulatlan Minden
s az Úr lelke lebegett fölötté,
de én mondom: nem lesz alatt s fölött,
középpont sem lesz, s a Zenit s Nadír
eldől akár a céltalan kilőtt nyíl
s amint kezdetben volt: úgy lesz a Minden.*

*Még ami van: önmagára hasonlít.
Ma éjjel s még egy percig: rózsá a rózsá.
Még a halál egyértelmű, mert ordas az ordas
s a fogak arkangyali fehére tudjuk hogy fenyegetés.
De már a vásáron vett földaláló
— a legjobb atya, anyjának hű fia —
a robbanó lepkét megtervezi
s lesz a végzet jelképe: Angeli Morpho
és tücsök, lárvá és selyemgubó.
Nem lesz többé tej a tej és nem lesz méz a méz.
Urak kutyája, hatalom lakája,
nem térsz le a flaszterről te sem — araszolva
követ, kátrányt eszel, s köszöntöd szűkölve
a világból ami még önmagára hasonlít.*

*Üvöltő hattyúcsorda-álmaim
úgy úsznak el az Úrben — mint az álmok,
mint minden ember mai álmai,
beiratlan lapok, járatlan hómezők
zászló-lapjai lebegnek fúvatlan szélben,
félelmetlen bűnök, fehér halálok
vérbosszú nélkül magukba halnak haláltalanul,
sütetlen lángliszt havazik szívemre,
kókler vigécek, varánuszgyík-tokásák
nyúzzák a Bárányt világborotvával,
látcsövet a látnok szemgolyókra
éjke-üvegeset árulnak fenyegetőzve,
és álmodni noha eltiltanak:
csillagölő munkájuk bennetek kiált
haldokló hattyúcsorda-álmaim.*

Korunk a kapcsolatok halála.
Kezünk szerelme az anyag iránt,
kezünk egymáshoz fűződő szerelme,
az állatok szerelme, a dzsungel
egymást evő, egymást szülő szerelme szétszakad.
Üzletkötések rabattnullái, ropogó számsorok,
rabbik, papok, rabonbánok, Jézus meg Barabbás,
Allah-kiáltás, rémitő Halleluja,
hang és test szoborcsoportja zuhan az égbe,
szétporlad a hang és szétporlad a por,
és pártütő lesz a tömegvonzás, a mikrocillagok
égitestté ölelkező szerelme:
szemünk előtt a porfarkú Napok
akár a bontás téglái, úgy zuhognak el
s mi bámulunk a rengő életházban
ha eljő a kapcsolatok halála.

S midőn eléri a lány robbanás
a te gyönyörű kezeidet,
ösmintáit az emberi kéznek,
sebekre és margarétákra érzékeny
írral tapintó kezeidet,
hajakkal és táltossörénnyel
ismerős kezeidet,
a szellem bajnoklegényeit,
ének-doboló, véreddel képíró kezeidet,
világbabát világos holdnál
elringató kezeidet,
bölcsőfaragó, barackfaoltó,
kenyéradó kezeidet,
harangkondító kezeidet,
midőn ők bokszoznak a széthulló égen
s verdesnek, süvöltő táltosi szárnyak,
a kavargó vetések, robogó tetők,
bölcsők és babák tornádós roncsai fölött
az értelmetlen csillagképek tumultusában:
akkor kinyílik minden értelem
s megérti a sívó anyag, mi veszett el,
midőn kezeidhez elér a robbanás.

A végső mozgás a menekülés lesz.
Noé-bárkát a mennyben sem találunk
és nem lesz menny, nem lesz honnan hova,
rekordmintái a felbomló anyagnak
foszlanak a semmi fotonjaivá, s a semmi
sehova vándorol rémületével
s az anyag egyenletes eloszlása megvalósul.

S nem lesz vigasz a megszabadulás,
hogy nem kell nyögnünk a folyamatos halált

s elmúlhatunk egyszerre. Nem old fel semmit
a katasztrófa, mert nem leszünk mi sem.
Mint fel nem költik az alvadt tejet
s a fekete vért: úgy alszunk mi is,
s nem lesz vigasz a megszabadulás.

Leszünk: a Mindenütt Jelenvalók.
Szétrombolt testünk, világunk mindenütt lebeg,
betöltünk mindeneket akár az isten,
mindenki minden helyen létezik
s mint az isten szétlebeg de nem hat.
Tengerek, gyönyörű rozsvetések, Galamb meg Olajág.
Anyánk Köténye, Tisztaság fogalma,
a világ véres fogsorát sikáló fogkefe,
jóságért sápadó szájunk, az énekes és maga az ének:
istenbaromként dermed Minden Helyen.
S kik vérünkön akartak lenni
cárok és nérók, uránuralkodók: ők is
úrstenként a felrobbant időben
így lesznek Mindenütt Jelenvalók.

Köszöntöm azért
az életet mai létében, a hidrogén csodáit,
köszüteményeit világanyánknak: a hegyeket
s a gömbölyűre görgetett követ.
Köszöntöm az Özönvizet,
első bús remekét a pusztulásnak,
s a Gondolat királyi ikerpárját:
vetélt Istent és vetélt Csillagot.

Vonzatlan álmok a vonzatlan űrben:
ragyogjatok fehérén, álmaim,
havakban, mert az utolsó szín a fehér lesz,
keverékszíne vörösen izzó Vágynak,
fekete Bűnnek, ridegkék Erélynek.
Ha a forgás minden szint megkever
fehér marad a forgatag, ha meghal —
Jósok, jövők, táguló hóportestek:
ragyogjatok fehérén, álmaim.

Énekeim, úgy készüljeteK
hogy el nem mondható lesz ami lesz,
hogy szájára nem vesz tündöklő Diva,
hangtalan lesz a létetlen lét — s a Kaszás,
ama Kaszás fehér bordái pengve szétomolnak
mert nem lesz ami meghaljon, nem lesz többé
mellkas, nem dobog átdöfhető szív,
a szív, a vércsillag világnyi por lesz,
széthullónak szülessen minden ének.

*A Visszafelé Olvasott Könyv
tartalma rettentően megvalósul,
minden hely foglalt lesz a semmiben
s nem vész el semmi: ott szunnyad a mozgás,
bölcsonk, koporsónk, vágyunk, mindenünk,
angyalpupillánk miriád fotonban,
s a vak sugárzás betölt mindeneket.*

BAKA ISTVÁN

Szakadj, Magdolna-zápor

*Szakadj, Magdolna-zápor
szoknyáiddal suhogva,
akácfa-Jézus Krisztus
lábát füröszd zokogva!*

*Verejtékező vállán
terülj szét csapzott hajjal!
Orcádba szökő véred
pírja nagypéntekhajnal.*

*Zuhogj — ha ily hatalmas,
csodát tehet a kín,
s Krisztus-sebek fakadnak
a meggyfák lombjain.*

*Nézem — s most döbbenek rá:
mióta élek, várlak.
Magdolna, drága tested
itassa át ruhámat!*

*Szakadj, Magdolna-zápor
szoknyáiddal suhogva,
mint egykor Őt, fürösz meg
és bocsáss el zokogva!*

Gyóntató fehérség

*Hóhullás némasága,
te gyóntató fehérség,
függönyöd előtt állva
vallok — feloldozol még?*

*Meggyónom gyávaságom,
magányom, rettegésem,
gyónom meleg kabátom,
kiszikkadt ölelésem.*

*Tudom, hazám is méltán
nem fogadott fiának,
bár cinkosa lehettem,
mint folyondár a rácsnak.*

*Vérem — piros didergés,
ereim jégvirága
hasztalan dermed Isten
sötétlő ablakára.*

Kockázat

1

*Hogy is lehetne kockázattalan
az igazak világi sorsa?
Attetszővé hiába vékonyulnak
szolgálat ütközői közt,
hiába eresztik át magukon
a becsület megóvott fényét,
amíg indulat lesz a földön,
az ablakokat mindig beverik.*

2

*Szép, amikor az ünnepi vásár
kisemmizettjeit
ingyen fölültetik a jóság
röpitő körhintáira.
De mindig van egy ácsorgó szavú,
akinek éppen nem jutott hely,
s dühödve szidja ott fent a csalókat,
hiszen csak ő a kisemmizett.*

3

*Mi volna szebb, mi boldogítóbb
a hívó szerelemnél?
De amit elfogadsz, vigyázz,
lehet az önzés terrora.
Ha csak saját magát akarja
szebbé hazudni általad,
pusztító zsarnok szenvedély
remeg a combok tárt ollóiban.*

A várostól az expresszvonatig

*Az étterem fénykösöntyűi közt
nem találkoztam emberi szemmel.
A tüntető anyag kimódolt zugaiban
nem tudtam szólni senkihez.
A szálloda műpelyhes heverőjén
ébren feküdtem hajnalig.*

Mentem az állomásra gyalog.

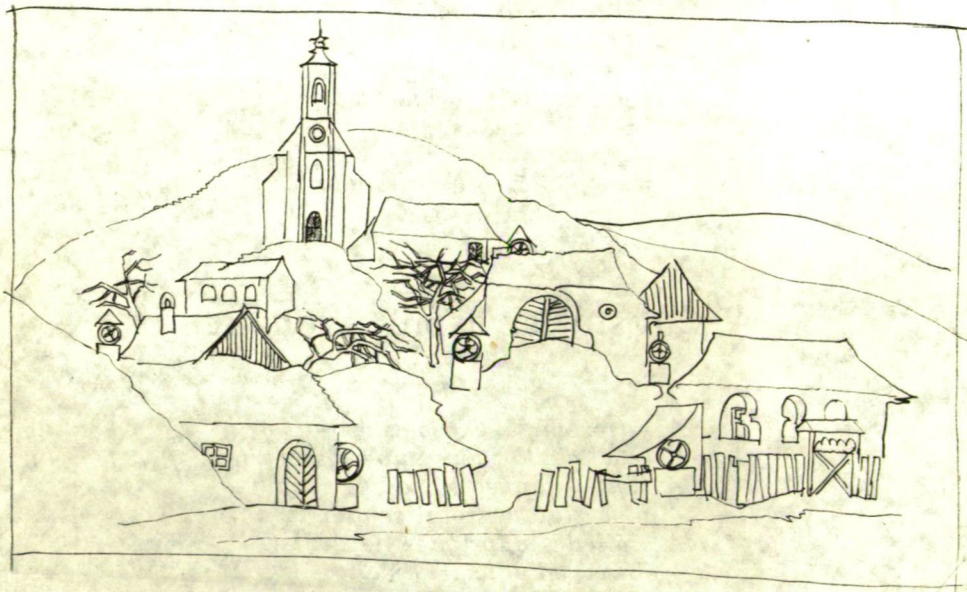
Egyszer csak ütköző fülemben
madarak hangja bukdosott az ég
vereslő függőnye alól:
galambok hosszú bánatot húzó
siralma, máringók, rigók
hullámló gyűrűi.

Aztán a fű, az ágak, a bokrok
mögül, akár settengő ventilátor,
zajtalan édes leheletével
arcomba forgott
egy olajfa lombja.

Majd illatuk hevét
egymáshoz csikorítva
jelentkezett a bodza és akác.

És lassanként belül,
már-már ocsúdó eszméletemmel
fölismertem a földek mély szagát.

Utólag most ha visszagondolok
magamra ott a hajnali járdán,
úgy megdöbbsz, hogy mind e jelenés
a várostól az expresszvonatig,
oly váratlan, oly álombéli-furcsa,
nem evilági volt.

NÉMETH LÁSZLÓ

Magam helyett

A KOHÓ

Az én életem a kommünt követő két-három évben volt a legnagyobb nyomás alatt. Mintha csak szándékosan húzott volna rá újabb és újabb pontokat egy láthatatlan hatalom, amely ezzel a mindenfelől összenyomott, vasterbe zárt lélekkel akart kísérletezni. Hisz eddig is voltak kínzó eszméim, hosszú szívszorulásaim, a szenvedés első anafilaxiás rohamain túl voltam; de eddig mégiscsak levegősebb volt az életem; vagy megvolt benne, ha más nem is, álomnak és életnek az a szép keveredése, amely azzal biztatja az embert, hogy az egyikből átmehet a másikba. Ebben a két-három évben azonban az volt az érzésem, hogy körül vagyok fogva; mintha a „növésterv” akadt volna el, mely az első sziklevelekből testemet-lelkemet lépésről lépésre fölépítette s most már a szellemi gazdagodás is csak arra lesz jó, hogy ettől az elakadástól szenvedni tudjak, az idegbaj egyre jobban összeszorítson, s végül megfojtsa, ami jó volt bennem.

Miután a bécsi kirándulástól visszariadtam, utaztam Szilasra. Pesten még nem láttuk a megszállás végét, s nyoma sem volt annak, hogy az egyetem megnyílik. Szilas a Pál Jani meglincselése s a burzsuj eltemetése után most a harmadik színváltásban fogadott. Különítmények járták a vidéket; Péter bátyám akárcára is fölakasztottak egy bőrkabátost; a feleségéhez szögődött álruhában az új csendőrmester, az asszony beavatta a bizalmába (mint azt az Akasztófavirágban megírtam), úgy fogták el az adonyi állomáson. A környékben nagyobb akasztások is voltak; Enyingen egy Lorschit akasztottak fel, más községekben Bibor Dinci, a felsőbogarédi birtokos fia tett szert nevezetességre. Itt Szilasra is mozgolódtak holmi suhancok, hogy megrezzentik a zsidókat; a Kácsáné, mialatt nagypapa haldoklott, ott szepegett a konyhában a kászli mellett, mások Pestre költöztek, de egy-két törött ablaknál nem lett nagyobb káruk. A direktórium elnökét meg a Hofman tanítót azonban elfogták, Bekényi, akire a legjobban fájt a gazdák foga, továbbugrott. A horvátok óta nem volt ennyi újság Szilasbalháson. A falu persze tele volt feketelisták hírével; a jobb módú gazdákat augusztus elsején mind leölték volna, így a beszámolók szemében, Péter bátyáméban is, megcsicsant egy kis káröröm; ez azonban távol állott a Prónay-tisztek, de a városi intelligencia izgágaságától is. Ez még mindig csak a paraszt káröröme volt; aki nem csinálja a történelmet, de nem bánja, ha azoknak, akik ellene fordítanak, egy másik, tőlük idegen történelmi erő jól megfizet. Amihez egy kis polgárborzongás is társult; mit álltunk mi ki. Péter bátyám legkedvesebb kommunébeli meséje például a pisztoly pucolása volt. A pisztolyt tisztogatta a fegyvertilalom idején, s hogy, hogy nem, átlőtte a lábát. Úgy kúrálták ki a sebet Éva nénémmel, hogy nemcsak orvos nem látta, de a házbéliek sem tudták meg. Azt, hogy a Kácsáné náluk töltse az éjt, majdnem oly természetesnek tartották, minthogy a Péter fiuk elől —

akinek mint hadnagynak s úriembernek természetesen be kellett vonulnia — más zsidóasszonyok más gazdák kasznija mellett vacogják át az éjjeleket.

Szilason azonban nem soká maradhattam. Péter bátyámat figyelmeztette a csendőrmester, hogy följelentés érkezett ellenem. A lakodalmások közül irigyelte meg valaki, hogy szabadon járok-kelek a georgiák közt? A följelentést még kihallgatás sem követte; a nagy gazdaház, Péter fehér tolla megvédett. De nem lehetett tudni, hogy ha tovább is itt vagyok, nem megy-e máshova is följelentés. Hazaküldeni nem akartak; továbbtoltak hát Bogárdra. A „kulák” tapintatra jellemző, hogy én Péter bátyám gondjáról csak hónapok múlva szereztem tudomást. Bogárdon még annyi zavart sem csinált a történelem, mint Szilason; az emberek zúgtak és morogtak, de végül is nem bántottak s nem vittek el senkit. A hangulat azonban sokkal politikusabb volt, mint Szilason. A pusztán élő jobban érezte elhagyatottságát. Béla bátyám a szép tengeriben, éjjel puskával cirkált a ház körül, a kert csilitján át hallgatta a kocsmából, a szomszéd cselédházakból odaszűrődött hangokat, s el volt szánva, hogy életével védi meg a leányait. De ha félbemaradt is az iskolája, pusztai gazdává ragadt is, mégiscsak a nemesi nemzetből eredt, több volt benne a politikai érdeklődés, mint a megyebizottsági taggá előléptetett, községházán, választásokon forgó sógorokban. Az a gyanú, hogy ami az övé, nem joggal az övé — az ő egészséges, kurta, vörhenyes testébe egy pillanatra sem férközhetett be. Ő csak azt látta, hogy ami az övé — rosszul és kevesen védik, s jól bujtogatnak ellene. Ő már országos érdekként nézte a zsidók visszaszorítását. A haladék alatt, amit evvel kapnak, szövetségeseket kell szerezni; jobban megbecsülni, akiknek van valamijük, s a szegény népből is vagyonossá tenni az iparkodókat. A kommün alatti háztájkerülésekben ő egymaga megcsinálta a programját — amely az ellenforradalom klerikális fölbuzdulásában tagadhatatlanul ott forrt, csak évek alatt fogja közömbösíteni Bethlen István sötét tehetsége. Mint kemény kisnemeshez illik, azonnal vezér után nézett. Ebben persze csak az ősi politikai ösztöne vezethette; mint a reformkor nemesei egy Széchenyit, Batthyányt — úgy keresett ő is az összefogásához egy főurat. Nem kellett messzire mennie: ott volt közel a dégi Fácánoskert, abban lakott a Károlyi-kormány hadügyminisztere, Festetics Sándor gróf. Ez a Festetics gróf szép példa arra, hogy hanyatló, fonnyadó osztállyal, még a jószándékú, tehetséges embernek is (hacsak nem lángész, de tán még akkor is) milyen nehéz vele nem torzulnia. Benne kétségkívül megvolt az a lelkiismeret-furdalás, amely a reformokat és forradalmakat, a lelkiismerettől bántottak kiirtását jobban megkönnyíti, mint minden éhség és elnyomás. A háborút katonáival küzdötte végig, s Károlynak nyilván megvolt az oka rá, hogy hadügyminiszterévé tegye. Kétségtelen, hogy volt benne a Batthyányak véréből, csak az osztálya züllött azóta száz évet s csinált belőle egy Proust tollára való színes, dekadens alakot, aki egy botránykrónika részleteivel, köztük a homoszexualitás tényével ismertette meg a Mezőföldet, parkjában üldözött vadként kerüli a kéregetőket, akiktől semmit sem tud megtagadni, s a differenciál- és integrálszámítást tanulmányozza, később futbalcsapatot, a legvégén nyilaspártot szervez. Ehhez fordult az én Béla bátyám, s vele próbálta politikai tervét a jobbik összefogásáról megvalósítani. Én már a közeledő választások előkészítésébe estem, s Béla bátyám mint köszörűkövet használta az eszemet. Jártuk puskával a kukoricásokat, s szerveztük az országot. Azaz csak Béla bátyám szervezte; én csak az ötleteit, fogalmazványait javítottam. Mint rokonok jóvoltából élő fiú, már előbbre is megszoktam azt a resignált modort, amely után számukra olyan nagy meglepetés a találkozás írásaimmal és híremmel. Nem mondtam ellen és nem értettem egyet. Inkább a fogalmazást próbáltam a magaméval megnesmesíteni. Béla bátyám elég művelt volt, hogy ezt megbecsülje. Ettől fogva voltam én az ő „legkedvesebb öccse”. S így lett az én első. nyomtatásban megjelent művem a Festetics választási rőpirata.

Béla bátyám nagy büszkén vitte be Szilasra, a kortesnagygyűlésbe. A lenn időző Zsinka Ferenc, aki a Protestáns Szemlében később a magyar irodalomra rászabadított, tetszéssel olvasta s alaposan átjavította. A nagy hűhó különben kárba veszett; Festetics az utolsó napokban lemondott. A Károlyi-kormány miniszterének nem engedték meg, hogy képviselő legyen.

A Festetics képviselősége természetesen csak annyira érdekelt, mint a rókaes, hogy Béla bátyám meglővi-e a rókát; de olyan szenvedéllyel játszott s olyan jó volt hozzám, hadd sikerüljön a játéka. A nagy sürgés-forgásban, amelyben még Szabó Dezső is valami jobbat akart kikaparni magának, én egyre magánosabb lettem, s csak sülyyedtem. Életem egyetlen szakaszába sem vette bele úgy magát az évszak, a didergő bogárdi ősz, majd a havatlan, szilasi tél szaga, mint ebben. A szegyenletes nyúlós állapot, hogy egy nagy gyalázatból a pusztá csontomat mentettem meg, semmi többet — a rokoni házakban önérzet-bénaságból az igénytelen, csendes szellemi munkán való öröm bénaságába ment át... A forradalomban s ami utána jött, ellőttem minden energiámat, s most hálás voltam a csendes falusi életnek, ahol szerény mosolyom spanyolfala mögött csendben lábadoztam, gyűjthettem új szenvedésekre az erőt. Amikor a faágakat dobáltam a szilasi kertben, s álmaimmal a lucernát kitapostam, nem volt ilyen árnyszerű a jelenlétem. Azt a képességet, hogy egy társaságban ott vagyok, s ha rámcsapnak, bemondom a végszót: ekkoriban gyakoroltam be. Aközt, ami a számomra volt fontos s ami a többieket foglalkoztatta: lehetetlen volt hidat találni. Nem is gondoltam rá; elég volt, hogy oly olcsón adták a magányt maguk közt. Bogárdon az első szobában háltam. A szoba ablakán rács volt, előtte egy nagy körtefa, még lejjebb egy elhagyott rét. Ott betűztem, a rácsnak szorított homlokka, amíg a korai alkonyat be nem állt, Dickens angol Twist Oliverjét; Szilason ezen a télen a nagyszüleimmel háltam, a szürkület a kisszoba ablakán jött be vakulásig olvasott Dantém vagy Horatiusom fölé. A júliusi munkámat folytattam: nyelveket tanultam, klasszikusokon. Apám, már mint olaszországi ösztöndíjas, lelkiismereti kötelességének tartotta, hogy egypár klasszikust megvegyen. Én előbb Dantét betűztem Babitscsal; aztán Amicist. Ami latin és francia könyvem volt, azt is magam alá szedtem: ekkor olvastam el az Athalie-t Esthert, a Cid-et és Horace-t — végig. Volt egy görög Odyseám is (nyelvszakkból megkivánták a görög érettségit), az első ének nagy részét kívülről tudtam, de hogy a nyelvtant miből tanultam hozzá: arra nem emlékszem. A nyelvtanulás a legjobb sedativum az olyan „kivérzett” állapotban, amilyenben én voltam akkor. Nem kíván komoly erőfeszítést, de azért agyunk minden pórusát betömi; a kínos komplexumok elszibbadnak alatta, s van benne valami (nem hiába volt Szibériában apámnak is főorvossága) az úti készülődés boldogságából; az elakadt élet, úgy érzi, előre jut. Az egyetemen már nem volt ott Babits Mihály, a Világirodalomtörténet című kollégiumot is törlik bizonyára; én azonban még mindig erre a kollégiumra készültem. Kinn a sárban a fölhúzott szoknyafarkú, kerítésnek szoruló emberek; benn az árnyszerű lények, akikre időnként rá kell mosolyogni; fejemben a megfejtett szövegek kábulata s mindenek alján: egy elnyomott, de tompa ködként mindent belengő közérzet; ez az összenyomásom erről a három-négy hónapról.

Pestről, ha jól emlékszem, február végén jöttek az első hírek az egyetem megnyitásáról. Két hathetes félévet vettek tervbe, hogy esztendő ne vesszünk. Azt hiszem, soha nem rohanta meg még annyi diák a kvesztúra tájékát. Nagy bajszú bácsik, akiket a harcterek tartottak vissza; s magamfajta bajusztalan emberek a friss érettségijükkel. Az új tényérsapkák s a mellen átvetett szalagok is föltűntek, amelyek közt nem ismertem ki magam. Én sosem voltam nagy mestere az okmányok beszerzésének, kiállításának, a hivatali ácsorgásoknak, s borzadva törtem át magam az akadályokon. Minthogy nem volt görög érettségim, a nyelvészeti osztály visszadobott; növényrendszer-

tant, vegyészetet, fizikát kellett fölvennem, hogy a természettudományi szakon is kijöjjen húsz óráim. Pedig én nyelvi tárgyakban sem tudtam a sok szemcsásító kollégiumnak ellenállni. A magyar, német, francia kollégiumokon kívül fölvettem egy olasz Infernót s egy angol Shelleyt; úgyhogy vagy hatvanöt órát kellett volna, ütközőket persze, reggeltől estig lehallgatnom. Mint-hogy Guszti nénihez, akinél a szállásom volt, ebédre nehéz lett volna hazajutnom: a menzára is be kellett küzdenem magam. Közben az ismerős arcokat is kerültem, mert bár az iskolánktól kaptunk valami bizonyítványt, hogy nem vagyunk fertőzők, mindig számítottam rá, hogy valaki följelent. Mindjárt az első héten meg is láttam a nevemet, más fegyelmi hírek közt, a hirdetőtáblán, a dekanátusban kellett jelentkeznem. Biztosra vettem, hogy mint az őszön Szilason, itt is föladott valaki. Még azt is kiszámítottam, hogy kinek lenne erre a legtöbb joga: egyik szegény volt osztálytársamra gyanakodtam, aki jeles tanuló volt, talán még kongregista is. Fényesék, akikkel ekkor már megint találkozottam, rögtön vállalkoztak, hogy eljönnek mentő tanúnak. Egy egész kis csapat várta a dekanátus előtt a kihallgatás végét. A legnehezebb az volt; kijönni hozzájuk. Egész szimpla adminisztratív dologban kellett fölvilágosítást adnom.

Három-négy heti küzdelem után aztán mégiscsak befészkeltem magam a Múzeum körüti tantermekbe. Amilyen nagy volt odakinn a láрма, olyan nagy volt azokban a csönd. Ez volt az az interregnum, amikor a régi, megbízhatatlan tanárokat már kidobták, s az új rendszer tudósai, Szekfü, Horváth még nem érkeztek fel, Gombocz és Melich is mint magántanárok lapítottak a tantervben, úgyhogy a megbízható aggastyánok uralma szinte kriptai csönddel ült az agyvelőkre. A három nyelvi szakon Beöthy olvasta félrehajtott remegő fejjel a jegyzetét, mely litografáltan a tanítványoknak is megvolt, Négyesy, a kigazda képviselő, az Eötvösről szóló irodalmat ismertette végtelen unalommal. A francia fő kollégiumon Haraszti gorvadozott a katedrán — (egyetlen emlékem róla, hogy Manon Lescaut a kedvenc remekműve); a legfinomabb még a legvénebb Heinrich Gusztáv volt: ő Schiller kollégiumában félévre a Haramiákig jutott. Az utolsó évét töltö Riedl Frigyesen kívül nem volt senki a nyilvánosok közt, akin egy fiatal képelet fönnakadhatott volna. Az ő poétikus alakja azonban ma is előttem van: a nemes süketek módján, akik látni sem akarják, amit nem hallhattak, szép fejét a tenyerébe hajtja, hosszú őszes szőke hajába időnként bele-beletörli nyestetlen körmű ujját, az asztal alatt két láb, az egyiken puha cipő és legyűrődött rövid harisnya. Mint egy eszelős költő, ha tovább vagy vele: végtelen elhagyottság s új Anonymus-magány — s ebben egy álmodó, aki csak időnként nyitja rád ibolyaszemét. A Petőfi-kollégiumot egy nagy tablóval kezdte: mi mindent látott a Gellérthegy Marcus Aurelius óta, a mostani drágaságig. Inkább szép volt, mint mély. Az atmoszféra volt a szép, amelyben hőseit megidézte; a hősök maguk elmosódtak. Jánosi után énnekem ez a bölcsészkar (ha Szabó Dezső rossz nyelve elő is készítet rá) igen nagy csalódás volt. Én nemcsak azt nem tudtam, hogy az irodalomban tudóskodó emberek nagy része színvak s büszkék is színvakságukra, de arról sem volt fogalmam, hogy ez a színérzékenység az élet során nemigen nő, s én magam sem fogok húsz év múlva sem sokkal többet érteni azokhoz a dolgokhoz, amelyekről ezek a díjazott bölcsek — olyan megbotránkoztatóan — semmit sem tudtak.

Tanulni legfőlebb a mellékszakokon lehetett. Kornis akkor még nagyon jól adta le a görög filozófiát, modorában is barátságos volt. Tíz év múlva, mint bölcsész, újra megfordultam a szobájában: lehetetlen volt észre nem venni az államférfiúi átalakulást. Sok jegyzetet készítettem Melich előadásáról: egy nyelvésztől akkor még nem vártam többet. Lelkiismeretes volt az Eckhardt Sándor kollégiuma is, Ronsard koráról. Ő szemináriumot is tartott; ezen jöttem rá, hogy én nemcsak a professzoraim, hanem a magam képességei miatt

is rossz helyre iratkoztam a nyelvszakra. Jánosinál, s középiskolás francia szakos tanáromnál nem vettem észre, milyen nagy a különbség az én nyelv-értő és beszélő tehetségem közt. A kettő tulajdonképpen egészen más tehetség, még a részképességek is mások, amelyekből összetevődnek. Idegen szövegek megértéséhez az kell, hogy bele tudjuk élni magunkat egy idegen „milieu interieur”-be (mint a kritikus az idegen alkatba); másrészt, hogy elég nagy legyen a megkülönböztető képességünk, azaz, hogy ne folyjanak össze a frissen tanult szóképek előttünk. Beszélni egy idegen nyelven: felidézés és utánzás s bizonyára ökonómia: vagy ne legyenek bonyolult gondolatai; vagy korlátozni tudja, amit ki képes fejezni. Az értéshez „belső tér” kell; a beszédhez: az önérvényesítés ösztöne. Ennekem azonban épp ekkortájt magyarul is egyre nehezebben ment a beszéd. Azt kérde egyszer Eckhardtt a szemináriumban, hogy mi által tűnik ki Corneille (Par quoi se distingue-t-il Corneille?). Ennekem a Cid tódul agyamra, meg az Athalie. Fronde előtti hősibb s a racine-i lágyabb, érzékibb lélek. Ahhoz persze, hogy ezt ki is fejezzem, egyórai nyugodt gondolkodás kellett volna. De ahogy a francia nyelven át ki akarom nyomni: ez az egy szó bukik ki a számból: Par sa dureté — Eckhardt egy pillanatig elborult csodálkozással néz rám, mint amikor az ember gondolkodik, hogy hülye-e aki szól, vagy van mégis valami értelme annak, amit mond. A kolléganők persze azonnal megmondták: Par l'analyse de l'âme. Még rosszabbul jártam a Shelley-kollégiumon. Az angolból én akkor még igazán keveset tudtam. A tanár azonban velünk abban a sorrendben, ahogy ültünk, Shelley valamelyik hosszabb versét olvastatta. Amikorra a sor rám került volna — én csöndben ki- csúsztam.

Az egyetem azonban még e külső és belső csalódások, ide-oda loholások ellenére is érdekes környezet volt. Az ember mégiscsak a filológia életkeretébe lépett, maga állította össze az étlapot, vizsgáztatón, bírálón vonult tanteremről tanteremre, a folyosókon egyérdeklődésű emberekkel akadt össze, többek közt Brandenstein Bélával, aki ha lyuk volt a tanrendjében, azzal jött vissza a Múzeum kertből, hogy megint megírt egy drámajelenetet, s egy púpos emberrel, aki szonetteket írt s a Faustot vitatta. Kevés szebb átfordulója van az életnek, mint amikor a középiskolai diák az egyetemre lép. Az ifjúság már maga is betoldás (mely csak az ember életében van meg) a nemi érés s a férfikor közt; itt az egyetemen azonban még egy nagy haladékokat kap az ifjúság is. S ezt a szép szabad érzést még a legrosszabb tanárok sem tudják tönkretenni. A görög érettségim már be volt fizetve, lassan rátaláltam volna a hasznos hajtó kollégiumokra; nyáron az élőbeszédre is ráfogom magam. Egy sérelem kellett hozzá (látszólag véletlen, valójában szimbolikus), hogy a bölcsészetről idejekorán kihajítson.

A szentesi kerület képviselőjének nagy hagyományú kollégiuma volt: a stílusgyakorlatok. Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula életrajzában is megvan a szerepük. A háború duzzasztója mögött rekedt évjáratok most ezeket az órákat is egyszerre öntötték el. A szellem másfajta mozgásának érdekes bizonyítéka, hogy az „előző korszak felszámolása” ezeken a csendes órákon korántsem ment olyan gyorsan végbe, mint a följáró lépcsőjén. Riedl Frigyes például azt a kérdést tette föl a szemináriumán, hogy kommunista lett volna-e Petőfi, ha ma él. A tételt Ady egyik írásából vette, s nyilván azt várta, hogy megcáfolják. A kolléga azonban, aki a tétel kidolgozását vállalta, azt bizonyította, hogy igenis az lett volna. Riedl, hogy értsen is valamit, ott ült szembefordulva vele, az előtte levő padban, könyöke az olvasó dolgozata mellett — s még emlékszem tenyerébe hajtott arcára, a villanásra, mellyel a váratlan választ tudomásul vette. Nem a politikai meghökkenése, inkább a szellemi ember méltánylása volt rajta, aki örül, hogy egy bátor ember került elé, s az óra mulatóságosabban fog eltelni, mint gondolta. A fölolvastott írások nagy részén is meglátszott az elmúlt évek iskolája, a padok közötti vitákon még inkább.

A legnagyobb tisztelettel egy tiszt ruhában járó költőre néztünk, aki (mint ma mondják) hatalmas dinamikával görgette Ady kedves szavait. A verseket így első hallásra nem értettük meg, de a kolléga körül volt valami költői szag; néha az órákra is ittasan jött be, vagy legalább úgy viselkedett, mintha ittás lett volna. A másik tünemény egy nagy, borjúszerű kolléga volt; fehértvári származású, olyan zengő nyelvű, mintha csak a nyéki hegyen járó Vörösmarty bízta volna rá a jambusait. A drámájára nem emlékszem: de allegorikus alakok szerepeltek benne (a nemzeti hadsereg bevonulásakor be is mutatták). A Négyesy-órák kigúnyolt szereplői közül egy nagy mellű hölgyre emlékszem, aki érett tanárnői hangon olvasott föl a maga lelki bonyodalmairól egy novellát. A három közül persze csak ő lett költő; költő neje is mellesleg. Ezek azonban csak az első kiugrók voltak, a szonett-írók, Babits-tanítványok, akikben több kétely és gátlás volt, még várták az órájukat. A Toldy-önképzőkör emlékei persze engem is sarkalltak. A bemutatkozó darabom megvolt: egy egyfelvonásos költemény Nagybankyáról. Én arra emlékszem csak, hogy az előző évi szülőhegyi emlékeimen s a Hermann und Dorothea polgáridilljén kívül a bevonuló románok is szerephez jutottak benne. Ez a darab sok tekintetben alkalmas volt a bemutatásra, volt kompozíciója, színei, megmutatta, hét-nyolcszáz sort végig tudok rimelni; csak a fehértvári kolléga jambusa okozott némi gondot; én már akkor is ellensége voltam a jambusnak, s valami idegen ritmus szerint kellett a versemet skandálni. De ismerem azt a mély nyugalmat, amellyel Négyesy a maga londoni vására fölött ült; valószínű, hogy ha valóban a Nagybankya című egyfelvonásossal megyek fel a dobogóra, sosem repülök át a stílusgyakorlatoktól a Tűzoltó utcai boncterembe. A végzet egy nyurga, humanista nevű kolléga képében tűnt föl, aki a Ma íróira is rátromfolt futurista verseivel. Négyesy, mint mindent, ezt is egyenes derékka s a legnagyobb nyugalomban hallgatta végig, s mikor azt kérdezte, ki vállalná a bírálatukat s jó ideig nem jelentkezett senki: én az ördög sugallatából feltartottam a kezem. Megvolt az elméletem ezekről a versekről, ez dugatta föl a kezem. A kolléga azonban óvatossá volt: nem adta oda. Az én nevem azonban ki volt az ajtóra függesztve, s én péntek délben a kiskertben összekanyarítottam egy tanulmányt; a kolléga versei helyett a Ma irányáról. Egy-két oldalt akartam csak írni, de két olyan gondolatba bonyolódtam, amelyekből azóta sem keveredtem ki. Az egyik: a nyelv és a gondolkodás viszonya. A gondolkodás végtelen hullámmásával szemben ott áll a nyelv az ő véges analitikus eszközeivel. A költő számára csábító ezt az eszközt fölolvasztani. Olyasformán írtam Kassákékról, mint ahogyan Joyce-ról lehetett tíz évvel később. A másik: a „rálicítálás” tehetetlensége. Az ember mindig fejlődni, fokozni akar (mert Ady megolvastotta a formákat, egészen összetörni, mert Babits bizarr volt: csupa rángatózás lenni); csak a lágész érzi és követi a valóság „görbületét”. Ott a kerti padon, a Gólyavár és Trefort szobra közt, persze korántsem fogalmaztam meg ilyen egyszerűen. A baj rögtön elkezdődött, ahogy Négyesy mellé kitelepedtem. Minthogy a verseket nem kaptam meg, a versek irányáról fogok szólni, kezdtem volna én. Négyesy ebben valami puccsot, inkorrektiséget érzett. Énnem erről nem volt tudomásom, mondta. A másik hiba az volt, hogy a dolgozatom ceruzával s elég rendetlenül volt írva. Ezt tiszteletlenségnek érezte. Ő a legkisebb írását is tintával írja le. A harmadik baj az volt, hogy én ironikus igyekeztem lenni; beléhelyezkedtem a titán-epigonok gondolatvilágába: ha Ady így, én még igyebben, Négyesy pedig azt hitte, hogy mindezt komolyan állítom, általában a Ma mellett vagyok. Annál az állításomnál, hogy a szavakból összeállított mondatok száma véges — (ami a variációk tana szerint tán igaz is, de egy nyelvészeti karon elég otromba állítás) — elhagyta a türelme, s dühös kifakadást eresztett meg az árnyalatok végtelenségéről. Néhány pillanat múlva pedig megkérdezte: Soká tart ez még, kisöcsém? Nem hiszem, hogy a mindent elviselő Négyesy száján ez a kérdés

valaha kicsúszott volna. Én átlapoztam a befejezést, s levonultam a padok közé. A kétszáz főnyi tömeg úgy nézett, ahogy az embert ilyenkor nézni szokták. Egy kolléga megszorította a kezem. „Nagyon jó volt. Az öreg nem értette magát.” Én azonban eltoltam a kezét, minden egy vörös ködben úszott, s mialatt a következő költő a versére gyűjtött, nagy robajjal kivonultam a tereméből. Különösen a „kisöcsém” fájt irtózatosan. Este közöltem, átiratkozom az orvoskarra. Akármilyen más fakultást mondok: nem kerülöm el a megbotránkozást. Az orvosok azonban anyám gyengéi voltak: a bölcész az olyasmi lesz, mint apám, az orvos azonban elegáns, tréfás, beavatott ember, mint Manninger, aki nagypapát operálta, vagy a mi doktor bácsink. Az első félévnek épp vége volt: két hét munkával átiratkoztam. A bölcészeten az indexemet aláírtam: megfordultam a Négyesy-teremben is. Az ajtón ott volt az új műsor, rajt az én Nagybányámmal.

Annak, hogy mért épp az orvoskarra iratkoztam át, volt mélyebb oka is, mint a gyors csömör a tudományosított irodalom iránt. A magam megértéséhez s tán meggyorsításához is kellett a természettudomány. Ahogy abból a nyúlós szegyenből, amelyben Szilasra leutaztam, magamhoz tértem — elzsibbadt önérzetem is zibongva nyilallni kezdett. Az elmúlt év végső tanulsága az volt, hogy énvelem valami bajnak kell lennie. Nem vagyok olyan, mint a többi ember. Már az összetételemben is hibának kellett csúsznia; örökölttem anyám éretlenségét, neveltetésem még jobban elzárt tőle, hogy az élethez szükséges durvaságokat magamba szedjem. Fülemben csöngött, amit öngyilkossági kísérletemkor a nagynéném mondott: tizennyolc éves vagyok s még nem voltam nőnél. Természetesnek tartotta, hogy én megkérjem Kálmánt, és elmenjek. Az azonban, hogy evel én egy nőhöz elmenjek, éppoly fantasztikusnak tűnt föl, mint egy mai völégénynek azok a durva tréfák, amelyekkel a középkorban ment végbe egy nászéjszaka. Ahhoz énnekem kis emberi össze-melegedés kellene. Bizonyos, hogy a valódi férfiaknál ez nincs így. A Dani, lám: tizennégy éves korában megtette a szolgálok körül a magáét. Egy másik rokon fiú ugyanennyi idős korában már vérbajt szerzett... Boldogan átvettém volna a három keresztjét, ha az edzettségét is megkaptam volna. Nem láttam más mentséget, mintha későn is, hozzádurvulni az emberiséghez. Szilas — a kis unokahúgom, a Bözsike első lányának a keresztelőjén — bort tettem magam elé. Idáig sose ittam egy korty italt sem, most fogadtam, hogy megiszom egy litert. S rendkívül büszke voltam, amikor a második litert is megittam, s még haza tudtam menni. Ezt is előrehaladásnak tartottam. Egy másik családi összejövetelen a sógoromnak kellett szólnia, olyan trágár társalgást indítottunk Péterrel az asztal fölött. Pesten a Kálmánék őrszobája körül vidám világ volt. Amerikából akkor jöttek haza az első karavánok, s a pénzbevéáltásnál lecsurrant egy kis összeg az elsőül jelentkezőknek. Kálmán nagyon jó fiú volt, engem is bevett férfi becsületszóra, a bárbeli éjszakába. Ott nyeltem a füstöt és a bőlét; egy éjszaka még egy nagy, égő szemű nő is került mellém; félig elázva, annak az arcán durvitottam magam. De látta, mivel van dolga, a szállóba, ahol aludtak, nem jött föl utánam. Akkor olvastam Tolsztoj Kreutzer szonátját. Abban egy tizenkilenc éves fiú veszíti el szüzességét, hogy barátai leitatják. Ez bátorítás volt. Azt láttam belőle, hogy mások is voltak szüzek; másrészt úgy látszott, hogy cimborák közt, lerészegedve mint a bepálinkázott kakas a herélésen, ezen is könnyebben átesik az ember. El voltam tökéelve, hogy önmagamnak ezt a leitatását magam is megrendezem.

Ezen a tavaszon sokat voltam együtt volt bányai házigazdám teológus fiával. A bányai emléken kívül, melybe a megszállás most még némi mélabút is kevert, főként egy Goethe-sorozat volt az, ami miatt majdnem mindennapos voltam náluk. Az egyetemre ájtott néhány nagybányai diák: Tóni, a bohém jogász s Laci, az orvostanhallgató, aki csendes humorral szekundált minden tréfának; de szóról szóra bevágta az orvosi könyveket, s minden vizsgáját

kitűnően tette le. Őket szemeltem ki az elcsábításomra. Egy este, amikor Gáboréknál nem volt otthon senki, indítványt tettem, hogy menjünk el mulatni. Tóni nem volt ott; de Laci azonnal kapott rajt, s Gábor is megengedett ennyi kacérkodást a dorbézolás ismeretlen démonaival. Egy Szív utcai kocsmába vagy kis kávéházban ültünk le, s erős pálinkát ittunk. Gábor nagyon óvatosan, Laci ezt is kellőn, de úgy, hogy meg sem látszott rajta. Én azonban egy más után hajtogattam a likőröspoharakat. Ami pénzem volt, ott volt a dobogó szívem fölött a tárcámban. Úgy gondoltam, egy kicsit elkábítom magam, aztán vagy más, vagy én javaslatot teszek, na most el kéne menni a lányokhoz. Vidéki városokban még a házasság emberei mulatságai is így szoktak végződni. Az izgalom azonban, amelyet elhatározásom tartott fenn, erősebb volt a leg-erősebb szesz italnál: elhűlt kezekkel, lábakkal, libabőrös háttal, kínos éberségben rendeltem az italt s hallgattam a tulajdon nővérvajátságomat. Egy kislány, akit a villamoson hoztam nyomtak, összehasonlíthatatlanul nagyobb kábulatot okozott, mint a Kreutzer szonáta receptje. Az akaratom azonban hurcolt előre; olyanféle beszűkülés volt ez is, mint az öngyilkosság, csak most egy mentő rés sem maradt előttem. Minthogy a másik két ivótársamnak nem jutott eszébe, aminek a Kreutzer szonáta szerint következnie illett volna, én tettem rá javaslatot. A teológus szégyenlősen kuncogott, és elbúcsúzott tőlünk, a medikus azonban erre is készségesen vállalkozott. Egy Rózsa utcai házba mentünk be, melynek én, mint Bajnok utcai lakó, homályos ablakait gyermekkorom óta nagyon jól ismertem. Szerettem volna ugyan ellenkezni, hogy valami jobb helyre menjünk, amilyenről hajdani osztálytársaim, Heinlein és Dietl beszéltek; de hát végeredményben mindegy volt. Megfeszített akaratom és testem ellenállása, amióta ideértünk, csak fokozódott. Abban bíz- tam, hogy ott benn majd tovább iszunk, a zongorára, melyről Adyból tudtam, hogy vak mestere tépi, cibálja, táncolni is kell; barátommal kiválasztjuk a két legelviselhetőbb nőt, váltunk egypár szót, s aztán majdcsak átcsap rajtam a kábulat, amely az életnek, szerelemnek megment. A füstös helyiségben volt is valami zene, s a tér közepén egy elég gömbölyű leány táncolt, teljesen tri- kóban. A medikus azonban az én bordélyházi kívánczóságomat is azzal a tár- gyilagossággal intézte el, amivel mindent. Az italát kínáló vénasszonyt száraz- son elutasította, s hogy minél gyorsabban végezzek, odaszólt egy facéron álló lánynak. „Kisasszony, menjen el ezzel a fiatalemberrel.” Most láttam csak, hogy átlátott az én jókedvemen is, magának nem a cimora, csak a gyám szerepét szánta. A lány, akit odahívott, egy idősebb, szárazra nyűtt szőke nő volt. Én éreztem, hogy amit teszek, lehetetlen; szabadkozni akartam, s egy kétségbeesett pillantást vettem a közepén táncoló trikós lányra, hogy az fölolvashatja talán a szorongásom. A lány azonban már vitt a kis fölkék előtt. S én bennem még mindig ott volt a remény, hogy az utolsó pillanatban majdcsak átcsap valami rajtam. A kis szobácskában nem volt mit tenni, meg- mondtam. A robotjába belefáradt lány némi érdeklődéssel nézett rám. — Szó- val még nem pityéztél volna? — Ez a szó, amely éreztetete, hogy hová estem attól, ami énnekem járt volna, mindent elrontott. A legokosabb lett volna azonnal fizetni s kimenni. De most már őt kellett volna megsértenem. Ha sze- génynek van egy kis ideje: beszélget velem vagy tíz percet, lehet, hogy egé- szen más irányba rántja az életem. De mit tudott ő arról, ami énbennem volt. Csak rettenetesen kínos percekre, egy szörnyű éberségre, iszonyra emlékszem. Nem, ez a két elem: ami bennem volt, és ami ebben a lányban, nem volt elegyíthető semmiképpen. Neked ilyen helyen kéne aludnod egyszer, mondta a lány, amikor fölálltam. S aztán, hogy előjöttünk, még valamit mondott, amin jobban megéreztem, mint teste közelségéről, hogy nő. — A barátodnak ne szóljál róla. A barátomnak azonban nem is szólhattam; ő ahogy engem beküldött, elment; az öregasszony hozta utánam a kalapomat. Hogy kóvályog- tam akkor, órák hosszat még a terézfárosi utcákon! Szörnyű esztendő köze- ledését éreztem. A legszívesebben visszarahantam volna, hogy folytassuk most

mindjárt — amíg friss még a szégyen. Tán vissza is megyek egy este hozzá, hozzá mégiscsak odakötött most már a szégyen emléke s egy emberi szó. De a Kreutzer szonátabeli estének ezzel a kódorgással nem volt vége. Harmad- vagy negyednap kiderült, hogy nemi bajt kaptam. Nem vérbajt — szerencsére.

Ez volt életemnek a másik szégyenletes emléke, melynek az elmondása vagy elhallgatása egy életrajzban egyformán lehetetlennek látszott. Most, hogy életem összefüggésében elmondtam, semmi szégyent nem érzek. Hat gyereknek az apja lettem, az élet bőségével az ifjúság gátlásai is elmúltak tőlem; de ha abban a Rózsa utcai házban egy rögeszme megint behajtana, valaki megint átadna, akár a trikos nőnek is, én megint csak úgy járnék, mint tizenkilenc éves koromban. Az akaratí görcsért, meg ami oda bevitt, inkább a világnak kellene szégyellnie magát. Ő állította föl a Normát, amelybe az ikladi kiránduló, ha a természete nem erősebb, mint az agya, bele is töri magát. Eszem ágában sincs, hogy mint a tiszta férfiúság szónokai, vagy a Szent Lukács Egyesület orvosi szabályozni akarjam embertársaim (gyalázatos szó) „nemiségét”, nagyon jól tudom, épp szerelmi ösztönében hányféle az ember; milyen lehetetlen, de milyen kár is azt sablonba szorítani. Én csak azokat szeretném megvigasztalni s egy kicsit fölbátorítani, akik (s mennyien vannak) az enyémhez hasonló álboldogtalanságokba bonyolódnak bele.

A görög világ s a középkori kereszténység ismerte az ember természetének ezt a sokféleségét, és sokféle „normát” állított föl a sokféle ember számára. A görög istenek nemcsak a „világvalóságok”, hanem életmódok is voltak — lehetett aphroditein, demeterin, artemisien élni, s az ember még mindig „normális” volt. A kereszténységben a házások szűzies együttélésétől a szadizmus kitéréséig mindennek megvolt a normája — s ne higgyük, hogy nem nekik volt igazuk... Az újkor észjárása, dicsősége, hogy ezt a sokféle normát előbb beolvasztotta, aztán fokozatosan lesüllyesztette, végre is egy olyan „normális embert” állított elénk, amelynek Démuszék Danija sokkal jobban megfelelt, mint én. Leitatóssámmal én — eszemben meggyőződten — ennek a Normának akartam fölállozni magam, a természetem azonban ellenállt, s ellenállásával elviselhetetlen szégyent mértem tudatomra. Ma már túl vagyok e küzdelmeken és szinte az életemen is, s tudom, hogy az egész életemben — az irodalomban és másutt — ugyanaz történt velem, mint a Rózsa utcai bordélyban. Akkor azonban iszonyú bélyegként sütöttem magamra az otromba orvosi műszót, amely talán még nagyobb teher volt, mint három-négy évvel azelőtt az Önmegóvásban olvasott... A Rózsa utcai eset s Négyesy órája közt néhány nap telt el; melyik volt előbb: már nem tudom. Abban azonban, hogy az orvoskarra iratkoztam át, betegségeim is belejátszottak, a fehérműmet elszennyezők, a belső azonban még jobban.

Másnap vagy harmadnap találkoztam a két bányai fiúval; Gábor szégyenlősen mosolygott: — Na, uram, a maga lumpolása jól végződött; Laci pedig megkérdezte: megkaptam-e a kalapomat? Én persze nem árultam el magam. Összeismarkedtek az én fiaim Kálmánnal is. Az elmondja az én bőlés estémét a Park bárban. Egy jó nő kellene ennek a Lacinak. A fiúk nagy kacagva nyugtatják, hogy nem kell aggódnia értem. Bogárdon nagybátyám észreveszi, hogy én valami fecskendőkkal manipulálok, s vallatóra fog. Megmondom: mi bajom, s persze elhallgatom a nagyobbikat. Egy idő óta ő is gondjává tette, hogy asszonyhoz jussak, s most szinte plusz a fölfedezett betegség, túl vagyok én már azon. Bármily nevetséges: még egy kis előleget is vettem abból az örömből is, amit akkor éreznék, hogyha férfinak számíthatom magam; olyanformán mint Babitsné szép novellájában a teherbe esett lány, akit a nőorvos asszonyként kezel, s ez olyan jólesik, hogy ő nem is tudja megmondani miért jött — csak azután veti le magát az udvarra. Egy idő óta gyakran járok ki Oszolyékhoz, a Zugligetbe. Az első jogi vizsgája után tudóvérzést kapott; s tanítónő édesanyja nagy nehézségek árán teremti oda nyugágya

köré a mézes- és vajascszészeket. Az ő baja helyreüti a kommunben megbomlott barátságot. Nyugágya körül az egész társaság összeverődik (csak szegény Lócsi Károly van valamelyik vidéki szanatóriumban), mint volt iskolatársak boldogan hordjuk új szakjaink álarcát, s élvezzük a visszaesést a fizikatermi Olimposzban. Egy ilyen társalgás után, kamasszá zöldülve, ahogy Fényessel a Virányosról leballagunk, a tárcából előkerül valahogy egy recept, s egy rövid percre megint élvezem azt, ha úgy volna. Erre semmi szükség sem volt, nemcsak azért, mert senki sem kérte, hanem mert az én budai barátaim éppolyan tapasztalatlanok voltak, mint én, legfőlebb nem szenvedtek annyira tőle, Fényes is a szájával malackodott. A ritka hirtelen jökedv csúcán jött kedvem, úgy látszik, az öröme, amint akkoriban nemegyszer álmodtam, hogy „túl-estem rajta”. Utólag megbántam ezt a hazugságot, de most már feléjük is vállalom kellett; s ha csipkedtek, célozhattak, kínosan mosolyogtam. Az este emléken kívül így pántolódott rám még egy pánt, ebből a hazugságból, amely némileg megóvott a tolakodástól, a helyzetet azonban, amelybe jutottam, még elviselhetetlenebbé tette. Az a burok, amely eddig inkább csak a zavar pókhálója volt, most egyszerre tetemesen megvastagodott s bezárt a kijárástalan térbe, amely már idegbaj. Hány száz és hány ezer ember, tán szerelemre termettebbek mint mások, kavarodnak bele ilyesformán egy körképbe, s gyöttrik őket látszatok, gondolatok — vámpír semmiségek. Ha elefántcsonttoronyba zárkozó esztétákról, agglegénységben élő gondolkozókról, érthetetlen öngyilkosságokról olvasok, mindig a magam akkori lelkiállapotát képzelem vissza, s azt gondolom, mivé fejlett volna az tíz, húsz vagy harminc év alatt.

Ilyen szörnyű parazita képződményben kellett a szerelem ösztönének, ahogy az a hormonjaimba írva volt, a fényre kitapogatóznia. Júniusban Ellák hazakerültek Nagyváradról. Nem is mentek vissza többet. Ella Cinkotára jár a tanítóképzőbe, Magda Gödöllőn végezte a negyediket. Ha a helyiérdekével Pestről kijöttem, a vendéglő ablakaira s fölötte a toronylakásra megint szorongva kellett nézmem, mint egy kastélyra, amelyből minden jelnek jelentése van. A királyi park, az állomás útja, a Gizella fürdő tájai megint tele voltak a hazulról elszabadult két lány fényével, nyomával, s ha otthon kellett maradniok, nyomtalanságával. Július óta új ürügyük volt a parkbeli kószálásra: egy gyermekocsit kellett tolniok, a mostohahúgukat. Ettől mozgásuk gyorsasága meglassúdott, a gödöllői fiatalemberek viszont jobban köréjük tapadtak, s minthogy ezzel egy időben a gyermek sétáltatása a park átlós útjai után a kanyargósabbakat is megnyitotta, az én képzeletemnek is több munkája akadt körülöttük. Inkább alacsony, koraérett lányok voltak, s az elmúlt év alatt nagyon szépen fejlődtek. A kis, fájós szemű Magda még szebb lett, mint Ella, az arca finom, a járása érzéki, vontatott. Volt benne valami zeneiség, mintha az agyát éppen csak lebegtette volna s valami távolról jött, maga sem értette dallam kormányozta volna. Ők maguk is úgy osztották föl egymás közt a világot, hogy Magda a szép, Ella az okos. Az én szívemnek ez a szépség jó ürügy volt, hogy boldogságom múlt évi köreibe megint benyomuljak. Ella felé egy jó gondolatot sem engedtem meg magamnak; ömögötte, az az „értem lett öngyilkos” kiáltás vijjogott; egy elvetemült teremtés; rajta még sok férfi fog tönkremenni. Annuséknál (akik a házunkba költöztek) gyakran találkoztunk, úgy hogy egy szót sem váltottunk; hosszú időn át még nem is köszöntöttük egymást. Magdának azonban épp ezért az ellentétének kellett lennie: csupa szunnyadó álom, akit én fogok a hővérétől megmenteni. Egy este egy korsó tejet hoztunk az állomás előtti üres grundon át, ahol az ifjúság futballozni szokott, s a csók is megesett, anélkül, hogy a tej kidült volna.

Nem bosszú volt ez, bár akkor annak látszott, inkább hűség; gőgös és vinnyogó, az elakadt első szerelem folytatása. Lánytestvérekben, akik arcra, jellemre teljesen elütnek egymástól, még mindig lehet valami közös milieu interieur, amelyeket vonásokban lerögzíteni alig lehet, mégis érvényesül. A magam három lányán is ezt látom; elutóbb természeteket már szerkeszteni

sem lehetne, mégis összetévesztik őket. Így volt a két Démusz lány: Ella energikus, jókedvű, küzdeni tudó, rendetlen; Magda sodródó, álmatag, panaszzra hajló, prima háziasszonyjelölt; eltértek az apró testi vonások is, amelyekbe sokszor mélyebben utaló hasonlóságok szoktak meghúzódni: Ella haja vastag, ruganyos, a Magdái selymes, összeeső; Ella szeme apró, mélyenülő, furfangosan hunyorgó, Magdái világoskék, nedvesen csillogó, egy kicsit kidülledt; Ella ujjai, körmei, mint az apjáé: nagyok, férfiasak, Magdái kicsik, nőiesek; Ella bőre feszülő kötőszövet, sebei vastag heggel gyógyulók, Magdái vékonyabb s egy kicsit halványabb is. S mégis: oly szembeszököően Démusz lányok voltak mind a ketten, hogy aki az egyiküket ismerte, a másiknak is köszönt. MórícZ Zsigmond mint harmincon túli vidéki asszonyt látta meg először Magdát, amint egy vendéglőben egyedül ebédelt, s azonnal odament hozzá: Ugye maga az Ellának a húga? Pedig akkor ő már évek óta más világban élt. Hát tizen-négy-tizenöt éves korukban, amikor még ugyanaz a birodalom vette őket körül — a peron, a lépcső, a teraszra vivő sikátor, nagymama bárdcsattogása, a mostoha szeme, s a parkút is, mindaz, amibe én beleszerettem, ugyanaz volt. Ezzel a közös Démusz lány anyaggal (annak egy szelídebb kiadásával), ezzel a közös restyi-park birodalommal próbáltam én, dölyfösen tartva magam és alá-zaatosan visszasompolyogva, a szerelmet folytatni. Nagy emberek életéből látom, hogy ez a testvérekbe beleszeretés egyáltalán nem ritka (Széchenyi egy egész lánycsaládot, a két testvér s egy barátnőt végigszeretett), s az én ösztönöm emlékezetébe oly mélyre evődött, hogy testvéreknek később is több sanszuk volt szívem megejtésére, mint akik magukban tűntek fel előttem.

Ez a másik szerelem azonban, noha Magda tán mélyebben vonzott, mégsem lett az, ami az első. A múlt évi fájdalomak bizonyos immunitást fejlesztettek ki bennem: nem akartam többé odajutni; léháb, gúnyosabb, fölényesebb voltam, védtem magam a kiszolgáltatottságtól. A Rózsa utcai emlék s a megszokott hazugság is bele-belecikázott a viszonyunkba. Ha olyan vagyok, mint amilyen valóban vagyok, akkor áttűnik rajta a szégyenem. S olyan iparkodtam lenni, mint a többi férfi, akit nem fog el az iszony abban a pillanatban. Többet csókolóztunk, mint Ellával, de az ikladi percek tisztasága helyett valami kínos, megszegényítő volt a modoromban: mintha már a csókkal is a női nemet vádoltam volna, amelynek arra, ami valóban vagyok, úgyszíncsen szüksége. Magdát az első rohamom elkapta. A mások akaratával szemben öneki különben sem volt ellenállása, s én afféle intézmény voltam, amelyen egy Démusz lány úgy lesz nagylány, hogy Németh Laci megcsókolja. Egy kicsit tolvajnak is érezte magát, mintha a nénje harisnyáját hordaná. A levelem Ella csak évek múlva találta meg, s a kettőnk dolgát is — amennyire lehetett — elhallgatta. Ez az orv bosszú az „okosabb” nővéren (aki idáig szinte elfogta a világot előle) azonban nem volt elég ahhoz, hogy az én fogyatkozásomat elföldje előle. Ekkor már megkezdődött testi-lelki elvadulásom; átalakítás nélkül hordtam apám ruháit, a kabátom egy rossz katonabekecs volt, a kalapjaim oly formátlanok, mint ma is; már nem voltam az a mintafiú, mint amikor megismertek. A modorom, a viselkedésem pedig tülesett azon a szférán, amelyben ő az ő csendes gondolataival lebegett. Ez az elégedetlenség nem tudta őt megvédeni a „tejeskorsó” estéjén szerzett jogaimtól (már elköltöztünk Gödöllőről, ritkán utazhattam ki hozzájuk); viszont az én szerelmem sem tartotta vissza őt attól, hogy más fiúk jobb öltözködését, kedvességét ne méltányolja. Különösen egy barna fiú, valami Dénes nevű hízelegte be magát a csendes, udvarias nevetésével a szívébe. Ez a Dénes éppúgy csak együgyű kedves beszélgetések lebonyolítására használta az agyát, éppúgy egy távoli zenére figyelt, mint ő. Ha a tánciskolában együtt táncoltak s egymásra mosolyogtak, Magda úgy érezte, hogy elolvadt, s édes habként paskolja a világ. Kettőnk viszonyának a legtartósabb nyomai Ellában maradtak. Most, hogy kívülről látta a húgával a mi első szerelmünket: sokkal többet foglalkozott vele. Mindent elkövetett persze, hogy Magdával a dolgomat elrontsa; valóságos Krimhildi jel-

lemmé alakult eközben, elhitette Magdával, hogy rajta akarok bosszút állni, s a versenytársaim pártfogolta. Azt azonban, amit kívánt, hogy egyszer visszakapjon s „bosszút álljon” rajtam, nem érthette el; egyszerűen. mert nem szerelemből bántottam őt, hanem mert benne volt legkönnyebb azért, amibe kerültem, bosszút állnom. Hogy előttem van az arca, a váróterembeli bál hajnalán is! Ez a bál már télen volt, mi Pesten laktunk akkor, s én a három nagybányai fiúval jöttem ki, apám szmokingjában. A két kislánynak azonban nem volt szabad táncolni, az apjuk büfét állított föl, s amögül nézték a káprázatos mulatságot. Én persze ott lebzseltem a büfénél, néhányszor eloltották a villanyt, s Ella tudta, hogy Magdával kihasználjuk a sötétet. Hajnal felé azonban a matróruhás leánykáknak is megengedték a táncot, ismerős fiatal emberek kérték fel őket, nagy meglett férfiak is, Magdát egy bizonyos Marci ragadta el, egy kopaszodó kujonforma fiú. Én az ő elragadtatott arcát néztem, Ella az én fájdalmas elborult arcomat. Reggel a vonatot várva, ott álltam a restyi söntésben. Ella a kasszában egy kendőbe burkolva. A szülei mondták, hogy tovább virrasszon, vagy ő vállalta a kedvemért, hogy kinyit? Szórakozva nézett rám s nevetett, szánón, fájón, de leginkább mégis szórakozva. — Min mulatsz? — kérdeztem. — Terajta — mondta úgy, mint akinek erősebb joga van reám s most gúnyol, s kicsit csodálkozva várja, hogy miért nem akarom elismerni. Az a komplexum persze, amivé a mi dolgunk sűrűsödött a lelkében, nem akadályozta meg őt, hogy a férfiakkal képzőbe menet tovább ne kísérelje. Akkor épp egy fiatal fiú volt a főszerelem, aki oly naiv volt, mint én, amikor őt megismertem. Az azonban, hogy az életét egy jóízű kereskedő vagy bankfiú helyett velem kell elkinlódnia: itt érlelődött meg, ezekben a kínzásokban.

Ekkor már egy keservesebb pánt is ott volt a szívemen. Nincs ennek a könyvnek nehezebb penzuma, mint amelyekben erről kell beszélnem. Ha elhallgatom, nem lesz teljes a fájdalom kohója, amelyben a „tehetség” készült; ha megírom: védtelen öreg embereket bolygatok meg vele. Egy regényemet, amely erről szólt, eldobtam már: ifjúságom történetét is elhalasztottam volna, amíg a sirok begyepesednek, ha egy kornak az utolsó órái — melyek tán az enyéme is — nem nógatnának. Járt Kálmánékhoz ebben az időben egy fiatal vasúti tisztviselő, csak néhány évvel idősebb nálam, aki természetének a kurtaságát folytonos élcélődéssel s túlzott, spanyolkodó lovagiassággal pótolta. Volt benne valami a cirkuszok törpéiből, akik folyton élcélődnek s áhitatos, magukat megbecsülő gavallériával veszik körül az asszonyokat. Ő persze egyáltalán nem volt torz, sőt elég csinos arcú férfi; az önérvényesítés rugói lehettek rokonok... Én szánalmasnak tartottam a modorát; voltak kedves kiszólásai, mint: a „gríz egye meg”, vagy „muri nagy gömbölyű”; ezekkel állandóan derűtségben tartotta az embereket; ha azonban arról volt szó, hogy a hölgyek körül el kell intézni valamelyiknek valamit, ő egy trubadúr áhitatos arcát öltötte, s többnyire eredményesen loholt az ügy érdekében. Amellett háttere is volt: nagy befolyású rokonokról beszélt, s néha a találmányaira tett célzásokat. Én elég műveletlen és nevetséges figurának találtam; Kálmánék, az asszonyok nagyon szerették őt.

Meglátogatott bennünket ezen a nyáron egyik unokahúgom. Kálmán feleségében s az anyámban persze rögtön megmozdult a házasságszerző: össze fogják a vasutasukkal boronálni. A vasutas ebben is készségesen teljesítette a hölgyek parancsát. Az első délután, amelyen összeismertették őket, már virágjában állt a szerelem. A Démusz lányok is ott bújócskáltak velünk azon a délutánon, s a bújócskánál, melyben én persze Magdával voltam elfoglalva, az új stilstól meglepett s fölzaklatott falusi lány égő arccal, messze révedő szemmel jött elő a bokorból, szuterénből. Én másnap Bogárdra utaztam, s csak anyám leveleiből értesültem a viszony fejlődéséről. Egy-két hét múlva a kislány is megjött, s mint titkos menyasszony várta a fiú első látogatását, hogy szüleinek bemutassa.

Amikorra visszaértem, már megint pesti lakosok voltunk. Anyám eladta a gödöllői házat (s mint a mesében az aranyat lóra, a lovat borjúra cserélő ember), a vételár kétötödén egy öröklakást vett Pesten a régi Bajnok utcai házunk közelében. A fennmaradt háromötödrészt Kálmán börzész barátjának tanácsára egy sertéshizlalóba s más részvényekbe fektette. A sertéshizlaló persze fikció volt: az infláció akkor már dagadt, a vállalkozó összeszedte a jó pénzt — s két-három év múlva visszaadta a rosszat; anyám azonban néhány szűk esztendő múltán megint Pesten volt, pénzhez jutott, s mint üzletasszony latolgatta pénzének a helyét. Engem ennél a vagyoni puccsnál is jobban bántott, hogy ha a menzáról este hazavetődtem, a vőlegényjelöltet többnyire ott találtam; kávé, rizst hozott anyámnak, s a vidéki házasságon tanácskoztak. Rendesen vacsorára is ott maradt (anyám jobb vacsorákkal pótolta az én menzakosztom), s patrónusi modort vett fel velem szemben. Egy nagyobb házszentelőt is tartottak. Erre én is meghívhattam nagybányai barátaimat, sőt mivel épp az anyuknál voltak Erzsébeten, a Démusz lányokat is elkerhettém. Ott volt azonkívül az egész vasúti őrség, akik anyámnak a vagyona befektetésében segítségére voltak. Hajnalig tartott az eszem-iszom, akkor a vendégek hozzáfogtak a lakás takarításához. Ella, aki abban a reményben jött el, hogy most végleg összebékülünk, csalódottan teregette a szőnyegeket az éretlenkedő bányai fiúkkal. Én az egész éjjel Magdával foglalkoztam. Ő figyelmeztetett először az együtt törölgető párra mutatva: — Te, hogy teszi a szépet J. a te anyádnak... S te hagyod, hogy a mamádnak udvaroljanak?

Utólag magam is csodáltam, hogy hagytam. Nemcsak hogy hagytam, de mindketten megöregedtünk anélkül, hogy erről kettőnk közt egy szó esett volna. Nem volt bátorságom, szívem — vagy egyszerűen durvaságom: szemébe mondani. A nyíltság és szembemondás közt van valami lényegbevágó különbség, amit a szókimondás barátai nem vesznek észre. Az én írásaimról tán mégsem lehet azt mondani, bár újabban ilyesmit is olvastam, hogy nem voltak elég nyíltak. Mindig azzal a mozdulattal raktam ki a véleményem, amivel egy kórboncnok egy belet vagy májat. Itt azonban az, ami nekem vagy a másiknak fájdalom, a problémák terébe van áthelyezve, míg a szembemondásban van valami tetteges, mintha az ember csak azért döfné oda az igazat, hogy gyönyörködjék a felvillanó fájdalomban. Én magam is sokkal könnyebben bocsátottam meg mindent, amit leirtak rólam (pláne, ha a tárgyilagosság szándékával, mint amit a szemembe mondtak. Anyám dolgában pedig éppen tehetetlen voltam. Egyik szóváltásunkba távolról mintha a gyanúm is bele-rezgett volna. Anyámnak Gödöllőre kellett utaznia, s én egész nap az ő fölzaklatott, zokogó arcával küzdöttem. Belémkapott a gondolat, hogy öngyilkosságot fog elkövetni. Ez annyira megtört, hogy estére kimentem elé a Keletihez, s békülékenyen kullogtam mellette haza. Az ő lobbánékonyságától én mint gyerek, sokat szenvedtem. Az „úrinői” világnézetet is benne kezdtem el gyűlölni. Mint asszonyt, azonban most láttam csak, rendkívül tiszteltem. Pedig jobban ellenőriztem őt, mint az apám. Még doktor bácsi nyájas udvarlását is megjegyeztem magamnak. A villamoson gyakran volt összeszólalkozása, s ilyenkor egy-egy „úr” állt a pártjára, akinek a gavallériájáról apámnak is magasztalón számolt be; énnekem ez sem volt inyemre. Az ő asszonyi része azonban ilyen érzékenység mellett is érintetlen maradt bennem. A hat háborús év alatt rengeteg rosszat hallottam a férj nélkül maradt asszonyokról: arra nem is gondoltam soha, hogy vele hasonló történhessék. Egy idő óta, igaz, gyakran emlegette az ő „legjobb éveit”, amelyekben férfi nélkül kellett hányódnia; más asszonyokra is könnyen odavetette: azt próbálta volna meg, amit én. Élni, mint én, hat év óta. De én ebből is inkább kesergő természetét hallottam ki, amelynek minden érv jó, csakhogy az életre panaszkodhasson, mint holmi asszonyi nyugtalanságokat. Úgy voltam vele, mint apák a lányukkal: nem tudnak afféle érzéseket föltételezni róluk. Vad, nyers, de alapszámban rendkívül tiszta természetnek tartottam őt, s ez így is volt. Ha a háború közéjük

nem szakad, az apám, mint más foglyok a háború után hazakerül, vagy ez a lovag idősebb: énnekem sosem kell róla mást gondolnom. S még most is, hogy hirtelen gondolni kezdte magát, negyvenéves korára szebb lett mint valaha, felpuhult arcán rózsaszín fények jelentek meg: még mindig gyanakodtam, nemcsak hiú játék-e az egész, amelynek a mélyén érintetlen áll az a keserű, vadóc természet, amelyet énnekem mindenki másnál jobban kell ismernem magamból.

A saját állapotom is bizonytalanná tett a mások szenvedélyeivel szemben. Úgy éreztem, hogy az emberek mások mint én, rajtuk nem csap — s ez a természetes — a Rózsa utcai szalonban, ami énrajtam nem csapott át, én nem ítélem meg az ő indulataikat a magam természetével... Anyámnak a hallgatógon elfogadott nemi erkölcs alapján végre is joga volt ahhoz, amit csinált. Hat év nemi élet nélkül; apámról 1919 óta nem volt hírünk, akkor Acsinsziban volt, a kiütéses tifusz főgócában, s útban hazafelé. Hogy oltalmazzam én, miféle emberi joga egy halottnak az ágyát, akinek lassan rajtam is elnyüvődnek a ruhái. Az a „norma”, amely a Rózsa utcai estén a pálinkát itatta velem, most is lefogta a szám, hogy férfiként viselkedjek. Attól azonban nem óvott meg, hogy amit elítélni gyenge voltam, iszonyúan meg ne szenvedtessem. Anyám, mint az egyenes természetek, ebben sem volt elég óvatos, ahelyett, hogy leplezte volna a kései boldogtalan boldogságát, egyrészt merész elvi vitákban bizonyította a jussát hozzá, másrészt megkövetelte, hogy senki észre ne vegye. Így persze mindenki tudott róla: Gaálékkal össze is veszett miatta, Szilasra a sértett rokon lány vitte el a hírét. Akárhová mentem, ezt olvastam az arcokról. — Hát a Vilma? — kérdezték Szilasra, amikor megérkeztem. Pesten olyan is akadt, aki közbelépésre izgatott. Szégyenletesebb volt a szerepem, mint egy megcsalt férjé. Otthonról menekülnöm kellett, az ismerős házaknál rosszul éreztem magam; könyvtárakban hányódtam, a Múzeum kertben ültem. Akkoriban a diákberlet minden villamosvonalra érvényes volt; kivillamosoztam s órákat elkóvályogtam a Zugligetben.

Ekkor már nagyon letört és beteg fiú voltam. Alig két év telt el azóta, hogy Ellát a Podmaniczky utcai házban úrifíú voltommal elkápráztattam; másfél éve, hogy a díszteremben az ítélőszéket megjelenéssel meghatottam, s a gondozott úrigyerek minden nyoma ledörgölgödött rólam, én legalább úgy éreztem. Az utcán menet sokszor belenéztem a kirakatokba. Ez az árnykép a legvilágosabb emlékeim magamról azokból az esztendőkből. A csukaszürke bekecs alól, amely a combom közepéig ér, hosszú, előreálló, roggyant forma térd küzdi magát a merev talpakon előrefelé a világba. Úgy éreztem, hogy senki sem járt a városban ilyen térdeken, mint én. A gyűrött kalap alól, vagy mikor hajadonfőtt jártam, a nyakamba nőtt haj alól egy feldúlt, árokkal teli, sápadt s nézetem szerint degenerált arc nézett rám, melynél elárvultabbat már nehéz lenne elképzelni. A szakállam ritkán és szeszélyes pamacsokban nőtt; az állam két oldalán volt belőle egy sűrűbb pászma, s fönn a fülem előtt; — köztük fehér foltok, melyekből a borotva sem húzott semmit sem elő. Az előretörekvő térdem s az előreesett fejem közt a mellem volt leghátul; már a testrészeim szögellése is olyan volt, mint senkinek Budapesten. Fényképem nincs azokból az évekből, hogy ellenőrizhetném magam. Azaz: két-három évvel később, amikor Elláték Győrben voltak, levettettem magam egy körüti fényképésznél. Akkor már rendes ruha volt rajtam, a borbély is megtette a magáét: mint egy filmamoroso. Melyik kép csal: a fényképészé, vagy az emlékezetemben levő? De akármelyik képre hasonlítottam inkább az emberek szemében, az biztos, hogy az idegzetem az árnyképnek felelt meg, s az idegbaj határán egyensúlyoztam esztendőket. Szorongások fogtak körül s oly mélyen nyomultak az életembe, hogy a belépés egy üzetbe, az előadóterembe, egy készítmény átvétele, minden önuralmammat igénybe vette. Megtörtént, hogy órákig nem tudtam nyelni. Az étel ott volt a torkomban, s nem volt mód az

izmaimat egy nyelő mozgásra összeszedni. Ha így halad tovább (s elgondolni, hogy így halad, elég volt rá, hogy haladjon), egy-két év alatt egészen ki kell az életből szorulnom. Az álmaim, melyeken az akaratomnak nem volt hatalma, több örömet vittek el kétségbeesést hagyva vissza, mint a legvadabb kicsapongás. Az akaratom megvolt, de a testem egyre jobban tele lett kísér-tetekkel. Életem különösen kinos emlékei közül kettőt már elmondtam: a harmadik is egy ilyen megmagyarázhatatlan, szégyenletes erő fölnyomulásával függ össze:

Egy évvel azután, hogy az orvoskarra iratkoztam, már a második év végi szigorlatot raktam. Akkor még egyszerre tették le a második év végén mind a négy alaptárgyból a vizsgát, én azonban gyors átiratkozással megnyer-tem a két összevont tavaszi szemeszter közül az egyiket; a rákövetkező tava-szon pedig a másikat is beszámították. Az apám orosz fogoly volt, énnekem a bölcsészeti karon természettudományi kollégiumokat is föl kellett vennem; a kar váratlanul vizsgára engedett. Az elmondhatatlan, hogy én milyen kevés rendszeres tanulás árán kaptam orvosi diplomát. Az előadásokon fölcsedtem, aminek valami világnézeti nyílallása volt, a vizsgákat meg rábíztam a be-fogadókapacitásomra. Néhány napra félelmes anyagot tudtam, aránylag cse-kély munkával, észben tartani. Ez teljesen értéktelen képesség, de a mai vizs-gák éppen ezt érdemlik. Most sem az anyaggal volt baj, hanem a szorongá-saimmal. Attól féltem, hogy az idegbaj valahogy lelepleződik ezek előtt a mégiscsak természettudományi professzorok előtt. Olyasmi történik velem, mint a Fodor hangversenyén; kérdeznek, s én nem bírom a szájamat kinyitni például. Az érettségi óta nem álltam tanár előtt, s nem voltam biztos benne, milyen meglepetés érhet a vizsgámon. Otthonról is a hátamban volt a gép-fegyver; idáig tiszta jeles diák voltam, s mindenki azzal bősztett, hogy az orvoskaron is kitüntetéses vizsgát várt tőlem. Megtehettem volna, hogy egy-két tárgyat őszre halasztok, de ezzel csak a szenvedést toldtam volna meg. Inkább nyeltem a feketét, s tágitottam a sok anatómiai névre az agyam. Egy rendkívül makacs, kis tehetségű kollégával, egy diósgyőri munkavezető fiával jártam össze; azt ismételte, amit én újonnan tanultam, s még mindig én vol-tam a házitánítója. A feketétől elgyengülten ültem le a legkönnyebb tárgy-ból, fizikából. Ezzel alig kellett foglalkoznom: kevesebbet követeltek belőle, mint Jeanplong a nyolcadikban; az én eszem meg jobban is ráértett közben. A vizsgán sem történt baj, a szám kinyílt, kitűnőt kaptam. A következő vizsga a vegytan volt. Itt abból éltem meg, amit a Bulyovszky utcában Kré-csynél tanultam. De mi történt, amikor nagy dicsőséggel már lefeleltem? A szigorlatozók ott ültek egymás mellett sorban a székeken; én a második voltam, s akkor már a harmadik, negyedik vagy ötödik felelt. A jó gimnazis-ták ötöltek-hatoltak, s a tanár (noha nekem már a jegyem is be volt írva) visszatért rám. Mért tudja Németh úr? — kérdezte az izzadókat. Akkor hir-telen valami olyat kérdez az egyiktől, amit én sem tudtam, vagy legalább nem egészen biztosan. Énnekem a győzelem előtti pillanatok különben is a gyen-géim. Ilyenkor furcsa gyengeség vesz rajtam erőt; mintha a magam butasá-gával, hibás lépésével kellene a siker isteneit kiengesztelni. Már középiskolás koromban is képes voltam teniszjátzmákat elvesztetni, amelyekben három-négy gémmel vezettem, s egyetlen labda hiányzott a győzelemhez. Most azon-ban valami gyalázatosabb történt. Mintha egy idegen erő vette volna át raj-tam a hatalmát, fészkelődni kezdtem, a szomszédomhoz fordultam, úgy tettem, mintha rosszul lettem volna; nem: valóban rosszul lettem; a nyugtalanság elért végre a professzorhoz is, aki persze nyomban elengedett. Ez a jelenet éppígy, az akaratomon kívül megismétlődött az élettani szigorlatomon, ahol szintén kitűnőt kaptam. Viszont nem ismétlődött meg az anatómiai, ahol a félelmes és bogaras Tellyesniczky Kálmán voltaképp megbuktatott, csak a másik három kitűnőm s az adjunktus közbelépésére engedett át.

Mért érzem sokkal szégyenletesebbnek ezt az emléket, mint azokat, amelyeket már meggyóntam? Mert olyan marhaság váltotta ki, amilyen az egyetemi vizsga? Mert annyira nevetséges keveréke a gyermekes ambíciónak s gyermekes segítségkeresésnek? Kétségtelen, hogy az életem mélyén, mint annyi művészén, ott bujkál egy hisztérikus vonás. Valami feltűnőt csinálni, amiért az emberről leveszik az élet elbirhatatlan terhét, amelyről az eszével úgyis tudja, hogy levehetetlen. De hogy ez a beszámíthatatlan alterego épp ilyen alkalommal, ennyire szimulálás formán tudott az önfegyelmemen áttörni, ebben van valami, amit még az öngyilkosságra emlékezőnek is nehéz elviselni. Vagy nem is annak a szigorlatnak a nyomása tört át ott a megkínzott gyermekidegzetén, hanem az egész életé, amelybe évek óta be voltam zárva, s abban a pillanatban épp a kiállt szigorlattal nehezedett agyonkávézott idegeimre?

A TEHETSÉG

S mégis, akármilyen nyomorult voltam ekkortájt, az, amit a tehetségemnek lehet nevezni, most készült el. Mintha ezeknek az éveknek a nyomása kellett volna hozzá, hogy összesajtolódjak. Szabó Dezső lelte kedvét benne, hogy Lombroso ellen, aki az ő ifjúságában volt olvasmány, időnként kirohasson. A lángésznek semmi köze az örültséghez; a lángész a legnagyobb egészség; a lángész egy egészségbomba. Hát énnekem nincs jogom a lángelmék nevében szólnom, még sosem éreztem, hogy az eszem lobot vetett volna; de hogy a tehetség képződésében kóros gondoknak, állapotoknak, szorongatásoknak részük lehet, ezt a magam kifejlődése alapján valószínűk tartom. Ahogy nem egy nagy ember agyában találtak boncolásnál mérsékelt folyadékszorulatot, kérgesedést, daganatot, amelyek nyomásukkal az agyat szinte állandón sarkantyúzták; a lélekben is támadhatnak ilyen sarkalló kergek, hegek és páncélok, amelyek fokozott szellemi életet gerjesztenek. Tudjuk, hogy el nem intézett ügyek, meg nem oldott problémák szorongást tarthatnak fenn az egész szervezetben. Szívfogással, lúdbörözzéssel, gyomorfájással, félelemmel kényszerítenek rá, hogy vergődjünk és megoldjuk őket. Nem természetes-e, hogy aki elviselhetetlen, kínzó gondolatoktól állandóan ilyen szorongatott állapotban van, annak, ha különben sem ostoba ember, az agya fokozottabb munkára képes, s fő problémája a problémák egész szövevényét újragondoltatja vele. Énnekem alkalmam volt igen nagy tehetségeket figyelnem, akik sokkal nagyobb sikerrel kenték magukra az ősegeszség fényét, mint az Elsodort falu írója — s körülöttük is felismertem — ifjúságuk mélyében — a félelemnek, vadságoknak azt a burkát, amelyből csak megnőtt tehetségükkel vághatták ki magukat. A magam esetében pedig, minthogy boncolási jegyzőkönyvet s nem mitológiai istenképet készítek magamról, könnyű szívvel vállalom, a prédára rohanó kritika mély megvetésével tehetségemnek ezt a „be-teges” genezisést.

Az emberrel csak képességei születnek vele. Hogy ezek tehetséggé álljanak össze, ahhoz különös tehetségképző körülmények kellenek. Ez az oka, hogy tehetségünk, mint egy szeszélyesen sarjadó szövet, hol rákként dagad, hol évekre bekérgesedik. Én például máig is abból a tehetségemből élek, ami a rakpart, a klinika s a Múzeum-kert közt nőtt, boldogtalan csatangolásaimban. Hogy ez mennyire így van, egy papírlap figyelmeztetett rá a minap. Gulyás Pálnak szokása, hogy a maga rendszeretét a mások otthonára is kiterjessze. Tavaszi látogatásakor az én régi füzeteimre, írásaimra került a sor. Az egyik csomagból kétoldalnyi papírlap hullott ki: rajt gondosan lekalligrafált rövid versek. Húsz év távolságán keresztül is ráismertem: a Pipacs és búza című kötetemből volt egyetlen lap. Medikuskoromban „kiadtam”, azaz kötetbe foglaltam, szépen letisztáztam s aztán örökre elfelejtettem egy-egy versnyalábom. Ezt a kötetet harmad- vagy negyedéves koromban írtam — lehetett vagy

száz vers —, néhány tavaszi héten. Abból, amit írtam, szinte semmi sincs meg. Hogy került elő ez a papír? Előlegezett szegyenkezéssel nyúltam felé, de a „pelenkáim” helyett csakhamar az írói pályámon kellett szegyenkeznem. Maguk a versek sem voltak feltűnően rosszabbak, legföljebb igénytelenebbek, mint amiket későbbben írtam; tartalmukkal azonban mottói lehettek volna mindannak, amit azóta csináltam. Azon a véletlen ideszakadt lapon szinte az egész gondolatvilágom ott volt. Huszonkét év alatt mintha nem is gondolkoztam volna hozzá, csak annak a boldogtalan fiúnak a rímeit árultam volna — negyven-egynéhány kötetben. Hogy magyarázható ez másképp, mint hogy a tehetségnek is megvannak, akár egy telepnek, az életfeltételei. Az olyanféle romantikus tehetségnek, mint én: a sok, elcsatangolható szabad idő s egy zaklató idea, amely ezt állandó gomolygásban tartja. A romantika tán azért is termelt annyi tehetséget, mint azóta — s azelőtt a reneszánszig egyetlen korszak sem, mert szinte kötelezővé tette a „tehetséges” életet. A költők a társadalomból a maguk ködjébe vonultak vissza, kiszakadásuk gögje és visszatalálásuk vágya vált tébolyukká. Annyi magamra maradt időm nekem később egy évtizedben sem volt, mint ekkor egyetlen év alatt. Az egyetem húsz-huszonkét hét volt egy tanévben — abból tán tíz-tizenkettőt jártam —, a szombat még abból is szabad. Az első szigorlat újabb három évre feloldozott a tanulás alól. Kenyérkeresetem csak apám hazajövele után lett: egy-két diákot tanítottam. Ismerőseim közül anyámmal együtt én is kivadultam. Hogy a nőkkel hogy voltam: elmondtam. Egy alpesi pásztornak nem lehet több magánya, mint nekem. S egy paranoiásnak több nyugtalansága. Nyugtalanító, megoldatlan problémákból azóta is kivettem a részem; tudtam, hogy mit kéne tenni, s nem bírtam az emberekkel elfogadtatni; láttam, hogy kéne élnem, s az életem börtönébe voltam zárva. De ezek a valóságos kinszermék megközelítőleg sem gyötörtek, foglalkoztattak úgy, mint az az egyetlen, páraszerű tévészmé, amellyel természetem zárt el a világtól.

Amikor a Tanút megindítottam, még elég közel volt hozzám ennek a medikusnak a Népliget és Gellérthegy közé eső, eszmékkel villódzó birodalma. A D. L. hátrahagyott írásaiban őt akartam föltámasztani, a magyar ritmus elméletétől az amyloid degenerációról rögtönzött hipotézisig mindent átfogó s összekuszáló eszméi első melegében. Az ismeretlenségbe kóválygó D. L.-eket, a magyar ifjúság gondolkozói bátorságát akartam indukálni vele. A vastag kötetből, a borzas fejűek Coignard abbájából csak egy pár töredék került be-összegyűjtött írásaimba. Ma már az emlékeim sem olyan frissek; D. L. is összekavarodott közben Jó Péterrel, Boda Zoltánnal, de meg ez a tanulmány sem tűri, hogy másra használjam fel őt, mint az életismeret pedagógiai segédeszközéül. Mivel birkóztam én abban a milliófelé szétfolyó, de mindig egyfelől sajtó és egyféle törő problémagubancban? Egy szóval felelhetek: a Normával, az egészséges, példaszerű, a kor embere kívánalmait betöltő átlagember pogácsaszagatójával. A kérdés ez volt: miért vagyok én más, mint a többiek? Honnan ered a különbség, amelyen nem tudom átszakítani magam? Ha az ő szemszögükbe helyezkedem: alsóbbrendűnek, hibásnak kell éreznem magam. Az vagyok-e, az élet abortusza valójában? S ha igen, hogy lettem az?

Az iskola hosszú éveken át azt mondta, a legkülönb vagy. Én az maradtam, ami voltam, s egyszerre a leghibásabb, rosszul fűjt üveg vagyok. Bennem van a hiba, vagy az emberek felfogásában? S mi vár rám: hozzá kell pusztulnom ahhoz, aminek a szemükben látszom, vagy van még mód közébük kerülőm, elfogadtatni magamat? „Egészséges” ember szemében embertársai s azzal együtt önmaga sosem válhatnak ennyire titokzatossá. Ők (ha ugyan vannak ilyenek) magukkal mérik az emberi dolgokat. Én azonban magam is titok lettem magamnak: s az alapelveket kellett újra fölfedeznem, amelyekkel őket és magamat is megérthetem és leírhatom. Hiszen most is meg-megfigyelek embereket: de ez csak olyan írói tollrajz, adatgyűjtés, pszichológiai kísérlet; az a kínos kíváncsiság, amely úgy húzza ki a más titkát, mintha attól a maga élete,

értéke függne, nincs meg többé bennem. Akkor egy jel, amely arra mutatott, hogy szenvedésem nem elszigetelt, hanem egy-egy nemesebb természet körül máshol is föltámadt, napokra megvigasztalt; a bepillantás egy rokonszenves, egyszerű, fenéig egyforma kedélybe kétségbe ejtett. Az egész élet, a villamos, a kórbonctani előadó, a gellérthegyí búcsú, egy lélektani, alkattani, vagy mit tudom én: titoktani laboratóriumná vált körülöttem. Az egyéniségek homlokzata mögött a szenvedélyek, szorongattatások kamráit kerestem, egy égő szemű bakfisról, aki a földalattin hozzám nyomódott s forrón az arcomba nézett: ágya jutott eszembe, voltak-e neki is Szamos-parti kastélyai; a gazdag bácskai kollégáról, aki a József körúti korzón a lányokat megszólította: hogy természete-e ez a vakmerőség, vagy neki is úgy kellett kiküzdenie, mint a sebésznek, aki szorongva teszi az első vágást, s kése reszketését elnyomva húzza ki az első fogat s félelme és a siker válik benne lassan biztos gyakorlattá. Az egyik tabáni kocsmában, ahová a Ráczfürdőben fürdőző nagybátyámmal volt találkám, egy fonnyadt, kor nélküli öreg, törpeforma, vékony hangú pincér szolgálta ki a vendégeket. Hogy bámulhatott ez a csökött testű ember egy hosszú életen át a mások életébe; vajon átment-e ő is az én szenvedéseimen, vagy a valóságos hiány, az mindjárt elfogadása is — ahogy ennek az embernek a gyermekes jókedve mutatja — a helyzetnek, melyet teremt s csak az elátkozottság bénulása okoz (Alkibiadesz — akit e pincér rémképévé varázsol egy lassú átok), jár ilyen szenvedéssel? Még az irodalomban is az efféle titkokat kerestem: mért lett Péterffy (a rejtőzködő esztéta, aki a világirodalom minden színére fölhabzott) öngyilkos? Mért védte Babits oly féltékenyen az ő titkát? Hol az összefüggés Móricz korábbi és későbbi önarcképei: a Galamb papné papucsférje s a Tündérkert kanjai között. Sokszor úgy rémlett, hogy az egyenruha alatt, amelyet az érintkezésben visel, minden ember egy kimondhatatlan poklot hord: legfőlebb más kínokból összetett, amilyen az enyém, s a legnagyobb emberi cselekedet, tulajdonképp egy új emberismeret, ezeknek a pokloknaq megvállása lenne; máskor viszont végképp eltévedt embernek, az élet csírátevédesének éreztem magam. Nem mondta-e már anyám, hogy ő is halvány, későn érő lány volt, amikor engem fogant, kevesebb reménye volt, mint egy tizenhárom éves lánynak, hogy megfoganhasson, s most itt vagyok én, az ő vérével és nevelésével megrontott egyke, az emberi protoplazma végállomása, akit beteg reflexe zár el a hasztalan kívánt élet elől.

Azt a féltelmes (s mondhatom, igen boldogtalan) képességet, hogy az emberek arcáról leolvassam a gondolataikat, részletesebben tán, mint ahogy maguk is gondolják, ekkortájt szereztem. A rokoni házaknál amúgy is én voltam a meghallgató; már a szilasi kerti ábrándozások idején leszoktam a reménytelen próbáról, hogy magamat tukmáljam az emberekre; nagymama szobájában ülve, bogárdi nagybátyám puskája mögött zörgetve a kukoricát, vagy Péter szerelmi beszámolóit hallgatva, diszkrét tartállyá váltam, amelybe nálam sokkal idősebb emberek is szívesen üritették bele a titkaikat. Most már egykorú ismerőseimmel, az egyetemen mellém sodródó kollégákkal is ezt a passzív, gyönni hagyó modort vettem fel. Így megvolt a módom rá, hogy a magam intuitív föltevéseit az emberek közlékenységével összehasonlítsam; otthonos lettem a hazugságnak és tettetésnek abban a belsőbb körében is, ahol az ember nem a világnak húz fel uniformist, hanem maga előtt igyekszik a derék, életrevaló ember képéhez közelebb dolgozni magát. Közben természetesen azt is kitaláltam, hogy azok, akikkel beszélek, rólam mit gondolnak. Erre voltam a legérzékenyebb. A fölény kettős játéka volt ez. Az orvoskar tele volt ekkor háborút viselt, kibajszosodott férfiakkal, akik éveken át mint tisztok tapostak a gyengébb életeken; az én dúlt, sápadt arcom, az egész teremben a legfiatalosabb, ezekből önkéntelenül is kihívta a rejtett férfidurvaságot. Egy mosolyukon, egy megengedhetőnek érzett célzásukon át gondolataik egész hálóját fölfejttem. Az ő biológiai fölényüknek így került fölébe az én pszichológiai fölényem. Ezek a kissé otromba, de nem rossz fiúk sokszor

nem is gyanították, milyen megaláztatásoknak tettek ki, viszont ők sem, hogy én milyen pontos látteleletet vettem föl (s ez is megalázás, a beléllátás) az ő megalázó gondolataikról. Ez volt az én életbeli szenvedéseimnek később is legfőbb forrásuk. Megjelenésem (vagy ahogy az emberek normái ezt a megjelenést osztályozták) olyan viselkedésre bátorította föl őket, amely szellemem számára elviselhetetlen volt. Az a derék, hét-nyolc évvel idősebb kolléga például, aki olyan híven kullogott velem kórbonctanról a belgyógyászatra, belgyógyászatról a sebészetre, nyilván nem is gyanította, mit szűr a szívembe, amikor a villamosról leugróban mintegy a kellemesen eltöltött óra „barackja”-ként azt kiáltotta oda: „Aztán vigyázzon, nehogy egy gráci nagynénibe botoljon. Az ilyen fiúra, mint maga, buknak az idősebb hölgyek.” Ő ezzel a mondatral szinte csak a kettőnk viszonyát, a nőkbe beleunt s most a diáksorba befogott városi fiú vonzódását koronázta meg a mellette baktató, nála okosabb, fehér arcú öcsike iránt. Én azonban messzebb éreztem gondolata gyökereibe, mint ő maga. Pontosán láttam az agyában kialakult alkati diagnózist: gyengébb szövéssű, lányos arcú, tapasztalatlan fiú, arra való, hogy egy vén nő eljártsszon vele, éreztem a magamon hordott látszatot, amely őt fölbátoríthatta erre, s éreztem a magam gögből, kétségbeesésből, erőből álló valóságát, érzéseim, indulataim szövevényét s bágyadt, emberlő mosollyal néztem utána. Pedig hát az emberek egy része nem is volt ilyen jóindulatú medve. Felnőttek elfelejtik, gyorsan elfelejtetik azt az időt, amikor efféle gondjaik voltak; fiataloknak azonban még emlékezetükben van s szívesen kapkodnak egymás gyöngéi körül. Különösen, akik maguk is megforogtak a magaméhoz hasonló csapdában, vagy még most is benne vannak. Véletlenül én is hivatalt kaptam a bonctani intézetben: az egyik gyakornok épp akkor vitte bemutatni a kijelölt demonstrátorokat, amikor én is odatévedtem, ő kézen fogott s engem is bevitt. Attól fogva, amit tudtam, én is demonstráltam. Ennek a fiúnak a pelyhes, őszibarackképe még most is előttem van. Elviselhetetlenül bánt velem. Mintha csak párbajozni akart volna a megsejtett gyengémmel. Egy nap azután öngyilkos lett: benn az anatómián mérgezte meg magát gázzal. A földieit azt mondták, szerelmes volt.

Ennek az eltévedt, vizslató állapotnak föltétlenül része volt benne, hogy egész munkásságomnak antropológiai színe támadt. Az alapkérdés, amit az elégtől önmagamnak fölkaptam, volt antropológiai természetű. S bár most már több mint húsz éve nincsenek olyan gondjaim, mint amilyenekkel akkor baktattam az Üllői út akácai alatt, ez a kérdés — a megdöbbenés magamon — új alakban folyton visszatér, a Rózsa utcai bordély folyton tágul, a fapriccs szegyeene most már nyilvánosan, folyton megismétlődik, s énnekem ebben az utolsó művemben éppúgy az emberélet egyetemes megnyugtató magyarázatáért kell küzdenem s egy olyan normáért, amely alatt én is elférek, mint ahogy akkortájt minden irodalmi, természettudományi és társadalmi érdeklődésembe beleette magát a mivoltomban fölkapott szorongató talány. Azzal, hogy a bölcsészetről elugrottam, még nem szüntettem meg bölcsész lenni. Sőt, ez volt új kollégáim előtt is a jellemző rám: én voltam az orvoskaron az egyetlen bölcsészhallgató. Ha Vámosi délutáni gyógyszeratanórái előtt, amikor az emelkedő terem az ebéd utáni szünet hangulatában izzott, egyesek a maguk elé rakott kabátan aludtak, mások az ebéd utáni cigarettafüstöt szívták vagy kártyáztak, s egy-egy ismerős, aki én előttem próbált a hátsó sorokba befurakodni s a gyorsan ledöfött könyvecskét, amelyben valami vénytárat gyanított, fölemelte, csodálkozva látta, hogy én Shakespeare egyik sosem hallott királydrámáját — II. Richárdot vagy VIII. Henriket — olvasom az angol Tauchnitz-ből, mellette a Kisfaludy Társaság Shakespeare-kiadványa, hogy az ismeretlen sorok se maradjanak egészen homályban. Az idegen nyelven olvasás, amelyre bölcsészkorom előtt kaptam rá, a medikusnak is szenvedélye lett. Előbb Goethét hordtam el, utolsó kötetig, bányai barátomtól, aztán apám olasz könyveit szótároztam át; harmadéves korom Shakespearé volt; úgy hogy húszéves ko-

romban már hat európai nyelven szíttam (anélkül, hogy egyikben is igazán erős lettem volna) a nem magyar élet szímfoltjait, pedig most már azzal sem áltathattam magam, hogy ennek tanulmányaimban hasznát látom. A nyelv-tanulás már akkor is az volt a számomra, ami ma: figyelemlekötő, csillapító, olyasmi, mint anyámnak a kézimunka, csak akkor még nem éltem vele olyan tudatosan. Az idegen mondatok megfejtése éppúgy fölfüggesztette velem a szorongást, mint az írás; írni azonban nem lehet mindig, míg tanulni igen. De volt a nyelveknek, bármilyen furcsán hangzik is, mélyebb vonzásuk is: az életszomjammak kellett; mintha az élet elzárt tengereire eveztem volna ki rajtuk, indulatokba, hajlamokba, amelyek ott elevenek maradtak bennük, anélkül, hogy kézzelfoghatók volnának. Épp az kötött le bennük, ami sokakat elriaszt, hogy nem jelekkel, hanem szavakkal, nem képletekkel, hanem történelmi üledékekkel dolgoztak: szeszélyességükben volt valami törvényszerűség, irracionalitásukban egy bonyolultabb ráció, amelyen éppúgy lehetett töprengeni, mint az utasok arcán, mintha csak egy kollektív test áruló jelei lennének. Az emberi jelleg palettáját állítottam össze bennük, éppúgy, mint az írókban is, akiket a frissen hódított nyelvekkel együtt szívtam föl magamba. Most már, hogy úgysem lettem tanár, még kevésbé kötött akármiféle: terv, következmény; azt, hogy összefüggő világirodalmi ismereteim legyenek, ma is nevetséges ambíciónak tartom. Nem, én az élet nagy komplex színeit kerestem az irodalomban: Shakespeare-t és Racine-t, Homéroszt és Vergiliust, Tolsztojt és Baudelaire-t. Az élet végleteihez iparkodtam hozzáférni, ezekre a dajkákra, az ő sokféle bőségükre volt szükségem, hogy az életre tartott jogomról le ne szakadjak s a rámnehezedő nyomás alatt össze ne roppanjak. Ez azt antropológiai érdeklődés később is megmaradt bennem: egy-egy nagy író, rajta át egy kort, nemzetet léte titkáig megmérni mindig sokkal jobban vonzott, mint sok író, sok jelenség közt tájékozódni. A történelem titkait is a magam bőrén kellett éreznem, mint az alkataikat, hogy az emberiség évszázadaiban is ne csak az emberi változatok vándoroljanak — hanem az emberek végzetes egymásba kapcsoltsága, az emberi törekvések nagyszerű és szörnyű temetője.

Ez az emberkutató persze Goethének és Shakespeare-nek sem köszönhető annyi, mint Négyesy Lászlónak. Ha az írójelölt tanulmányokra adja a fejét, bárki az, még az orvosit ajánlhatom neki a legjobban. Abból, hogy egy emberi testet szétbontott, látott egy szívhalált, tudja, melyik oldalon van a lépe, beszél egy szkizofréniással; több haszna lesz, minthogy évekig untatják vele az irodalmat olyanok, akik az irodalomra születési hibaként érzéketlenek. Ennekem meg szinte lélekmentés volt, hogy a Múzeum körútról időben elugrasztottak. A húszas évek elején a pesti orvoskaron sok kitűnő orvosember tanított. Lenhossek túlszűfolt kollégiumáról, sajnos, a párhuzamos tanárhoz szorultam, de a Gólyavár dobogóján a zömök, csupa energia Farkas Géza írta teli élettani levezetéseivel a táblát; az Üllői úton Verebély, aki még jobb pedagógus volt, mint sebész, valóságos orvostudományi színházat nyitott: lábakat amputált, nyilvános betegrendelést tartott, amelyeken humor és halál mint egy Shakespeare-darabban úgy villant egymásba. A kendős nénikék mondasait, a kuruzsló eljárásokat külön tanársegéd írta, s a maga elé állított rákos beteg feje fölött, míg kedvesen biztatta, ő mutatta a keresztet; anekdotáit húsz év alatt sem bírtam elfeledni — vicceit viszont csak a férfitapintások tüzebe került legedzettebb medikák bírták. Vámosi Zoltán angolos fejében, ítélő bírói szemüvegében s hideg, de sokoldalú előadásában gyönyörködtem. Minden klerikalizmusa és nyelvész kihozása ellenére: nagyon kiváló orvos volt Nékám Lajos. Ő nem nagyképszerűsködött az anyag előadásával, a mezitelen, élénk állított betegek bőre volt a tananyag, azt lazította fel úgy a magyarázatával, hogy végül az egész szervezet konyhája, a pszoriziasát kiverő hullámok is áttűntek rajta. Ő volt az egyetlen tanár, aki franciaságát előadói modorában is hangsúlyozta: s az volt a híre, hogy a katolikus gimnáziumokban érettségizett fiúk jobb osztályzatot kapnak nála. Grósz, Bársony, sajnos

nem hallgathattam, de Bókay bölcs, öreg fejét, amely körül szinte mi is cse-
csemökké váltunk, még láttam a nyakig gombolt fehér köpenyben. A legjob-
ban Korányi Sándor előadásait szerettem. Ott állt az asztalnak támaszkodva,
szemét lesütve beszélt, mint aki semmi jót sem vár a hallgatóságtól, hordó-
szerű melléből időnként kinos emfizémás köhögés tört fel, ilyenkor piros arca
még jobban elkékült az ősz haj alatt. Az ágyon betolt betegeket olyasformán
kérdezte, mint egy félszeg medikus, aki még nem tanulta meg a betegek bizal-
mát fölkeltő fogásokat; vékony kék ujjára is emlékszem, amint a szívtompu-
latot kopogtatta. Azt beszéltük, hogy boldogtalan: a fia gyógyíthatatlan beteg.
A klinikáján, sajnos, nagyképű asszisztensek fogadták az embert, mintha mind
azt hangsúlyozta volna: mi a Korányi-iskola vagyunk; az ő előadásai azonban
nemcsak tanulságosak, hanem szellemképzők voltak. Az ember önkéntelen is
arra gondolt, hogy miért a matematikán vagy a latin nyelven, s miért nem a
kórélettan diszciplináján edzik az embereket magasabb gondolkozásra. Ahogy
ő a vesekiválasztás bonyolult rendszerének egy hibbanását az egész szerveze-
ten végigkísérte: mennyivel hajlékonyabb differenciálegyenletek inogtak ott,
mennyivel plasztikusabb grammatika. Óriási kár, hogy előadásait szóról szóra
nem jegyezték föl. Ha az életfolyamatokról alkotott látomásában az orvos is
művésszé válhat, ezek az előadások műalkotások voltak, anélkül, hogy a nép-
szerűsítésnek, a tudományos költészetnek még csak az árnyéka is hozzáfért
volna. Amikor a Tanú első számában tanulmányom róla megjelent, tiszteletem
jeléül elküldtem neki. Nem is válaszolt rá. Később a Rádióhoz kerültem, s
mint volt tanítványa, előadásra kértem föl. Rövid, udvarias levélben hárította
el: az orvostudomány népszerűsítését nem tartja helyénvalónak. S ebben
igaza is lehetett.

De nem kellett ahhoz Nékámnak, Korányinak lenni, hogy az ember tisz-
telettel tudjon nézni a katedrára. A bölcsészet s az orvoskar (általában a tisz-
tességes szaktudományok) közt ez épp a különbség: hogy itt maga az anyag,
az átvett ismeret az, ami tiszteletet szerez a tudósnak, míg a művészetről taní-
tót a témája teszi neveltségessé. Azt még a duzzadt arcú, iszákos forma Tellyes-
niczkynek is elhittük, hogy a testbe beszúrt késről halálos pontossággal tudja,
milyen szöveteken szaladt át (ez volt egyik szigorlati kérdése); mint demonst-
rátor a szertárban láttam a leányholttestet, amelyet ő konzervált alabástrom-
szerűen áttetszővé (a diákképzetet szerint persze az „öreg ideálja” volt; egy-
egy olyan félénk, kicsit reszkető fejű tudóstól, mint Buday, akinek első elő-
adása szundítási alkalomnak látszott, szigorló koromra, hogy a boncteremben
jobban megismertem az embert, őszinte becsüléssel váltam meg tőle. Ha azon-
ban azokra a hallucinációkra, mellékrezgésekre, ritmusbenyomásokra gondol-
tam, amelyek mondjuk egy Kéky Lajos fejében egy Petőfi-versre támadhat-
tak: röhögöm vagy káromkodnom kellett. Míg egy analfabéta orvos- vagy
mérnökprofesszort, bármilyen kinevezési viszonyok mellett nehéz elképzelni,
az irodalmi szakokon viszont az ideális tanárt. Elképzelhetetlen az a művész,
aki mesterként szólhat mesterekről, ha van is itt-ott, a legritkább esetben lesz
kapható a filológia ölemsleppjét magára venni: s ha hajlandó, valószínűtlen,
hogy a többiek beengedik-e. Új fakultásomon nagy örömmel éreztem ezt a
különbséget. Az egyetemi élet, amelynek a bölcsészeten csak külsőségeit él-
veztem, tartalmával is rendkívül mulatsággá lett. Ma sem tudok szebb szóra-
kozást elképzelni, mint orvostanhallgatóként fogadni azt a lakomát, amelyet
professzorok, tanársegédek, szolgák — no meg a szegény betegek begyulladt
serege talál föl reggeltől estig az embernek. Mennyi előkészületbe került csak
egy olyan élettani óra, amelyen a tanársegéd, a mostani professzor egy resz-
kető kolléganő és egy bátor öreg szolga segédletével a lekötött s elaltatott
kutyának megnyitotta a mellkasát, s szimpatikusát ingerelve kétszázra vitte
föl az előtünk lükettő szív rángásait, aztán a vagyusra vitte át a tüt, s sze-
münk előtt megállította. Volt persze a hallgatók közt olyan is, aki a katedrező
orvos kisasszonyon szórakozott. De a látványosság ettől csak többértű lett.

Nagy kár, hogy Pesten akkoriban annyira túlsúlyolt volt az orvoskar; csak az én évfolyamban vagy nyolcszázan áramoltunk ide-oda az Üllői úton. Ha egy olyanféle egyetemre kerülök, mint most a debreceni, ahol kapnak a medicus segítségen, valószínű, hogy az egész életem szerencsésebben alakul. Így bizony a mesterség mámorába már csak cselédkönyvesként kóstoltam bele, amikor késő volt. Szorongásaim persze a boncasztalnál, a gyakorlatokon, a kórteremben is jelentkeztek. A megvizsgált beteg körül rendesen utolsónak maradtam: olyasféle is motozott bennem, hátha fordítva teszem fel a hallgatócsövet, s ameddigre végre a beteg izzadt hátára hajoltam, a dobhártyám csupa zúgás volt a bennlűtető vértől. Ha a szorongást leküzdtem, boncolásoknál például, ahol a „comb” egy hétig a miénk volt, vagy a vegytani gyakorlatokon, ahol mindenkinek megvolt a vegyszerállványa: szinte megrészegedtem tőle, hogy fölébe kerültem az anyagi világnak (mintha csak abból a másik gátlásból törtem volna meg valamit); erre azonban ritkán volt tér. Ismerősom nem volt a klinikákon senki; az anatómiaintézetből, ahová a véletlen bedobott, tovább kellett mennem. Hányódtam, bámultam, vonultam, mint a többi szegény, kitérdelt nadrágú medikus, akik diplomát kapnak anélkül, hogy egy beteg feje alatt megigazították volna a párnát, vagy egy fecskendő kámfort benyomtak volna, s az egyetemi előadások és a vidéki körorvosság közt mint segédorvosok szerzik meg egy-két év alatt az életre szóló gyakorlatot. Az elmélet mezején persze nem voltam ilyen visszahúzódó. Mint hajdan disszertációírató természetrajztanárunknál, itt is rögtön elválasztottam a fölszívandót a pusztnan megtanulandótól. Az élettani ismeretek például egész másképp ragadtak meg az agyamban, mint az anatómiaiak. Egy-egy élettani fejezetnél, akár a vérkeringésénél is, mindig az ember a titkok titka; — a halántékcsonthoz közeli gödreiben azonban csak a kérgén járt az ember a dolognak, itt az lett volna az érdekes, ha azt tudjuk, miért lett ilyen. Gondoltam is rá, hogy írok egy olyan életbonctani könyvet, amely a bonctant egészen magába szívja; ebből persze csak annyi lett, hogy később a polgáristáknak a testtant valóban így tanítottam. No meg, hogy egész gondolkodásomban, regényírói módszeremben: biológus s nem anatómus lettem. A felsőbb évfolyamokon a kórbonctan (annak is inkább az élettani része), a belgyógyászat s az elmeorvosság voltak a kedves tárgyaim. Az egyetemi szigorlatok ellen annyi mindent elmondtak — hadd hozom fel én mellettük, hogy míg ezekből a véreembe ivódott tárgyakból, melyekből vizsgára nem is készültem, mindig kitűnőt kaptam, a lom-tárgyakból, a luk-kirurgiákból, amelyeknek adathalmazát emlékezetembe sokszor fényesen rögzítettem, majd mindig akadt valami, amivel a dolgom elrontottam.

Még a Gólyavárban hallottam először a hormonok működéséről. Ma is előttem a tábla, amelyre a traktorként mozgó, beszélő, író Farkas Géza a különféle belső elválasztásos mirigyek, agyfűggelék, mellékvese, pankreas, ivarmirigyek, egymást gátló-támogató viszonyát fölrajzolta. Azóta már a nagyközönséggel is meguntatta a hormonokat a népszerűsítő irodalomban: akkor azonban még az egyetemi tanár is szinte a maga számára tisztázta a meglepő felfedezéseket. Engem az új tan rendkívül fölkapart; amikor először hallottam Kocher műtétjéről, mely után a kioperált golyvájú svájci elpetyhüdt, elhülyült s meghalt (míg pajzsmirigykivonattal feltámasztható lett), úgy föl voltam húrozva, mintha egy új Önmegóvás-féle könyvbe lapoztam volna bele. A mirigyek, a csontvégeket és genitáliákat duzzasztó agyfűggelék, a zaklató-karcsúsító pajzsmirigy, a cukrot visszatartó pankreas, a szőke, kékszemű thymus, a mellékvese, melynek a pusztulásával megbarnul az ember, a herék és petefészek, amelyek hatására a serdülés s férfiak és nők egymást ingerlő átalakulása megindul, olyanok lettek a képzeletemben, mint valami démonok, akik a halandók kormányzatáért verekedtek. Rögtön éreztem, hogy új tájon vagyok; a Fejlődés után, amely első természettudományi utazásom istene volt, egy új istenrend vesz körül, a Jellem istenei. Verebély, aki szeretne hallgatóit elképesztetni, csodálatos eseteket mondott el: egy kislány, akinek mellékvese daga-

nata volt, nyolcéves korára mellesen, egy bordélyházi nő modorával járt az orvosok közt, úgy hogy még az is megfordult a sebész fejében, nem másállapotba vág-e bele. Tőle hallottam egy Árpádházi hercegről (ma sem tudom, volt-e ilyen Árpádházi herceg), aki hároméves korában kiszakállasodott, s hatéves korában meghalt, mint pipázó (no-no, pipa még nem volt akkor!) aggastyán. Az emberek vérmérséke, kedélye, fejlődésének az irama, mintha itt lett volna letéve, ezekben a hámcsomókban, amelyek a többi szövet differenciálódása közben is megőriztek valamit a magzati élet lehetőségéből és homályosságából. Mint a nyomra futott kutya a szaglás okát, amit hallottam róluk, lehetetlen volt meg nem jegyezni. A villamos utasaiban, a csirkekorzó sétálóiban, a rakodóparti munkásokban is őket kerestem. Talán még harmad- vagy negyedéves koromból való az „alkati grafikon”, melyen sorba állítottam a mirigyeket — balról jobbra: a tyhmustól, a leggyermekibbtől — az ivarmirigyig (a legfelénthez), s megnéztem: melyik milyen erős abban az emberben. A vízszintes volt a normális, a vízszintes fölött — alatt föl-le kanyargó vonal a többleteket és hiányokat, a hyper és hypofunctiókat mutató. Az természetesen nem volt olyan biztos, hogy az egyes mirigyekre tolt tulajdonságokat valóban az az egy mirigy okozta; de itt nem is erről volt szó, hanem bizonyos tulajdonságcsoportokról (vagy ha úgy tetszik, istenekről), melyeknek az összefüggésére egy-egy mirigy betegségei tettek figyelmessé. Mint iskolaorvos sokáig használtam ezt a vonalat, s nagy szórakozásomra szolgált, hogy a gyerekekről érdeklődő szülőnek, akinek gyermekeire egyáltalán nem emlékszem, e vonal alapján olyan leírást adhattam, amin azok a legnagyobb mértékben meglepődtek.

Természetesen nemcsak a mások élettani horoszkópja izgatott ennyire, a magamé is. Nem rejtélyes hullámok keltek-e föl ezekből a mirigyekből, s nem egy ilyen hullám át nem csapása volt a baj nálam is? Hypofunctió ember voltam én is? Homlokom körül a hipofízis kétségkívül nem nagy munkát végzett, a mellékvese áldását is keveselltem, a másodlagos ivarjáráselemek pedig minden borotválkozásnál újra és újra elkészerítettek. Másrészt, ez a sokféle szorongás: mi volt, ha nem hyperfunctio. A Rózsa utcai csődöt is inkább egy hyperfunctio okozta, egy másik isten (a pajzsmirigy talán), aki közbenyúl a Genitáliák durva ünnepébe. A pipázó Árpádházi hercegnek is oda kellett ülnie szegénynek — tajtékipipájával —, hogy titkomat bogozza. Nincs-e az életnek egy belső ideje? A mirigyek stafétabot-váltása, mely az ő életében oly gyorsan ment végbe, másoknál, anyám családjában például, a rendesnél vontatottabban folyik. Milyen fiatalos vasutas nagybátyám; anyám most olyan, mint más asszony harmincéves korában — és én? Mit nem adtam volna egy jó loárcért, vagy akár az Árpádházi herceg szakálláért? A gyermekkori lányos blúz, anyám szőkesége, a nénik mosolygása: most mint egy alkati rendszer rámszabott és elviselhetetlen kámzsája újult ki rajtam. Ha görög lettem volna, milyen egyszerű lett volna a dolgom: hisz ők az isteneket, Hermet, Apollót ilyenféleképpen ábrázolták, s inkább mocskos filozófusaiktól kellett volna félnem, mint ahogy fürdőbe is leszármazottjaik tolakodása miatt nem járhattam. Ha keresztény vagyok, azt mondom: az isten sokféle testbe rakja a mi halhatatlan felünket, de mind egyformán jó arra, hogy az ember az üdvösséget keresse benne. Én azonban a természettudományi század fia voltam, amely csak hypo és hyperfunctiókat ismert s az állatból csinált normát magának. A lelkem mélyén persze én is úgy éreztem, hogy nem vagyok „abnormális”, mindaz, amit gondolok, érzek, ha magamat tettem meg mértékké, annyira következetes volt — s több, különb is, mint amit a legtöbben éreznek; ha valami abnormális, akkor a normájuk az. De az életosztónnek ezt a sugallatát nem engedtem meg magamnak. Attól, hogy én az Igazság szögeitől megkímélem magam, akkor még jobban féltem, mint a fájdalomtól, amellyel testembe mélyednek. Az alkattani s általában orvosi ismereteimből egy középkori kínzó-

eszköz lett, amelyben a természettudomány emberértelemezése gyötörte az én belső, elfojthatatlan értéktudatomat.

Ekkoriban kaptam rá Freud könyveire egy nagykörúti kölcsönkönyvtárban. Furcsa, de ő korántsem rendített úgy meg tudatalatti szörnyeket fogó hálójával, mint Kocher golyvása, vagy Verebely Árpádházi. Ennekem nem voltak burkolt traumáim, és nem nyomtam el és nem szorítottam álútra semmit, én tökéletesen ismertem a magam állapotát, szinte a mechanikájukat is tudtam az erőknél, amelyek miatt nem rúgathattam be magam a Kreutzer szonáta hőségé, s szorongásaimnak nemcsak szexuális, de még a nem szexuális okát is számba vettem. Nekem nem az állapotom volt a rejtély, hanem a minősítése. Mi ez a csapda, amelyben vívódom, mit várhat, s még inkább: mit ér az ember, aki beleesett? Freud olvasása közben nem éreztem találva magam, vagy ha igen, nem az érzelmeimben, hanem inkább az intellektusomban. A pszichanalízisből az analízis jobban izgatott, mint a psziché. Freudnak az Élcről és az Álomról szóló könyveit olvastam. Az elemzés, lehet, nem tartozik a magasabbrendű képességek közé, de én most kerültem először egy nagy elemző lángész hatalmába, s abból a gyönyörűségből, amellyel az ő élvezetét figyeltem, ahogy egy rakás elemnek nekifeküdt s lélektani struktúrájukat egyenként szétszedte, az egyes esetek váza mögött a közös törvényre rábukkant, az szinte fölízgatott, hogy akárminék, én is azonnal nekikönyökljek és szétbontsam. Pirandellóról vagy Proustról írva, később ugyanezzel a gyönyörűséggel feküdtem neki (legföljebb a céduláimat, a módszeremet rejtettem el jobban), s bár azóta sokat hűlt bennem ez az elemző hév, a tanulmányírás előkészületei közt még mindig a szövegnek a szétbontása okozza a legtöbb izgalmat. Akkor, mint a legalkalmasabban, magán Freudon gyakoroltam ezt az ocsúdó képességemet. A nagyszerű elemző mögött könnyű volt felismerni a jóval durvább művészt, akit a maga nomenklatúrává megtett hasonlatai csaptak be. Ha a tudatalattit például nem egy csapóajtós pincének képzeltem el, melyből a raboknak csak álruhában szabad följönniök s az eszük táncába vegyülni, az egész freudizmus rögtön nem lesz drámai. Én például egészen másképpen, bár éppoly anyagelvűn képzeltem el a gondolkozást. Ahogy izmaink helyzete, beidegzése, feszültsége: a mozgás — s helyzetünk, állapotunk egy pillanatban: a mozdulat — ugyanígy a gondolat sem egy-egy agyrészlet, hanem az egész agyvelő állapota egy pillanatban, minden gondolatunkat az egész agyunkkal, az egész szervezetünkkel gondoljuk. Az emlékezet voltaképp megszokás: az agynak könnyebb a már létrejött, mint új konstellációk felé mozdulni; a „tudatalatti” pedig nem jelent többet, minthogy minden pillanatban mindenre emlékszik, arra is, amit már fel sem ismer; a komplexumok pedig konstellációgörcsök; egy-egy átél, kinos állapot is szinte módszerévé lesz az agynak, tartalom nélkül. Freud nomenklatúráját megpróbáltam az ő metaforájából az enyémbe helyezni, s közben nem volt nehéz az indulatnak az arcába nézmem, amelynek az értelem, a tudat, az erkölcs látszatával szemben erre az alvilágtéremtő nyelvre szüksége volt. De nemcsak az ő általa leírt tünetényeket, szórakozottságot, kényszerképzeteket, hisztériás görcsöket írtam le a magam módján, hanem azokat is, amikkel az elmekörtanon s a poétikában találkoztam. S bár az olyanféle munkában, mint a Lányaim, a Medve utcai polgári, a D. L. hátrahagyott írásai, ennek a húszéves vadócnak az elméleteiből elég sokat szétszórtam; az egésszel — egy gondolkodó könyve a gondolkozásról — mind a mai napig adósa vagyok neki.

De Freudnak nemcsak a metaforáit forgattam meg így — Freud, mint Marx is, nem föllobbanásból vagy belátásból, hanem alkati okokból lesznek forradalmárokká: szervezetük nem bírja a fennálló kultúra alapelveit elviselni. Amit ti jónak mondtok, az örület alvilágát tartja fenn bennetek — s abban, amire legbüszkébbek vagytok: — vallás, művészet — rá lehet ismerni erre az alvilágra; ez a rábizonyító „ressentiment” kétségkívül benn van a freudizmusban. Valami ilyesféle összeférhetetlenség én bennem is fészkel. Csak az

elégedetlenség forrása volt más. Freud műveiben az ember kaotikus indulatai mondták el: mennyit kell szenvedniök a nagy középkori világrend polgári maradványaitól; énnekem viszont az fájt, hogy nem lehetek olyan világos, egyszerű, gyorsan lelkesedő, híven szerető, mint amilyen vagyok. Egy eltorzult Iphigénia sírt, hogy nem tud kofa lenni, egy Parsifal, hogy a Grál útja a Rózsa utcán át vezet. Mi ketten, a nagy bécsi gondolkozó s a kis pesti orvos, két ellenkező oldalról nem értünk össze a fennálló világgal: ő a szabadságért dörömbölő pokol, én a jóvátehetetlenül összekuszált édenkert felől. A viszonynak így olyasféle is lett, mint egy nagyon nagy tapasztalatú Lucifer és egy nagyon kis tapasztalatú Ádámé. Ő megmutatta, hogy a vallás idegbaj, szertartásai az örület szertartásai, szentjei az örületek házába valók; — én magamba engedtem érvelését, bár még nem tudtam visszafordítani érveit (az ember még idegbajában is a vallást keresi), éreztem, hogy mindez csak formailag igaz, s a nemest mégsem lehet gátlásokká szételemezni. Persze Freud választát is ismertem erről az érzésről, az önérzetünknek kedves hazugságok ellenállása ez az analízissel szemben. S ez olyan érv volt, amelyre senki nem volt nálam érzékenyebb. A kínzószerszámmra, mellyel az alkattan fogott körül, így borult egy második csalánpalást, de míg az testi mivoltomban kínzott, ez lelkesedésem perceit, olvasmányaim emlékeit, szellemi reakciómat, az európai embert fogta égető kritikájával körül. Hogy mennyire belémevedött ez a dráma, az Emberi Szinjáték olvasói azonnal fölismerik. Amikor hét-nyolc évvel később, mint megnyugodott családapa, egy nagy regény írására kaptam szabadságot, ezt a vitát vittem dűlőre benne. Szent, vagy impotens: az első fejezetben még magam sem tudtam, minek bizonyul Boda Zoltán. Csak lassan, fejezetről fejezetre került fölébe a mitológiai magyarázat az analitikainak, anélkül, hogy az Ördög álláspontja egészen megdőlt volna.

Abban, amit ekkortájt írtam, s épp eleget írtam, ennek a drámának még alig van nyoma. Nemcsak azért, mert az ilyen nyers, szégyennel kevert szenvedések csak lassú ozmózissal nyomulnak műveinkbe, hanem mert a munkáimat más problémák sajátították ki. Egy titkos hajszálcsovésség útjain, természetes, ezek is összefüggtek központi gondolatommal, mégis sokkal inkább irodalmi, sőt mesterségi színű volt: a szilasi kert első költőgondjainak is jobban folytatásába estek. Olyan verskötetre, mint a Pipacs és búza, tizenkilenc és huszonkét éves korom közt háromra emlékezem, de volt igen sok versem, amit sosem soroztam be. Másik fontos műfajom a verses dráma volt. A Nagybányán kívül írtam egy Arion címűt (ezt még egy pályázatra is beadtuk); két királydrámát, III. Endréről s Madách hősről, Kis Károlyról; ezeknek legfőleg nyers fogalmazványai vannak meg; Dózsa Györgyöt sosem tisztáztam le. Írtam azonkívül egy verses regényt: Péter és Magda címűt. Egy vígjátékomat, melyben a modernkedőket gúnyoltam ki, már be is tanultuk volt osztálytársaimmal. Prózai műre egyre emlékszem, egy félbemaradt regényre; annak a novellának, mellyel néhány év múlva a Nyugat pályázatát megnyertem, nem volt, vissza az önképzőkori időig testvére, tanulmányt pedig egyetlenegy sem írtam, prédikációt legfőleg, s ez későbbi tanulmányaimon is észrevevődik. Munkáim mögé így is jó öt-hat kötetnyi függelék ragaszthatna, ha megvolna, a filológus. Ahogy öregszem, én is sajnálom, aminek fiatalon örültem: öregedő kezem tán egész szép emlékeit tisztogathatná ki bennem annak az ifjúságnak, melyben mégiscsak sokkal inkább költő voltam, mint bármikor későbbi életemben.

Ami ezekre a művekre a legjellemzőbb, az már a címükben és műfajukban is feltűnik: az akkori élő irodalomtól éppoly messze csellengtek, mint én magam is az egykorúak társaságától. Hisz, mint nyolcadikos diák, ugyancsak tanulmányoztam az Elek Artúr antológiáját, hogy a kortárs költők sarkába jussak. De hát ez a különbség forradalmi és ellenforradalmi idők közt. Forradalom előtt s alatt az idők huzata viszi az embert: a költők már ifjan a

társadalomba penderülnek, csapatokba verődnek, a Pilvax asztalán ugrálnak; ellenforradalmi időkben gyors társadalmi fordulatot nem lehet várni, másokhoz hasonlítani nem kívánatos, a szellem magára marad s a maga mélységeiben, rigolyáiban — a történelem tartalékaiba merít a jövő helyett. Forradalmi idők épp ezért a gyors, szép lendületű életnek, az eszmék érvényes formáinak kedveznek — ellenforradalmi idők az átgondolásnak, a problémák váratlan feltörésének. Vagyis a szellem itt is előre gazdálkodik: forradalmi időkben a készlet égeti s ellenforradalmi időkben forradalmárt gyűjt. A Ferenckori csönd írói, egy Berzsenyi, egy Széchenyi ifjúsága, újabban egy Madách élete azért olyan kedves nekem, mert ráismerek körülöttük az én ifjúságom ellenforradalmi magányára, teremtmény elszakadtságára. A forradalom, amellyel a kommun alatt sem volt módom találkozni, most egészen eltűnt a számomra. S akárcsak a fiatal Berzsenyi számára a régi jozefinisták; még a Nyugat íróiról is alig hallok; a tényersapkás bajtársak táborozásain meg miféle célt, jövőt, munkát találhattam volna. Így szinte az időtlenségbe voltam kihelyezve; az a „banda”, amely a szilasi kertben hadseregeket kerített be, most a világirodalomból csínált harcteret magának, titkos municióraktárakból a magyar irodalmat szerezte volna úgy felfegyverezni, hogy azzal Homérosz, Shakespeare és Goethe századai közt is helytállhasson. Furcsa, de ezekben az években, melyekben Petőfiék Béranger-t, Lamennais-t olvasták, én két „mesterségbeli” problémának szántam a legtöbb izzadtságot és velőt. Az egyik még mindig a ritmikai bölcsék köve volt: kiolvasztani azt a magyar versformát, amely egy nagy magyar költészetnek éppolyan természetes hordozója lehet, mint a hexameter és az időmértékes formák a görögnek. A másik: visszahozni a nagy műfajokat, a gazdag, versbe szedett beszédet a színpadra, költészetet a regénybe, hogy megint úgy pompázzon a színház, mint Shakespeare vagy Goethe korában. Valójában azonban ezek a mesterségbeli kísérletek is a tétlenségbe kényszerült patriotizmus s azon túl a maga légkörét kereső alkat küzdelmei voltak...

A ritmikai cél, amely felé botló, dadogó sorok ezrein küzdtem magamat, ez volt: Ady megmutatta, hogy a magyar ritmusérzéknek a jambus nem anyanyelve, van egy hozzáillőbb, nem rákényszeredett, hanem belőle fejlődő vers, amely tán az ősnyelv volt; Molnár Albert zsoltárai legalább (a régi magyar költészetből ez volt a fülemben) ilyesmit mutattak. Ady azonban csak a maga számára küzdte ki ezt az új formát, abba az ő élettörténete kivonhatatlanul belé volt keverve; más azt csak utánozhatta, amint az én verseim is utánzatokként sülték el. Az elvet, a hajlamot kellett tehát kivonni s a magam természetébe: nyugodt, nemzeti veressé kristályosítani. Egy nyúlankabb, tisztább dobbanású, kevés díszű, mondhatnám: artemiszibb versforma — magyar anyagból görög szobrok lepleként omló, bujdokolt a várakozásomban. A kohász-harc nevezetesebb szakaszai még előttem vannak. Abban a kötetben, amely Jánosi Bélánál maradt, a rendes jambus kívánta szótagszámot forgattam föl. Aztán a rimet éreztem festéknek amazonomon, s egy egész kötetet irtam össze görög lírai formákban. Erre választott Pintér Jenő, akinek elküldtem. Nem gondolta, hogy Virág Benedeknek, Berzsenyi Dánielnek ilyen lelkes tanítványa él közöttünk. De a görög vers mégiscsak zsákkutka volt a modern érzésvilág s a magyar vers számára, s én nem Pintér tanár úr, inkább Leopardi sugalmazására megint visszatértem a modern vershez, de most strófátlan, a rimet a szöveg redőibe oldó, enyhén jambizáló-tagoló verssel próbálkoztam. Aztán jött a Pipacs és búza: szakaszokra osztott, határozottabban tagoló versek. Majd ahogy a tagolás törvényei tisztábbá váltak bennem (közvetlen íróvá avatásom előtt), megint eldobtam a rimet, a görögnel lágyabban, de mégis elég szigorral fölépített formákban: a tagolásból hoztam ki ezt a peplon omlást. Ez a forma már plasztikusan fedte az alkatomat; húsz év távolán át is úgy érzem egy-egy ekkori versemről: — igen, ezen a hangon nyugodtan átbeszélhettem volna az életet. Hiba ebbe a küzdelembe csak ott csúszott, hogy a kollektívummal azonosítottam magamat. Nem vettem észre, hogy mi-

nél jobban megtalálom a magam formáját, az annál idegenebb lesz magyarságjaimnak. Amikor később egy-egy költőnek szemérmesen előszedtem, az mind holmi póre szabad versnek nézte, amelyben még a stílus tékozlása sincs meg s Pintér Jenő-féle tanácsokat adott. Amint egy valamirevaló népi író a regényeimben, a Gyászban és az Iszonyban (melynek nemcsak a hősnőjében, de a szerkezetében is ugyanezt a formaösztönt valósítottam meg) nem tud mást látni, minthogy annak semmiféle formája sincsen: beleírtam, ami épp eszembe jutott. De épp ez az előrelátás nem bizonyítja, hogy én minden kudarcom, be nem válásom ellenére is magamat tartottam, s nem a „normálisakat” — az igazinak. Embernek éppúgy, mint magyarnak.

A verses drámában is egyszerre tartottam a magam és a magyarság jusát egy oxigéndúsabb, szót és gondolatot jobban fölsziporkáztató atmoszférához. Tán igazuk van, akik a drámát tartják az én legtermészetesebb műfajomnak. Már az is arra vall, hogy a közös aulából, a lírából rögtön errefelé vágtam. Vívódásomat szétesztani, alkatokat kevés szóval találón kidolgozni, a helyett, amelyben részt nem vehetünk, a magunk játékával újra megcsinálni, istennek lenni s közben a jelenetek csúcsein a magunk jaíditását is elhelyezni — akkor még sokkal nagyobb gyönyörűségem telhetett ebben, mint ma. Énnekem azonban a vers tán még fontosabb volt, mint a dráma. Azt tudtam persze, hogy az akadémiai pályázatokat ki szokás gúnyolni; azt is, hogy egy realista író szemében én is afféle nevetségességben táncolok. Tán a történeti okokat is tudtam, amelyek miatt Ibsennek a próza redingotjában kellett a Shakespeare és Calderon apródjai közt járni. Mindezt tudtam (legfőlebb Claudel kísérletét nem); mégis kitartottam amellett, hogy szépen, gazdagon beszélni mégiscsak nagy dolog; hogy költői vívmány csak az lehet, ami nyelvi vívmány is, s mi, magyarok a Bánk-féle háborgó beszédben többre vihetjük, mint a színpadi szerzők agyafúrtságában. Egyik legelső tanulmányomból való a mondat, hogy a magyar irodalom feladata a műfajok visszaköltöítése lesz. Ez a gondolat még ezekből az időkből való, s ha egy-egy Tamási-szerű érv merült is föl mellette, az egész korszak — és sajnos, az én sorsom is benne — nem valami hangosan bizonyítja.

Nagyon valószínű, hogyha ezeket a drámákat gyűjtős papírból, költőzködésnél szétesett ládákából, elázott papirkoncokból s gyermeki rajztanulmányokból — az utolsó ítélethez hasonló csoda föltámaszthatná, inkább lefűrészném a fél karom, minthogy a kiadatásukba belenyugodjak. Ettől azonban még gondolhatok rájuk úgy, mint egy elveszett édenkertre. Az ember eredményei sokszor csak gyors beváltásai a termékeny eredménytelenségnek, s egy fiatal számára sokkal fontosabb, hogy legnagyobb feszültségéhez, munkamódjához hű maradjon, minthogy elfogadható művekkel átugorja. Mindaz, amit én ebben a három-négy évben verses drámát írtam, ha összeadjuk, alig foglalta le három-négy hónapomat. Akkor azonban még álmomban is írtam. A villamoson az utasok beleütköztek félhangon suttagó hőseimbe, s menza és kórtán közt le kellett húzódnom a rakpartra, hogy a délelőtti óta megszült három-négy verset valahogy elkötözzem, megfürdessem. Ami másnak kin, énnekem ez volt a boldogság: nem volt közönségem, a rigolyáimat is komolyan vehettem (s mi másból nő az eredetiség, mint az ilyen rigolyákból?). Nem volt körülöttem a fejcsóválásoknak, kétkedő mosolyoknak, durva közbeordításoknak az a kórusa, amely az íróból óvatos preceptort csinál, aki ábecéjét minden cikkébe újból belerágja, vagy dacos vadócot, aki fölvetett szarvakkal rohan, már előre rázva a nyilakat, miközben ír. Később is mindig erre a munkamódra vágytam vissza: a költőkére s a dilettánsokéra. Nem mondhatom, hogy az életem nem erre szorított. Orvosi pályám jó spanyolfal lett volna, hogy mögöttem időnként a költő megkönnyebbüljön, s ha kezdetben hajtott is a hiúság, hogy az emberek szemében érvényesítsem magam, a kapott ütések olyan súlyosak, érzékenységem anafilaxiája oly rendkívüli, hogy hiúságom elégtétele s a mene-

külés vágya többé semmiféle arányban nem álltak. Sértődéseimnek is ez volt a legfőbb indítója: bebizonyítani magamnak, hogy nem kötelességem a nyilvánosságot vállalni. Mi volt mégis, ami az én Philoktetes-szigetemről újra és újra visszahozott? Ami a Fazekas utcai ház leanderállványai alatt hadakozhattott; ami miatt a futbalcsapatban lóholtam és összerúgattam magam, ami a szilasi kertben a lucernát kitapostatta velem: a csapat; az egyke álma Roncevalról, a gyengék váratlan s hősi győzelme az erőseken — szóval, a mítosz, amelynek húsz évre és mennyi szenvedésre volt szüksége, hogy egészen elkap hasson.

Az élő magyar irodalommal alig törődtem valamit. Ady meghalt; Móricz Zsigmond ekkortájt megjelent munkáit: a Tündérkertet, a Légy jó mindhaláligot már csak mint író olvastam. De ki is halt bennem az érdeklődés az aktualitások iránt. A Nyugatnak négy-öt év alatt két-három száma került a kezembe: láttam Fülep Lajos cikkét Szabó Dezsőről, Babits forradalom utáni magyarázkodását, tanulmányát Földesy Gyula Ady-könyvéről. A fiatalok közül Sárközi tűnt föl (ő az én verselméletem táján járt) s tán Szabó Lőrinc egy-két versfordítása. A megnehezült időkben a Nyugat is betokosodott, éppen hogy tartotta magát; én pedig mentem a frissebb táplálék, az erősebb ingerek felé. A Nyugat szellemi uszálya — az itt maradt maisták — nem érdekelték többé; a nagy mesterek könyveire nemigen volt pénzem; hiszen, ha egy-egy könyvet meg akartam szerezni, egyheti menzajegyemet kellett a zugligeti Csodálatos élet ebédekre föláldozni. A magyar irodalommal így szinte csak Szabó Dezső alakján át érintkeztem. Ő is eltűnt félesztendőkre (előadásán például egyen sem voltam), de aztán megint csak megkavart valamit maga körül, megjelent a Csodálatos élet, folyóiratot indított, amelyből lassan minden munkatárs kiszűllött, maga írta önapotheozisát, meg egy selypítő levelet is, ha jól emlékszem Benkő Sárika név alatt. Az ő legnagyobb érdeme tán éppen az, hogy ezekben a restaurációs években nem engedte a magyar szellemet s az ifjúságot egészen befagyni. Az írók sosem szívelték őt, s az én kortársaim talán még kevésbé hajlandók nagy írónak tartani, mint a Nyugat belső munkatársai. Ha tíz éven át csak Szabó Dezső sanyarú profilját látták a megbélyegezni vágyott író mögött föltámadni, ma a Szabó Dezső szifiliszéről beszélnek, amely őt is megfertőzte. Minden érvüket ismerem. Vagy én ne láttam volna keresztül az ő „egészségén”? Én ne vettem volna észre, hogy még rostélyosai is a filológia nyársán süttek, s hogy ez a költő, aki oly rabelais-i filozopterezte le Babits Mihályt, a magyar irodalom legnagyobb bölcsésze, aki még izmait is az irodalomtörténet tükrében masszírozza, pamfletjeiben filológiai eltökéléstől nem veszi észre az érdemet, amelyet mint Eötvös-kollégista nagyon is észrevesz. Még kóros önimádata is van annyira kiszámítás, mint kór; — az ember végül is akkora lesz, amekkorának kikiáltja magát. Mindezt — és sok mást — én láttam. A mögött a Szabó Dezső mögött, akiért lelkesedtem (s néha előtte is), mindig ott táncolt a másik: akitől viszolyogtam. S mégis azt mondom: a nagyságról való fogalmakat át kell alakítanunk, ha az, aki egy befagyott korban ilyen életrekelő hatást tud emanálni magából: nem nagy író. Magyarországon persze nem valami hálás dolog egy írónak, aki a maga galandférgének nevezett bennünket, a nagyságát bizonyítani. Az egyszerű, felületes olvasó (akinek a feje minden, csak egy költő erejét lemerő erőgép nem) azt gondolja: milyen óriásnak kell lennie ennek a Szabó Dezsőnek, milyen féregnek, a galandféregnél is rövidebb féregnek ennek a Németh Lászlónak, ha ahelyett, hogy valami hasonlóval váгна vissza, megszeppenten szinte maga szolgáltatja a beleket a maga féreg voltához. Én azonban nem a csőcselék reflexeire spekulálok ebben a könyvben. Őket, boldog vagyok, ha Szabó Dezső s a nála sokkal gyengébb — ilyen és olyan bácsik átvészik tőlem.

Szabó Dezső két ponton ért le az elevenbe. Az egyik a magyarság elárulása Magyarországon. Kétségtelen, hogy erről a „kitudottságáról” már Ady is beszélt; Szabó Dezső azonban olyan nemzeti színjátékot szerkesztett „zseni és

paraszt" kisemmizettségéről, hogy arra az én szívemnek is meg kellett dobannia. Ebben a játékban Csonka-Magyarországnak nem kellett — mint Fazekas utcai álmaimban — mármarosnyi megyékre széttörnie: a magyarság tényleges hatalma hazájában egy mármarosnyi sem maradt. Voltaképpen csak egykét nagy író maradt meg; ebből kellett — mint a Fazekas utcai ábrándokban — államot, sereget szervezni, húsz puskát összekötve az eljátszottat az új fegyverrel visszaszerezni. Ha valami, ez énnekem való feladat volt. Engem kizárólag egy ilyen helyzet tehetett patriótává. Ha angolnak vagy csak hollandnak születtek, azt hiszem, Kipling sem csinálhatott volna belőlem hazafit, hacsak indiait, jávait nem. Szabó Dezső azonban bebizonyította, hogy Magyarországon mi, magyarok vagyunk a bennszülöttek, s még az alkati szorongások óráiban is föl tudta lobbantani a cserkész-rekomvista hadnagyát. A helyzet persze sokkal bonyolultabbnak s reménytelenebbnek bizonyult (főként a bennszülött morál miatt) mint akkor elképzeltem; a lelkesedés azonban, amelyet fölgyújtott, nem volt nemtelen, s én őszintén sajnálom, hogy a magyar ritmus, a magas műfajok s a későbbi fegyverek — amelyeket elébb csak a bennszülött irodalom, aztán maguknak a bennszülötteknek rendelkezésére akartam bocsátani, oly keveset segítettek...

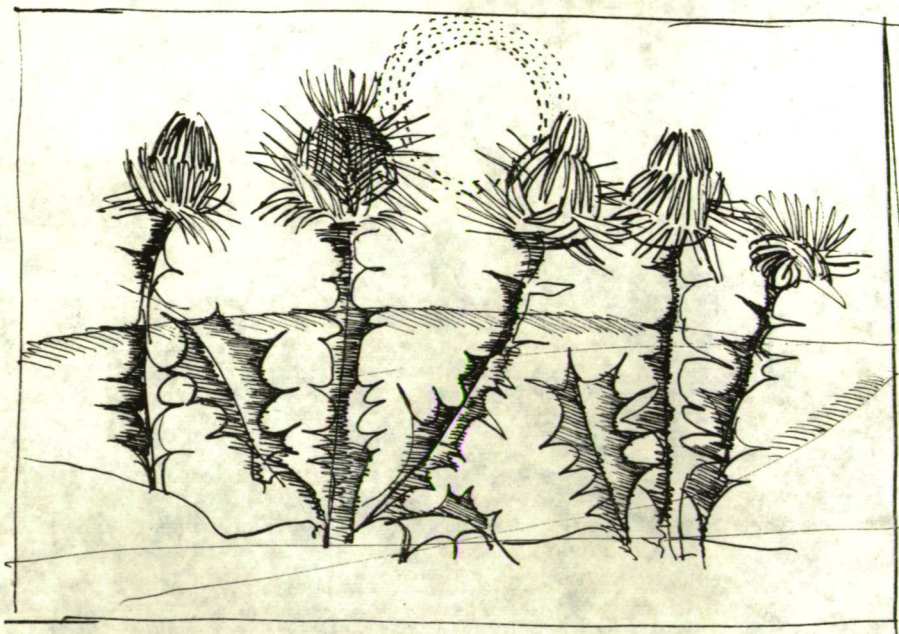
Szabó Dezső másik nagy varázsszava a család volt. Hihetetlen, de ő nyugtatott meg, hogy családra vágni, ahogy azt a modern irodalom alapján hinni lehetett, nem szégyen — a házások ölelkezését, a férfi munkáját, az asszony főztét, a gyermek mosolyát, sirását: kispolgári érzékenykedésből ő tette megint bevett dologgá, a paráznak, homoszexuálisok, csökötték és morfinisták divatjában. Az ő családhimnuszaiban aggregényliráján kívül persze sok volt az irodalomtörténeti megfontolás is. Ahogy a naturalizmus és szimbolizmus után a szimbolista naturalizmus; úgy következik a félreficamodott egyéniségek, látványos különbségek, a „különbözők, tehát vagyok” kánkánja után: az örök banalitások, a család, természet, jó evés és jó elhálás nagy epopeája. Én azonban tudtam, mi a család, a szilasi búr család harminc élő arccal belém, s nekem elég volt egy nagy író garanciája, hogy ami alagutamba, mint a szabadulás fénye villogott elém — az asszony, a sok gyerek: egy költőt sem tesz a mesterségére méltatlanná. Mihelyt kiráncigálom magam ebből a hálóból, azonnal hozzáfogok a gyermekcsináláshoz. Még olyan kép is volt bennem, hogy az öszülő Szabó Dezsőt is meghívjuk magunkhoz, hogy kapjon valamit abból, amiről énekelt; lovagoltathatja a fiunkat. Persze ez csak ábránd volt: jobban ismertem őt; amikor módom volt a közeledésre, el sem mertem menni hozzá.

Ahogy a szerkesztői üzenetből tudom: már negyedéves orvostanhallgató voltam s az előadások egy részét a Fővárosi Könyvtárban ültem el. Akkor még a mai Károlyi kert mellett volt a könyvtár, s én főként a tájszótárért jártam oda: akkoriban úgy jártam a tájszótárra, mint mások erdélyies disznóölésre. De megjelent aznap az Élet és Irodalom, s én minden számot megvásároltam; s úgy elkaptam, hogy egy hatalmas levelet írtam az írójának. Eltelt az ebédidő, a délutáni órák: s én még mindig a magam nézeteit fejtegettem, a magyar szépirodalom megváltásáról. Csokonai és Katona is szerepeltek benne. Adyból valóságos magyar Jézus lett, s természetesen igen dicső szerep jutott Szabó Dezsőnek. Azt hiszem, hogy nagyon forró s nem túlságosan buta levél volt; amelyet én sohasem kaptam. Címet nem írtam rá, s a nevemet is úgy írtam alá: Németh László negyedéves orvostanhallgató. Az orvostanhallgató azt cáfolta, hogy kéziratok vannak a vallomás mögött. Ismerve Szabó Dezsőt, nem is számítottam semmiféle feleletre. De minthogy a szerkesztői üzenetekben néha igen mulatságos gorombaságok, vastag francia szavak akadtak — arra is ráévedt a szemem. Hát ott van egy üzenet: „Negyedéves orvostanhallgató.” — Ez mutatja, mennyire elkoptam, hogy ezt a négysoros üzenetet sem tudom már szóról szóra. Valami ilyen volt: „Levelét egészen kivételes

örömmel olvastam. Megállapításainak nagy része igaz, s mind éles ítélő erőre vall." Ez volt életemben az első inger, amely a valóságos irodalomból ért le hozzám. Újra és újra elolvastam az apró betűket, szinte hihetetlen volt, hogy ezt Szabó Dezső írta: az egész Élet és Irodalomban nem volt hasonló mondat. Az azonban eszembe sem jutott, hogy ezután a biztató hír után fölkeressem. Pedig ekkor már föltűnt egy név — a Féja Gézái —, az alighanem valami hozzám hasonló fiatalember, akinek Mórícz Zsigmondot volt szabad a lapjában dicsérnie. Én azonban nem akartam odaállítani a Mester elé. Órola is tudtam, hogy mit gondolna rólam. Bosszút állna, hogy egy bölcsészt kap egy medikus helyett. Maradjak meg én öneki egy jelnek a mélységből, ahogy ő is egy fényjel volt számomra a magasságból. Majd ha a hálóból kivergődtem.

(1944)

(Folytatjuk)

KERESZTURY DEZSŐ

Epigrammák

EGRY JÓZSEF BADACSONYI HÁZÁRA

*Vak mélységből tört ki magányos lelke lobogva:
otthona, szárnyat adó műhelye lett ez a táj.
Művei ezt mondják: a világ szörnylakta sötétjét
emberi szépséggé bontja-teremti a fény.*

EGY SIKERTELEN MŰVÉSZNÉVÉN

*Ne rongyaim nézd! Életem
elfuseráltam. Rossz kovács
sorsom volt. Nem vágy, szorgalom:
önhittség forrt bennem kevés.*

*Anch'io sono: nem sokat
tettem; ügyet is másikat
védtém; de nem gerjeszt süket
fajdként nagymenő áhítat.*

DÖRMÖGŐ VÉNEKNEK

*Úgy gyönyörködj a fiatalokban,
mint akik téged folytatnak majd.
De ne a magad vágyait, emlékeit álmodd
újra bennük: ne kényeztesd, ne ünnepeld, ne szidd,
inkább szeresd s érdemük szerint becsüld meg őket.
Légy okos ellenállás, jó gát, tiszta meder,
hogy növekedjenek, mint súly alatt a pálma,
hogy önerejükkel törhessenek utat maguknak,
s ne nyelje el őket lápok iszapja, sivataghomok.*

Egy tanúnak

*Tudták; s nem csak barát, rokon:
sokan már akkor is.
Szégyen a késő fájdalom,
de a közvád arra visz,
hogy lesz a tömegsírokon
jellé tán egy-egy kavics.*

*Neked jó volt elmondanod
a jaj, szégyen okát
azoknak, kik nem voltak ott,
hogyan arcukba okádd,
s hogy fellobban hasson a sok
szívben bűvő zsarát.*

*Hírekben töredék, ami
csak az ítéletben egész.
Az emlékből azt húzza ki
az alakos, gyáva ész,
mit tényekkel bizonyítani
lettél okosan merész.*

Beszélgetések

1

- A: Meríts reményt, mint a lét kezdetétől
minden, mi él: a reménytelenségből!
- B: Tapasztaltál, aggódsz és most tüzel
szíved, hogy szólj. A felelet: röhej.
- A: Értelmetlent nem lehet elviselni:
tudd, hogy reménytelen; a többi semmi.
- B: De élhet-e egy nép reménytelen?
Iszik, mert megismert Történelem.

2

- A: Romantika csak buta közhelyed,
hogyan kérde: élsz-e vagy csak azt hiszed.
- B: Születünk, cselekszünk és elbukunk. —
Ez az egész? Ezt tudja bármi lump.

A: Mért, mit gondoltál? Remény, vágy, költészet
találta ki, mi biztatóbb, merészebb.

B: Csak mint a többi teremtmény, fü, fa,
barom, hal, férgek nyüzsgő csapata?

A: Mi kéne több? A csak-te-örökség?
Félisten lopta láng, az örökélet?

B: Igen, hogy nem csak „az örök anyag
legfejlettebb szerveződése” vagy!

A: Hogy lelked nem tiéd, csak kölcsönbérlet?
Tudod te is, e hitből hányan élnek!

B: Gondolat, mű, mit ihletünk terem?

A: Lélekfoncsorral fénylő fürtelem!

B: S hogy már az Úr is biztos birtokunk?!

A: S ős törzsi ösztönökkel gyilkolunk?!

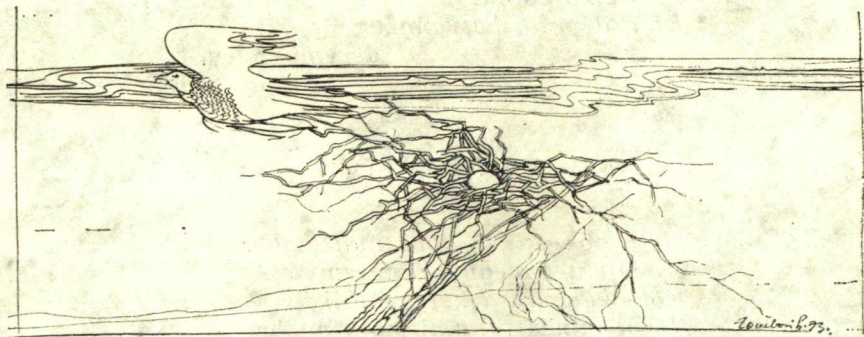
B: Te a sátán vagy!

A: S te talán az angyal?

B: Nem velem vitázol, hanem magaddal!

A: Hajba kapunk, meszesült agyú vénnek.

B: Reménytelen, de szebb a hősi ének!

A szerelem szentháromsága

(Részletek)

DIRIDON

*Hangya bizsergeti, oly parázna:
diridon-dondiri-diridon!*

*Ím, darazsat fog éjszakára,
zúgdos a kandzsi tök virága,
cinkosa ciklámen, lilium.*

*Nőktől karcsú az alkonyat ma:
diridon-dondiri-diridon!*

*Kis ugrabugra mellük labda,
sétás, estike combjuk csapda,
liliomcsapda, tűzlilium.*

*Dondiri-diridon-dondiri:
ki-ki a párját hogy viszi!
Diridon-dondiri-diridon:
szív dobog át a fahídon.*

TÉL

*Bent:
szeretőmmel gordiuszi csomóban.*

*Kint:
Nagy Sándor karddal a hóban.*

*Ő is,
mi is:
ébren!*

*Ezerkilencszázhatvanhét
decemberében.*

VÁRVAVÁRÓ

*Mélyebbre innen hova hull ember?!
Összefektetsz egy váróteremmel.
Kölyökálomra a kerekektől!
Várni mindarra, ami ma sem jön.*

VÉGTELENŰL

*Tenger,
istenemre,
tenger!*

*Minden mozdulata
hullám.*

*Hol
én borulok,
hol
ő
borul
rám.*

*Renget,
ágyéki csónakon
ringat.*

*Szürkül,
hajnallik,
lassan kivirrad.*

PILLANATKÉP

*Szoknyád alá szalad a szél,
csókolja combod, térded,
s ott, ahol állsz, a járdaél
föl-föltündöklök, és egy*

*sereg csupaszem kis kavics
sarud körül ragyog, örül,
boldog most mind, hogy nézhet,
les a kirakatablak is,*

*mögötte rúzsok, krémek
tolongnak s gondolatban
fut, fut, habosan fut feléd
egy dundi babaszappan!*

*Tündér ámulat vesz körül.
Egy kisfiú kezéből
fülig-pirult-szemérmesen
tovalibeg a léggömb.*

*S hogy megtorpan egy nénike!
Valaha szép volt. Szőke?
Rád néz, aztán a semmibe:
maga elé tűnődve.*

*A hírlapos, ki tudja jól,
hol ölt ma bicska, bomba,...
egy árva szót se szól. Figyel:
lélegzet-visszafojtva.*

*S a szél, a kis szoknyavadász,
diadaltól ragyogva
elsündörög. Nyomában egy
szájtáti tökmagocska.*

AZ ÉN KICSI FIAM

Lent,
Magyarország égalján hagytam:

verjen félre
egy nagyharang szoknyát,
rúgja zeniten,
köldökmagasban
követelje, hogy világra lopják,

mert Ő:

az eljövendő
ondó,
ősömig,
az Őszejtig hiú,
legeslegkisebbik fiú,
halálnak is jövendőmondó.
pöttöm,
horizont alatti Hamlet,

kezében huzatos koponyámmal

az én üvöltő,
kicsi fiam lesz!

Kérem érted a liliomokat

*Honnan jött ez a rontás? rád ez a
bomlasztó, szörnyű merénylet?*

*A leselkedő kések
szerveid ellen? a görcsök,
nyilallások,
makacs kígyónyelv-ökrendezések?*

*A vesék sziklatömbjén ki ül
pengéjét fenve,
ráérősen,*

*fémes-kegyetlenül
a lány anyókaódszben?
Az esti tücsökszó pendülő
sárgaréz-ágboga közti*

*ki bökdösi
a tört
gyomrod bozótosába?
Ki után kajtat?
Kinek a pribékje?
Ki zsandárja?*

*Szíved, jaj, kuksol a szíved
az erek rezgő galagonyabokra tövén.*

*Szurkál felé vakon
a fájdalom,
a szűrésok
kalitkarácsot szerkesztenek köré.*

Jaj, ha egy rátalál!

*Dobbanását is
visszafojtja már
szegény!*

*S mögötte, mögötte
én!*

*Engem keres hát
benned
a bérhalál?*

*Miattam gyötret?
Tudja hogy ott is talál?
Ordítanék, aj,
ordasat,*

*dértapétás lelke falán hogy
vacognának a csillárok!*

S nem is kiáltok.

Fájdalmaid közt, ellenséges
erdőben
döbbenve állok:
itt a harmat is dörögve hullik,
közüle a jaj,
jaj,
ki se hallik!

Kopog,
mint a makk,
mint a jég,
ropog,
mint a gally,
mint a sörét,
lélegzésed, nyögdécselésed.

Jaj:
mit tehetnék érted?

Kérem a liliomokat,
kérem a vadsóskát, a csörgő
cserfalevelet, borókát,
bürköt, bojtorjánt, a vad
mérgecsalánt, bogáncsokat,
a vérszegényt
koszorúvirágot —
hatalmam ennyi csak!
Kérem érted a tücsökmuzsika
vadrózsabokrát,
sárgaréz ága-boga
csipkebogyóit ahogy
karmazsin lángocskákkal rajta megremegnek,
akár a jótékony csillagok:
pirulái
a gyöngefájú isteneknek!

Integetők

A Nagy Rák ollói
gyászfényesek,
órái lidércesek —
hulló nyarak ti!
hüllő telek!
Am borzas nyárból vagy
zuzmópalotából
valaki
mindig
átinteget.

Olló csukódott? víz hersegett,
ahogy a két hajó
mind közelebb.
Gondoltam, pengéik közt volna jó,
gondoltam,
volnék bár a szövet,
mikor a matróz
átnevetett,
s karja,
alma-babás faág,
integetett.

A Nagy Rák ollói
gyászfényesek,
órai lidércesek —
hulló nyarak ti!
hüllő telek!

Am ült a matróz,
almát evett,
gondoltam, uszály Robinzonja,
gondoltam aztán:
bolyongó szikla:
asszony-vizek
s mélyvíz-nők bőrére ró
verseket,
s mikor egyikből másikba úszik,
mennyei búcsúk bazárosbódéit:
kéményhez köti a fellegeket,
kiáll a tatra, hogy a szelek
lengessék-mossák a rongy tudót
s a bíborsirályt is
bent
mint a kendőt:
úgy integet!

Mert Nagy Rák ollói
gyászfényesek,
órai lidércesek —
hulló nyarak ti!
hüllő telek!
Vérhólyag az egyik szeme,
vérhólyag a másik szeme,
s folyton
felénk mered,
jó hát, ha hüllő
nyaraktól, múltó
telektől
valaki
átinteget!

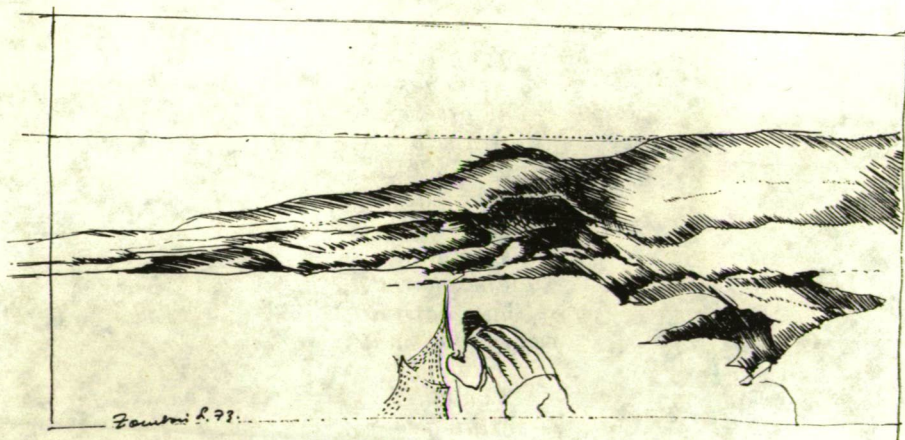
Számvetés, félúton

Vagyok
rész:
tizenötmilliomodja
egy tábla taposott lenvetésnek
fájtam mégis
mint az egész,
sajogtam magamban az egészet.

Oktalan, büszke ingyenbolond!
szövőgyárrá bizakodott
szövet, színehagyott:
heverek szaggatottan,
békalevél a kőragyákon,
leszek, jaj, virradat-józan,
szaggatottan
dadogom: így van, jól van,
hisz így tudtad már
csikókorodban —

s irtózva látom
sok-nagy nyavalyám
és nyavalygásom,
s irtózva látom:
megundorodtam!

Vagyok
rész:
tizenötmilliomodja
magunk-ügyének-keservének
jaj, ne vegyétek el
erőm, karéj
hitem, amit még
hagyott az éj:
belül hogy hordjam
s világgá mondjam
kint
az egészet!

HEGEDŰS ANDRÁS

Móra Ferenc egyetemi évei

Móra Ferenc 1897 szeptemberében kezdte meg tanulmányait földrajz-természetrajz szakos hallgatóként a budapesti egyetemen, s 1902. május elsején lett a *Szegedi Napló* munkatársa. Az eltelt öt esztendő írónk életének egyik igen jelentős és ugyanakkor legkevésbé ismert és feltárt szakasza. Az irodalomtörténészek — erről a pályaszakasról szólván — Móra Ferenc visszaemlékező, vallomásos jellegű írásaira hagyatkoztak alapvetően.

Móra Ferenc 1897 szeptemberétől a századvég Budapestjén új életforma keretei közé került. Új világot ismert meg, a kapitalizálódó nagyváros világát a maga sajátos törvényeivel, életszemléletével. Azokkal az egyéni értékekkel, amikkel Kiskunfélegyházán még méltán szerzett magának megbecsülést és elismerést, a kapitalizálódó fővárosban a kiszolgáltatottság és magárahagyatottság kietlen, sivár mélyébe hullott. Láttá és megszenvedte a kapitalizálódó társadalom irányító elvét, az önzést, az egoista törtetést; feljajdult, mikor nyilvánvalóvá vált előtte, hogy az önérdek fölébe kerekedik a köz érdekének, hogy az egyéni haszon hajszolása kiírt minden eszményt és másokért való áldozatot. Móra egyetemi évei idején megőrizte erkölcsi énjének humánus értékeit, de ekkor változott meg alapvetően a viszonya a társadalomhoz éppen azért, mert egyéni élményként élte át a társadalom nyomorát és a feudálkapitalizmus embertelenségét.

De ekkor kezdte másképpen látni az egyetemes világrend kérdéseit is. Móra természetrajz-földrajz szakos egyetemistaként a természettudomány új gondolatait szívta magába. Megrendült az Istenbe és a vallás vigaszába vetett hite. Az élet, a halál és a létezés többi nagy kérdésével való szembenézés, az új hit és új cél keresése mozgatta, forrósította gondolatait. Nagykorú akart lenni, önállónak akarta kiüzeneni magát, aki már elégtelennek érezte a hagyományos eszméket, de bizony tudott megnyugtató válaszok birtokába jutni. Ettől kezdve lett vívódó, útkereső, minden titok nyugtalan, szenvedélyes vizsgálója Móra.

Mórának, a századforduló emberének új életérzése és szemlélete épült bele akkori írásaiba: leveleibe, naplójába, felkutatott verseibe, publicisztikájába.

Móra 1897. szeptember első napjaiban költözött fel Budapestre. Menyasszonya bátyjával, Walleszhauzen Gyulával együtt bérelt szobát. A kiskunfélegyháziaktól erre a címre sürgette, várta a leveleket: Budapest, Józsefváros, Gyöngytyúk utca 10. sz. I. e. 32. ajtó.

Már az első nap „egy krajczár nélkül” lógott „ég és föld között az Isten kezében”. 10 forinttal a zsebében érkezett a fővárosba, de a havi lakbér, az egyetemi köri tagdíj és az index kifizetése után 20 krajczárja sem maradt: az érettségi bizonyítvány másolatának hitelesítési díját már nem tudta kifizetni. „És ha valamelyik héten bélyeg nélkül kapnál levelet, ne haragudj meg érte!” — vallotta be koldus-

Negyven éve, 1934. február 8-án halt meg Móra Ferenc.

sorsát menyasszonyának, Walleszhauzen Ilonának. A menyasszonya előtt feltárta, de öreg szülei előtt — amíg lehetett — titkolta, rejtegette szegénysége szegyenét. Az 1879. szeptember 12-i levelében a szülei nyugalmáért és életkörülményeiért aggódó gyermeki szeretet így szólalt meg: „Hanem arra nagyon kérek Ilonka téged és mindnyájatokat, hogy az édesanyáméknak mindezekről a dolgokról egy betűt se szóljatok. Mert inkább meghálnék éhen, inkább, minthogy elvegyem az édesanyám véres verejtékkel szerzett filléreit. Inkább meghálnék a Dunaparton szabad ég alatt, minthogy elvegyem a húgom könyveinek az árát. Inkább járnék télen nyári ruhában, minthogy elrabolnám az édesanyám megrongyoskodott filléreit. Mindenre, a mi szent, kérek benneteket, ha csak egy kicsit szeretek engem, ha nem akartok nekem szomorúságot okozni: ne szóljatok erről a bolondos soromról az édes anyáméknak!...”

Móra azzal a reménységgel érkezett Budapestre, hogy testvérbátyja, Móra István — népszerűsége és tekintélye révén — azonnal álláshoz juttatja. Nem így történt. Sőt bátyja részéről az állásszerzésben nem tapasztalt olyan igyekezetet, amilyent nehéz helyzetében joggal elvárt volna. Nem csoda, hogy szeptember vége felé, amikor az októberi lakbér kifizetésének ideje közeledett, így szakadt ki belőle a keserű csalódás: „Hát ez az a sokat emlegetett szeretet? Hát ez az a vér, az a testvéri vér, mely soha vízzé nem válik? Hát hogy tesz velem idegen ember, ha a testvérem könnyel fordul el tőlem?”

Végre szeptember 24-én — bátyja közvetítésével — felkereste Holló Lajost, a *Magyarország* szerkesztőjét. Holló Lajos országos híró ellenzéki, függetlenségi politikai vezér volt, s 1887-től 31 éven át a kiskunfélegyháziak követe az országgyűlésben; testvérbátyja, Holló László pedig, a „jó negyvennyolcas ember” 1886-tól a kiskunfélegyházi gimnázium igazgatója, így a gimnazista Móra Ferenc nevelője. Holló Lajos mint képviselő jól emlékezett Móra Ferencre, a Kossuth-párti foltozó szűcs fiára, a verseket író, ünnepi beszédeket mondó gimnazista diákra. „...értésemre adta — írta a Hollóval folytatott beszélgetésről —, hogy előbb is gondolt már ő én rám, mikor még föl se jöttem. Ha jögon volnék, eszközölné ki a számomra ösztöndíjat. Így azonban nem teheti. Hanem a correctúrájánál akármelyik pillanatban kész alkalmazni havi 25—28 frttal, de nem ajánlja: 12-től 6-ig köllene ülnöm бүдös, ölmös, mérges nyomdai levegőben, nem is ebédelhetnék, se az egyetemre nem járhatnék rendesen. Gondoljam meg a dolgot. A szerkesztőségben jobb fizetéssel alkalmazna. De akkor meg reggeltől estig le lennék kötve. Tehát jól gondoljam meg a dolgot.”

Meggondolta, s a korrektori munkát vállalta el. Igen ám, de néhány nap múlva fizetnie kellett az októberi lakbért. Olyan szorító helyzetbe jutott, hogy fel kellett tárnia sorsát, életkörülményeit a szülei előtt. Tőlük kellett segítséget kérnie, pedig jól tudta, hogy ők várják a támogatást Pestre került fiuktól. Szeptember 25-én ezt írta menyasszonyának: „...Az idő eltelt, állásom még most sincs, elseje itt van. Ahhoz rövid az idő, hogy correcturával megkeressem öt-hat nap alatt azt a 6—7 forintot. Pedig inkább nem ennék addig egy falatot se, csak elő bírnám teremteni. Még téglát hordani is elmennék: de rövid az idő. Mi van még hátra? Az, a mitűl legjobban félek, legjobban iртózom, a mit legjobban szégyellek: azokhoz fordulni, a kiken nekem köllene segítenem: az édes anyámékhoz. Gondolhatod, micsoda lelki küzdelmembe, mennyi kínomba került, míg elszántam erre a lépésre. De köll! Más-kép kidobnak a lakásombul. És én nem bännám: lennék hazátlan csavargó, az Isten hidege majd csak megvenne valahol: de élnem kell — te miattad, te szent, te drága, te édes, te jó, te mindenem, te üdvösségem!

Nem lehet tovább hazudnom, nem lehet tovább titkolnom a helyzetemet az édes anyámék előtt. Pedig majd megszakad a szívem, mikor azt a levelet elküldöm nekik! Te olvasd majd el és vigasztald őket, ha nehezükre esik az a nyomorult pénz! Ha nem küldenek, még egy módom van, de attul Isten mentsen!

Istenem, mire jutottam! Látod, kiesett a könny a szememből! Sírva írom ezeket

a sorokat! Milyen, milyen nyomorult vagyok. És nincs, a ki letörülje a könnyemet!...”

Amikor ezen a súlyos akadályon túljutott, a korrektori állással legalább az a keserves állapota megszűnt, hogy „kereset nélkül”, „könnyes szemekkel” kóboroljon Budapest utcáin. Már egy ilyen mondat is kiszaladt a tolla alól: „Csak neki szokok már ennek az örömtelen életnek, bár mindig-mindig sajog haza a szívem.” Összemelegedett testvérbátyjával is. A lapok kezdték közölgetni a verseit. Menyasszonya édesanyjának ezt írta egyik verséről: „...csak azért küldtem be álnév alatt, hogy ne vádoljanak azzal, *azok a nyomorult népek*, hogy a Pista neve miatt közölték...” Egy színmű megírásának a tervével is foglalkozott, a Nemzeti Színház 2000 forintos pályázatán kívánt részt venni vele.

Elfoglaltsága viszont kevés időt engedett. Reggel öt órától késő estig kínos pontossággal, szinte órarendszerűen kellett beosztania minden percét. A menyasszonyához írt levelekben sorjázta a hajszoltság miatti panaszos kifakadások: „Sokat dolgozom, keveset beszélek; a munka úgy elfoglal, hogy a szórakozásnak épen nem érzem szükségét.” „...majd leragadnak a szemeim a fáradságtul, annyit dolgoztam ma. Reggel nyolcztul tizenkettőig az egyetemen, fél óra alatt meg köll ebédelnem és fél egytől este fél tízig a Magyarországnál dolgozok. Azt hiszem, karácsonyig megkeresek úgy 50—60 frtot, — hanem azt is természetesnek találhatod, hogy tíz felé már alig bírom a szemeim nyitva tartani.”

Szigorú takarékosagra fogta magát. A szórakozásra sem ideje, sem kedve nem volt. Lemondott az otthoni melegről is, novemberben úgy tervezte, hogy december elsejétől kezdi a fűtést. Gémberedett ujjait a lámpaüvegen vagy a gyertya lángjánál melegítette. Ez volt az az időszak, amikor a szoba hidege elől a Rókus-kórház földszinti konyhájának ablakaihoz menekült, „azoknak a rossz ablakain tódult ki a gőz, amely meleg is volt, ételszagú is”. Takarékoskodott, nem magáért, hanem azért, hogy öreg szüleit támogatni, segíteni tudja. November 11-én, Márton napján már kedveskedett is az apjának: „a megfősvénykedett pár forinton” pipát vett és küldött neki. „Nem hízelkedésből vettem, csak azért, mert tudom, hogy nagy örömet szerzek vele — írta menyasszonya édesanyjának november 10-én —. Nem is akarom, hogy Pistáék megtudják, nehogy azt mondják, hogy nekem ilyenre is telik. Pedig úgy gyűjtögettem lassankint, nem cigarettáztam, akármennyit csúfoltak érte...”

A hajszolt élettempó, a fagyoskodás, a rendszertelen étkezés legyöngyítette szervezetét. December közepén rátört a betegség. „Betegen, láztul gyötörve, hét órai munkátul halálra fáradva” írta Ilonának e sorokat: „Nem tudom, mi bajom. A nyomda rémítő melegében is elő-elővesz a hideglelés, a láz mind kihányja a számat...” „Nagyon megnehezedett fölöttem az Isten keze. Reggelre a vánkosom, a paplanom facsaró víz lett az izzadástól, úgy hogy másikat köllött kérnem — mégis egész éjjel reszkettem és dideregtem, annyira fáztam. Reggel nem bírtam fölkelni, csak most délben — mert muszáj, mert testem, lelkem meg van véve azon a nyomorult egy-két forinton.”

Most érezte magát igazán tehetetlennek és elhagyatottnak! Így öntötte ki panaszát a december 11-én menyasszonyának írt levelében: „Írtam én már verset elhagyatottságrul, száműzöttségrul, árvaságrul — hanem úgy látszik, a sors a magam nyomorúságán akar mindnyájára megtanítani. Most tudom csak: mit tesz kiszakadni azok közül, a kik aggódó figyelemmel nézték minden lépésem, a kik osztottak a keserűségemben, gyógyítottak, ha fájt valamim, védelmeztek, ha bántott valaki — kiszakadni olyan emberek közé, a kik nem törődnek vele, élek-e, halok-e, a kiknek nem panaszkodhatom, mert úgy se értenek meg, a kik közt nincs egy se, a ki egész lelke melegével fordulna hozzám!”

Háromhónapos pesti élete után, november 20-i levelében enyhe iróniával és humorral rajzolta meg önportréját. A külsejéről így írt: „...olyan vagyok, ... mint valami elszegényedett zsidóéletziának bánatos saktere. Sovány, mint a hétszűk esztendő és sápadt, mint a hót tyúk és annak felette rém-bojnyik. A kinek olyan nyavalyája van, hogy gyönyörűsége telik a sáppadt érdekes színben és bozontos nagy hajban, az csak engem nézzen meg! A hajam hosszabb már, mint a Holló Katié és

ragyogó fekete, mint a szurok. Hanem a szakállam veres. Mert szokj hozzá engem szakállal elképzelni: elül, az államon kis hegyes spanyolszakáll, a mely azonban karácsonyig tekintélyes hosszúságig nő..." A jellemzést így folytatta: "... olyan vagyok ..., mint az a bánatos szent az öreg templom előtt. A fejem mindég olyan szomorúan félre-formán tartom, aztán ritkán nevetek. Nem komoly vagyok, hanem szomorú." Világosan látta mindezek okát is: "... annyi rosszat, az emberek annyi bűnit, nyomorúságát, kicsiségit láttam idefönt ezalatt a hosszú három hónap alatt, mióta fönt vagyok, hogy elég lesz egész életemre."

1898 januárjában, a kollokvium időszakában nehéz helyzetbe, súlyos dilemma elé került Móra. Vallomásos, visszaemlékező írásaiból tudjuk, hogy az egyetemen polihisztori szenvedélyétől és sokirányú érdeklődésétől indítva egyforma lelkesedéssel hallgatta az esztétikát, a magyar irodalmat, a földrajzt, a botanikát, a történelmet, a görög művészetet, a régészetet és a csillagászatot. A menyasszonyához írt levelekből pedig arról értesülünk, hogy délelőttjeit — ekkor nem dolgozott a nyomdában — mindig az egyetemen töltötte. A sikeres kollokviumokkal nemcsak a tudását akarta gazdagítani, erkölcsi ügyként is kezelte azt: az önmaga elé állított mérce teljesítését, és a benne bízók, a kiskunfélegyháziak reménye, hite igazolását is dokumentálni akarta vele. S hirtelen, január 11-én Holló Lajos új, külön munkával bízta meg Mórát, olyannal, ami minden idejét igénybe vette. „Tehát most két rossz között köll választanom: vagy Hollónál fölhagyok a külön munkával, a mikor magamra haragítva állásomat veszthetem, s kezdődhetnek rám nézve azok a kínos, keserves szeptemberi napok, mikor kereset nélkül, könnyes szemekkel kóboroltam az utcákon, szóval, vagy újra nyomorgok, — vagy nem colloquálhatok, a minek egy bolond következménye van: hogy aligha engedik a 15 frtot (a tandíj felét — H. A.). Ezt azonban bekeresem a külön munkával, hanem attul is tartok, hogy akkor ti magyarázatok rosszra: ha nem colloquálok. Azért írom meg, kicsim, neked: mit akarsz, hogy cselekedjem? De — az Isten áldjon meg — ne érts félre! Ha akarod: colloquálok, mert én egy hét alatt négy, öt, esetleg hat tárgyból is elbírok készülni esténként, — a mit nem dicsekvéskép mondok, mert úgyis elég jól ősmartek. Hanem akkor elveszthetem az állásom és mehetek téglát hordani, azonkívül a lelkem is, a szívem is megfacsarodik, elkeseredik. Ha nem colloquálok, megkeresem a tandíjat, mert erre a hónapra még kapok 17 frtot, február 25-öt, március 25-öt, külön munkára 30-at, a miből tandíjra, lakásra köll húsvétig 40 frt s húsvétra még marad 57 frt. De a tandíj elengedéshez is van még remény, colloquium nélkül is, az érettségim alapján..."

Elvállalta a különmunkát is, és készült a vizsgáira is. Éjjelt és nappalt egygyé téve dolgozott és tanult. Január 28-ig már négy tárgyból kollokvált, s még egyből akart vizsgázni. „Addig nem lélekzem szabadon. Ha kollokvium: legyen kollokvium” — írta. De minden vizsgakötelezettségének mégsem tehetett eleget, mert március 8-án ezt írta menyasszonyának: „Némi vigasztalásképp szolgáljon az, hogy a tandíjam felit egész váratlanul elengedték, csak annyit fizetek, mint első félévben: 15 frtot. Akárha kollokváltam volna..." A korrektori munkát a tanulás kedvéért nem függeszthette fel. Nemcsak magára kellett keresnie, öreg szülei is tőle várták a támogatást.

A nyomdában vállalt különmunka, a lélektelen adminisztrációs tevékenység nemcsak az idejét vette el, az idegeit is nyűtte, kimerültségét, fásultságát fokozta. 1898. február 12-én ezt a napirendet állította össze magának: „5: felkelés; 5—7 1/2: jegyzetek; 7 1/2—12: egyetem; 12—12 1/2: ebéd; 12 1/2—6: correctura; 6—7 1/2: külön munka; 7 1/2—8 1/2: vacsora; 8 1/2—10: írás." Ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „Látod, édes bogaram, mennyire el vagyok foglalva. Sétára nem jut egy árva perczem se, olvasásra szinte nem, írásra kurta másfél óra!"

Holló Lajos felismerhette, hogy Móra kiszolgáltatott helyzetben van, a korrektori álláshoz egzisztenciális okok miatt ragaszkodni kényszerül. Vissza is élt munkaadói pozíciójával: nemcsak este, hanem hajnalban is berendelte adminisztrációs munkára a diákot. Móra most döbönt rá igazán, hogy mit jelent neki a fővárosi élet: tanulás helyett keserves kenyérkeresetet, alkotó élet helyett lélektelen robotot.

Március 8-i levelét nem lehet megrendülés nélkül olvasni: „...már vasárnap este félve feküdtem le a hétfői reggeli munka miatt. Reggel ötkor elmentünk hazulról, nyolczig dolgoztunk a correctúrában. Akkor áthívatott Holló. Már akkor tudtam, minek. Reggel'nyolcz órától délután három óráig étlen-szomjan, anélkül hogy az alatt az idő alatt csak föl is keltem volna a székemről, írtam szakadatlan. Mikor hazajöttem... olyan voltam, mint a részeg. Alig tudtam magamról valamit.

Ma este öt után megint énvelem íratott félkilenczig. Reggel pedig megint be köll mennem hét órakor...

Most már mondjátok meg, kicsim, mire érdemes élni? Olyan vagyok, mint az örült. Keserűség és fájdalom, düh és a jövődő dicsőség álma kavargat a lelkemben. Düh, fájdalom, keserűség a miatt, hogy mért köll nekem tízannyit szenvednem, mint másnak. És a dicsőség álma: mikor énnálam mind kisebbek lesznek ezek az emberek! Mert így nem élet az élet!...

De bocsáss meg, én üdvösségem, bocsássatok meg édes drágáim: nagyon elkapott a fájdalom, pedig megfogadtam már, hogy nem panaszkodom. Bocsáss meg érte!”

1898. február 25-e és április 21-e között naplót írt. Ki kellett kiáltania magából panaszait, csalódásait, kételyeit, a hitetlenségben is hitet, kiutat kereső vívódásait! E bonyolult, kusza, vergődő lélek vallomásait tartalmazó naplóból most a szociális elesettségre, a kiszolgáltatottságra utaló mondatokat idézem: „...az idáig való életemtől megundorodtam.” „Kidobva egy kétségbeejtő sivatagba, a hol minden van, csak tisztesség nincs, a hol nekem nincs senkim, a testi nyomorúságok összefognak a lelkiekkel. Nincs, a ki fölvarrjon a ruhámra egy leszakadt gombot, nincs, a ki megkérdezné, mi bajom, ha elborul a homlokom, nincs, a ki észrevenné, hogy kivan a nyakkendőm kötője és nincs, akinek eszibe jutna azt mondani: te jó bolond, te, panaszzkodj, panaszkodd ki magad!” „Kétségbeesetten, lehajtott fejjel, nedves szemmel bolyongtam az utcán egy krajczár nélkül és nem volt Isten, a kihez fohászok, hogy lásson bele a nyomorúságomba! Szomorúan, lenézetten, munkátul elgyötörtén néztem le az irodaablakból az átvevő, lóto futó emberekre — szomorúan és éhesen —, mert még egész nap nem ettem semmit!...” „Ez az élet nem élet. Halálra fáradok, gyötörődök hitvány, haszontalan munkával, szellemem elernyed, erőm elgyöngül, és nem teszek semmit. Mennyi, mennyi lelkesedéssel, tervvel, reménységgel jöttem én ide — és elhagy minden, minden! Segítenem köll magamon! Legyen a mai nappal vége ennek a nem nekem való életnek!”

S az életnek egészen kicsi öröme, apró ajándéka elég volt ahhoz, hogy Móra lelkének mélyebb rétegéből — a megmaradt optimizmus, a törhetetlen hit jeleként — felszivárogjon a derű és az öröm. 1898. február elején a Baross u. 81. szám alatti új lakásba költözés vidította fel. Igaz, itt már hárman húzódtak össze, de legalább tisztaság fogadta őket, mindhárman dunnával takaróztak („ami idefönt nagy szó!”), és olyan asztal állt a rendelkezésükre, amin Móra este is kényelmesen dolgozhatott. Áprilisban, az egyik verőfényes vasárnap délután a hegyek közti kirándulás emlékeztette az élet szépségére. „Minden fa olyan, mint a mennyasszony. A cseresznyék, a mandulák, a szilvák virágtengerben úsznak, a kőkenybokrok mintha fehér fátyollal volnának behúzza. Az erdőkben lépten-nyomon nevetnek a globuláriák, mosolyognak a kankalínok, integetnek a kikiricsek, pírulnak a kökörcsinék, kábítanak az ibolyák. És közben fűtyöl a sárgarigó és fecseg-locsog a kakuk. Szedtem egész kocsiravaló virágot...” — olvassuk a város Babilonjából szabadult lélek poétikus megnyilatkozását.

Márciusban felcsillant előtte annak reménye is, hogy tartósan változtathat élet-körülményein. Péterfy Sándor a neve napján rendezett vacsorára a bátyjával együtt őt is meghívta. Péterfyt a „tanítók atyjának” tartották. Joggal. Az ő nevéhez fűződik a tanítókat segélyező Eötvös-alapnak, a szegény tanítók egyetemista gyermekei részére szállást és étkezést biztosító „Tanítók Háza”-nak létrehozása. Humanista pedagógiai elveket vallott, pedagógusjelölteket tanított, neveléstudományi tanulmányokat, elemi iskolai tankönyveket írt, ifjúsági kiadványokat, köteteket szerkesztett. Jó barátság fűzte a tanítóegyesületben jelentékeny szerepet játszó Móra Istvánhoz.

A névnapi vacsorán Móra Ferenc szempontjából két fontos esemény történt. Az egyik az volt, hogy Péterfy felköszöntötte a Móra testvérek édesanyját, a kenyér-sütőgető asszonyt, „mint a magyarországi tanítótestület nagyasszonyát, a ki előtt mindenkinek tisztelettel köll meghajlani, fölköszöntötte, mint édes anyát, a ki igaz gyöngyöket nevelt sok nyomorgása, sok szenvedése árán”. A másik pedig az volt, hogy Péterfy maga mellé ültette Mórát, és sokáig kérdezősködött sorsa felől. „Szinte haragudott, mikor hallotta, hogy a correctúrában nyomorgok” — írta a beszélgetésről menyasszonyának.

Péterfy előbb a Pannónia vendéglő ügynevezett „szabad asztalá”-nál ingyen ebédet biztosított Mórának, majd házi nevelői állás lehetőségével biztatta. Vacsorát a bátyjáéktól kapott. Péterfy ígéretének hatására Móra 1898 szeptemberétől rendszeresen már nem is dolgozott a *Magyarországnál*, csak egy-egy napra vállalt korrektori munkát. Az ajánlott nevelői állások azonban nem bizonyultak megfelelőeknek, s ezért hónapokon keresztül ismét állás, rendszeres pénzkeresés nélkül tengette életét. El is határozta: addig nem látogat haza Kiskunfélegyházára, amíg állást nem kap. „Mert nem tettem volna ki magam annak — írta Ilonának —, hogy megint a szemedbe vágják a koldusságomat, meg az élheteretlenségemet és hogy megint a szemembe mondják azt, hogy kiállhatatlan vagyok, mert sokat képzelek magamról.” 1899. február 7-én ujjongó hangú levelet küldött menyasszonyának: „... *van állásom*. Áldja meg az Isten az öreg Péterfyt, hogy nem talált az én számomra alkalmas állást: csinált maga mellett. Talán még a héten, de legkésőbb 15-től kezdve az öreghez megyek lakni, egyéb dolgom nem lesz, mint a prepalányok dolgozatait javítani. Ezért kapok lakást, reggelit és öt forintot havonként. Másnak talán nem lenne elég, de nekem sok, — különösen ha hozzáveszem, hogy az öreg tudta nélkül correctúrával is megkeresek 4 főt tatáéknak. De a legfőbb az, hogy Péterfy mellett leszek, a ki mellett én végtelen sokat tanulok.”

Február 11-én költözött Péterfy Sándorhoz, az Óvoda út 4. szám alatti lakásba. Végre emberi körülmények közé került.

Boldog volt, hogy finom lelkű, megértő és segítő szándékú emberekkel élhetett egy fedél alatt. Péterfy Sándor húga, aki a háztartást vezette, „nagyon kedves jó öreg asszony” volt. Péterfy pedig az embernevelés művésze, az emberi lélek erősítőjének bizonyult: az első este, amikor Mórát vacsorára az asztalukhoz ültették, arra biztatta a félszeg és önbizalmát vesztett diákot, hogy ne legyen olyan szerény, és bízzék jobban a saját tehetségében. A vonzó jövő képét is felvázolta előtte: a diploma megszerzése után, háromévi tanári gyakorlattal pesti reáliskolai tanár lehet évi 3200 forint fizetéssel.

Móra azért örült megváltozott helyzetének a legjobban, mert Péterfy mellett új ismeretek birtokába juthatott. Későbbi pedagógiai szemléletének a forrását itt kell keresnünk, a tankönyvírásra és az ifjúsági irodalom jelentőségére is ekkor figyelhetett fel. Péterfy ismertette össze Pósa Lajossal, az új magyar gyermekköltészet egyik megteremtőjével, *Az Én Ujságom* szerkesztőjével is. Móra későbbi írásaiban a Pózával való első találkozását szegedi éveire teszi, pedig az 1899. november 16-i levelében így idézte azt a jelenetet, amikor Pósat felkereste: „Nagyon szívesen fogadott, nem volt semmi különös mondanivalója, csak éppen meg akart ösmerni. Nekem is mondta, amit Péterfynek is mondott: hogy ez a Móra Ferencz már is ér annyit, mint Móra István, már most is van akkora költői tehetség, mint az. Aztán csak arra kért, hogy Pestet itt ne hagyjam.”

Mindenesetre Móra puritán, igénytelenre fogott életének minimális feltételei biztosítottak voltak, szabad idejét nem kellett lélektelen robotba ölnie. Alkotó életformába kezdhetett.

Írónk olyan nagy tekintélyt vívott ki magának az egyetemisták körében, hogy őt, a földrajz-természettudományi szakos tanárjelöltet választotta meg az Egyetemi Kör bizottsága 1899. október 23-án „az irodalom-rhetorikai szakosztály” elnökévé. Az ő hatáskörébe tartozott a hazafias jellegű rendezvények megszervezése is. 1899-től

minden nagyobb egyetemi ifjúsági ünnepélyen az ő költeményét is szavalták. Az *Egyetemi Lapok*ban egyre gyakrabban jelentek meg versei és prózai írásai. Az Egyetemi Körben „házi poétánk” névvel tisztelték, tüntették ki. 1900. március 15-től ő lett az *Egyetemi Lapok* társszerkesztője.

Az egyetemi évek során Móra kijárta a lapszerkesztés előiskoláját. Még nem is sejtette, hogy egyetemi közéleti szereplésével szegedi életére, tevékenységére készült fel...

Most is hajszoltságban teltek el napjai: a szakosztály vezetése rengeteg idejét lekötötte: Péterfy Sándor mellett is becsülettel elvégezte vállalt munkáját, az írás és az egyetemi tanulmányok folytatása is időt, energiát követelt tőle.

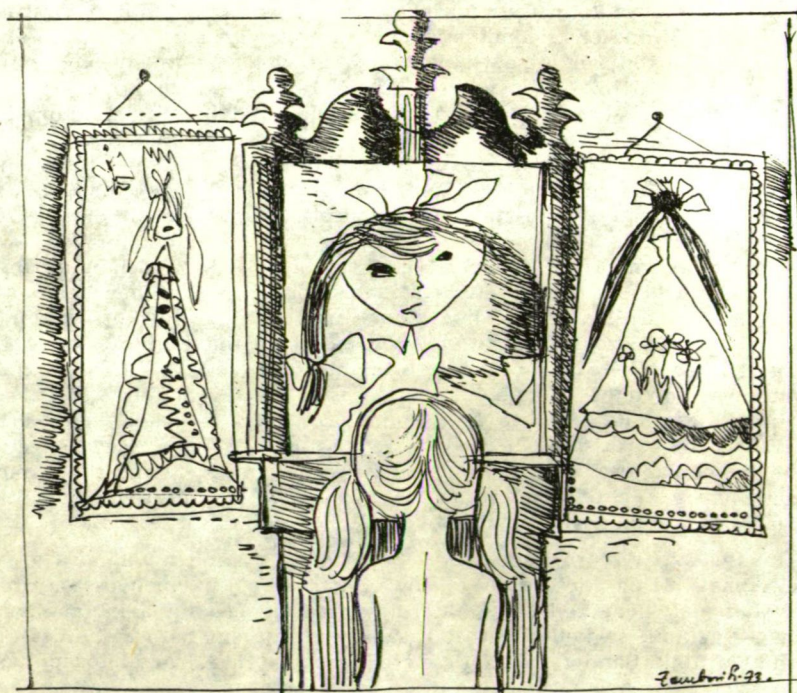
Walleszhausen Ilona már 1899 tavaszán arra ösztönözte vőlegényét, hogy az alapvizsga letétele után menjen vidékre segédtanárnak. Móra először nemet mondott, mert azt a tervet dédelgette magában, hogy tanársegéd lesz az egyetemen évi 700—800 forintos fizetésért és 150 forint lakbérpótlékért. Erősítette ezt az ambícióját az is, hogy Mágócsy-Dietz Sándor professzor felfigyelt a kollokviumára, sőt 1899 áprilisában az egyik növényteni gyakorlat után azt is közölte vele, hogy kíváncsian várja következő vizsgáját. Mórához — később vallomásai szerint is — tárgyai közül a természetrajz állt közelebb. Nagyon szerette a növényeket, különösen a virágokat, de kedvelte a „mikroszkópi gyakorlatokat” is, sőt azon ritka természetrajz szakos tanárjelöltek közé tartozott, akik a tanulmányi kirándulásokon meg tudták különböztetni a rozsort a búzától. Nem véletlenül emlegette élete végéig rajongó szeretettel és tisztelő kegyelettel volt professzorai közül Mágócsy-Dietz Sándort. A professzor és a diák kapcsolata úgy indult, hogy remélni lehetett: Mórából Mágócsy-Dietz asszisztense lesz. Mórának az alapvizsgája azonban nem úgy sikerült, ahogy ő maga is szerette volna. Nem lett kitűnő. Ebben alapvetően a körülményei voltak a hibásak. Láttuk, hogy a vizsgák követelményei szerinti tanuláshoz egyrészt kellő idő nem állt rendelkezésére, másrészt a vizsgaidőszakban mindig kimerülten, fáradtan, tépett idegekkel hajolt a könyvek fölé. S azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Móra többet és mást is akart tudni, mint amit a vizsgakövetelmények előírtak. Mindezekre gondolnunk kell, amikor az 1900. január 25-én tartott alapvizsgálat jegyzőkönyvét vizsgáljuk. „Az alapvizsgálat eredménye fokozatilag felüntetve” a következő lett: „a magyarból: jó, a természetrajzból: jó, a földrajzból: jó.” A részeredmények között rosszabb kalkulusok is találhatók: állattanból elégségesre, német fordításból elégtelenre vizsgázott. 1900 tavaszán már nem is volt olyan bensőséges kapcsolat Mágócsy-Dietz és Móra között. A Bölcsészettudományi Kar 1900. május 3-án és 4-én tartott V. rendes ülésén az egyetemi hallgatók „lecke-látogatása” körül szerzett tapasztalatokat vitatták meg. A dékán előzetes felszólítására a professzorok „írásbeli jelentéseket” adtak be. A jegyzőkönyvben — a többi között — ezt találtam: „Dr. Mágócsy-Dietz Sándor ny. rk. t. dékánilag megintendőknek véli a következő bölcsészethallgatókat: Móra Ferenc, Simon Lajos, Szöllösi Arnold.” Nemcsak arról van szó, hogy Móra más jellegű elfoglaltsága miatt nem látogatta most olyan szorgalmasan az egyetemi előadásokat, mint Pestre kerülése idején. Egy-két év eltelte után kritikus szemmel is figyelte az egyetem munkáját. Testvérbátyjával folytatott beszélgetése során is kifejezte nemtetszését az egyetemi tanárok munkája miatt. Az egyetemi tananyagot olykor-olykor kétes értékűnek tartotta. Egy későbbi írásában azt is megemlítette, hogy nemcsak a nyelvészetbe utált bele, hanem a természetrajztól is megszökött. Az egyetemi oktatás módszerét még határozottabban elítélte, mert azt nem kapta tőle, amit a legjobban várt: a problémalátás, gondolkodás fejlesztését.

1900 tavaszán már Móra is beleegyezett abba, hogy kimegy valahová alapvizsgás tanárnak. Április 24-én kicsorduló jókedvvel írta levelét a menyasszonyának: „Jó az Isten. Mamának nem kell sírni, tatának nem kell aggódni a katonasági költségek miatt, — nekünk se kell talán adóssággal megkezdeni házaseletünket: az Isten gondoskodott rólunk. Sándor bácsi [Péterfy Sándor — H. A.] azzal fogadott az este: no, öcsém, tudja-e már, hogy el akarják vinni tanárnak? — Nem én, hova? —

Felső-Lövőre, Vas megyében, két hónapra, havi 80 forinttal. Az egész éjjel nem tudtam aludni az örömtől. Most sietek nektek írni, azután viszem az örömhírt Pistának."

Április 28-án Móra el is foglalta az állást, s a június 23-i tanévzáró ünnepély után befejezte felsőlövői tanári munkásságát. A következő két esztendő Móra életének legkegyetlenebb periódusa. Előbb katonának vonult be, majd a minisztériumban vállalt ideiglenes munkát, később Kiskunfélegyházán, majd ismét Pesten kilincselte eredménytelenül állás után. A létbizonytalanság réme lebegett felette. Soha ennyire kiszolgáltatottnak még nem érezte magát, mint most. Mélyen szenvedett amiatt, hogy sorsa, jövője mások kegyétől függ. Végre 1902. május elsején a *Szegedi Naplónál* helyezkedett el...

Pesti egyetemi éveit — diploma nélkül — lezárta, befejezte. Ebben az értelemben — ahogy ő írta — „félbenmaradt egzisztencia” lett.

Csehszlovákia

In memoriam Valentin Beniák. Az elmúlt év novemberében kísérték utolsó útjára Pozsonyban századunk szlovák lírájának jelentős képviselőjét, annak a nemzedéknek egyik tagját, amelyik az első világháború utáni korszakban újjáformálta a szlovák költészet arculatát, ablakot nyitva Európára képessé tette a szlovák nyelvet a modern ember érzésvilágának föltárására, hazai talajba plántálta a korszerű lírai kifejezésformákat.

1894-ben született Valentin Beniák, Kinorányban, a Nyitra vidék egyik falujában. Költővé érése viszonylag hosszú ideig tartott, első kötetével (*Tiahnite ďalej oblaky — Húzódjatok tovább felhők*) 1928-ban jelentkezett, amikor nemzedéktársai — a nála fiatalabb Emil Boleslav Lukáč és Jan Smrek — már második kötetükön is túl voltak. Számos kelet-európai költőtársához hasonlóan Beniáknak is a haza és a nagyvilág, a tradíciókhoz való hűség és a korszerű művészi forma bonyolult, nemegyszer egymásnak ellentmondani látszó dilemmáival kellett megküzdenie. Ez a küzdelem, szintéziskeresés jellemzi végig költészetét, az antinómiák sikeres föloldása vezette csúcsokra, a megválaszolatatlannak tűnő dilemmák előtti megtorpanás pedig politikai és művészi tévutakra. Nyugtalanul kereste az önkifejezés lehetőségeit, elsősorban a szimbolizmus eszközeivel élt. Versbe oldotta a szlovák táj megannyi hangulatát, elvágódással idézte a múltat, a fölfedező kíváncsiságával emelte lírába Olaszországban és Franciaországban szerzett élményeit. Későbbi költeményeiben a társadalmi valóság, saját korának problémái iránt is érzékenyebb lett, versei tömörebbekké, áttetszőbbekké váltak. Kifinomult formaérzéke, nagyszerű verselési technikája azonban nemcsak kristályosodást eredményezett, hanem némelykor a vers teherbíró képességének végső próbatételét, mesterkéeltséget is.

Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely a szlovák költői nyelv újjáteremtésének földadatát végezte el, számon tartjuk azonban őket úgy is, mint a magyar irodalom kitűnő szlovák nyelvű interpretátorait, irodalmi kapcsolataink áldozatos ápolóit. Beniák is alaposan ismerte nyelvünket, kultúránkat, állandó érdeklődéssel kísérte a magyar irodalom fejlődését. Azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy nyugat-európai útiélményeiről számot adó verseskönyvében, az 1936-ban megjelent *Lunapark* című kötetben Adyt idéző vers is szerepel: a tragikus sorsú kis népek és Párizs találkozásának szimbóluma a magyar költő. A húszas években a modern költészet áramának egyik közvetítője a szlovák irodalom felé Ady Endre; az új utakat kereső szlovák költőkre termékenyítő hatással volt Ady és a Nyugat költészete. A fiatal szlovák lírikusok azt is földadatuknak tartották, hogy ezt a költészetet fordításokkal a szlovák irodalmi élet vérkeringésébe kapcsolják.

Irodalmunk szlovák nyelvű tolmácsolásából Valentin Beniák is jelentős részt vállalt. Nemcsak magyar nyelvtudása, hanem költői igényessége, formaérzéke is képesítette erre. A Nyugat nemzedék költőin kívül szlovákra ültette át József Attilának és Illyés Gyulának is több versét. 1950-ben adták ki Szlovákiában *Az ember tragédiájának* újabb szlovák nyelvű változatát, ami szintén Beniák munkáját di-

cséri. *Esti villámlás* (Večerná blýskavica) címmel mintegy ötszáz oldalas antológiát jelentetett meg 1957-ben; századunk legkiválóbb magyar költőitől fordított versek szerepelnek benne Ady Endrétől Illyés Gyuláig.

Nyolcvanadik születésnapját nem érthette meg már a szlovák költő, hosszas betegség után hetvenkilenc éves korában ragadta el a halál, távozásával nagy veszteség érte a szlovák irodalmat. Nekünk, magyaroknak is ápolnunk kell emlékét, mint olyan hídépítőt, akinek munkája irodalmunk útját egyengette a szlovákok körében, és ezzel népeink kölcsönös megismerésének nemes ügyét szolgálta.

A *könyvkiadás szerkezete Szlovákiában*. Azt szeretnénk vázlatosan bemutatni, hogy milyen munkamegosztás jellemző a szépirodalmat megjelentető szlovákiai kiadók tevékenységére, hogy milyen eredményeket ért el és milyen föladatok megvalósítására vállalkozik egy-egy kiadó. Rövid áttekintésünkben nem teszünk említést a Magyarországon is jól ismert Madách Kiadó munkájáról, amely — mint köztudott — magyar nyelvű eredeti és fordításirodalmat jelentet meg.

„A Szlovák Szocialista Köztársaságban jelenleg évente mintegy 2600 kötet jelenik meg több mint 21 millió példányban, vagyis egy állampolgárra 56 könyv jut egy évben” — olvashatjuk *Matej Andráš*nak a kiadói politika kérdéseiről írott cikkében, mely a *Romboid* című, havonta megjelenő irodalmi-kritikai folyóirat 1973. 9. számában látott napvilágot. Eredeti mai szlovák szépirodalmat elsősorban a *Slovenský Spisovateľ* bocsát ki, ez a kiadó fontos kultúrpolitikai, irodalomszervező központ szerepét is vállalja, hiszen szerzőinek túlnyomó többsége élő alkotó. Különösen fontosnak tartják a fiatal szerzőkkel való kapcsolatokat, az új irodalmi nemzedék „fölvezetését”. E cél érdekében hozták létre a *Zošity* (Füzetek) című sorozatot, amelyben lehetőséget biztosítanak fiatal költőknek, prózaíróknak a debütálásra. Új sorozatot indítanak *Nový Život* (Új Élet) címmel; Szlovákia egyes vidékeinek irodalmi riportokban történő bemutatását tervezik, azokról a történelmi változásokról fognak majd számot adni a szerzők, amelyek átalakították a tájak arculatát, új típusú emberi kapcsolatokat hoztak létre. A *Slovenský Spisovateľ* Kiadó készíti elő a szlovák irodalom „élő klasszikusainak” megjelenésre váró életműsorozatait. Az olvasók körének bővítésére, irodalmi értékek propagálására bevált forma Csehszlovákiában az ún. klubsorozatok rendszere. Ez azt jelenti, hogy az egész sorozatra elő lehet fizetni, a megrendelők bizonyos árendeménnyel kapják kézhez az egyes köteteket. Nemcsak klasszikus írókból adnak ki ilyen sorozatokat, hanem a jelenlegi irodalmi termésből is, a *Versbarátok Körének* (Kruh milovníkov poézie) előfizetői hozzájutnak például az élő szlovák líra értékes új teljesítményeihez is.

A Szlovák Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának kiadvállalata a *Smena*, a szépirodalmat tekintve mindenekelőtt a fiatal alkotók műveivel foglalkozik. Szlovákiában sincs folyóiratuk a fiatal irodalmároknak, ezért nagyobb teher hárul a kiadókra a pályakezdők első lépéseinek támogatásában. Önálló kötettel még nem rendelkező írók, költők nyilvánosság elé bocsátását kívánja szolgálni az évente egyszer kiadott antológia. 1973 végén látott napvilágot az első, amely kilenc fiatal költő és hét novellista írásait tartalmazza. Ennek a kiadónak a gondozásában jelenik meg a *Mladá Tvorba* (Fiatal Alkotás) című sorozat, melyben ifjú irodalmárok jelentkeznek első kötetükkel.

A *Tatran Könyvkiadó* legfontosabb föladata a szlovák irodalom klasszikusainak megjelentetése. A kiadó munkatársai a Szlovák Tudományos Akadémia munkatársaival együttműködve dolgozták ki a klasszikus irodalmi szövegek megjelentetésének alapelveit, a „*Klasszikusaink*” című sorozatban kerülnek kiadásra a szlovák irodalom történetének legkiválóbb alakjai, minden kötet tartalmaz bibliográfiát, szövegkritikai megjegyzéseket és a művet értékelő tanulmányt. A szlovák irodalmi örökség teljesebb számbavétele érdekében megvizsgálták a kiadó munkatársai a szlovák klasszikusok kéziratban maradt, folyóiratokban közölt írásait, így több olyan művet is megismerhettek a mai kor olvasói, mely teljes egészében vagy nagyjából feledésbe ment. A Magyar Remekírókhoz hasonló sorozat az *Arany Alap* (Zlatý fond), a szlovák szépirodalom legjelentősebb műveinek reprezentatív gyűjteménye.

A Tatran Kiadó tevékenységének fontos területe a külföldi klasszikus és modern szerzők kiadása is.

E három kiadón kívül foglalkozik szépirodalom megjelentetésével a *Mladé Letá*, az ifjúsági és gyermekirodalom kiadója; a társadalmi-politikai könyvek gondozója, a *Pravda Kiadó*, ahol évente 25–30 szépirodalmi művet adnak ki, elsősorban külföldi szerzők munkáit és hazai klasszikusokat.

KISS GY. CSABA

Jugoszlávia

Színházi élet. A jugoszláv színházi életet, mint általában a jugoszláv kulturális életet, igen nehéz áttekinteni. Ennek Jugoszlávia sajátos felépítése az oka. A hat köztársaság valamennyi fővárosa valódi főváros, a szónak gazdasági, politikai és kulturális értelmében egyaránt, az egyes köztársaságok eltérő fejlettségi szinttel, hagyományokkal rendelkeznek, és gyakran nemcsak a külföldi esik zavarba, hanem maguk a jugoszlávok is, akik rendszeres évi fesztiválok szervezésével igyekeznek valahogyan áttekinteni azokat az egymással felelő, vitatkozó, gyakran párhuzamos törekvéseket, amelyek a hivatásos színházak és a nagy számban létező amatőr együttesek bemutatóira jellemzők. Igen sok színházi fesztivál van Jugoszláviában, ezek közül évek óta három emelkedik ki, az újvidéki Sterija Játékok, a belgrádi BITEF és a Dubrovnik-i Nyári Játékok.

A BITEF-et talán nem kell bemutatni a magyar olvasónak, a szaklapokban minden évben terjedelmes méltatások jelennek meg erről a nemzetközi fesztiválról, amelynek a belgrádi Atelje 212 színház vezetői a szervezői, és amelynek keretében minden év szeptemberében két hétig valóságos csatatérre változik a színház környéke. Az egész világ színházi avantgarde-ja képviselteti magát, miután a BITEF célja a legújabb törekvések egymással való szembesítése. Éppen ezért a BITEF nem a jugoszláv, hanem a világsszínház szemléje. Két évvel ezelőtt például a BITEF-en tűnt fel a párizsi Napszínház azóta világhírűvé vált produkciója; az „1789”, a modern japán színház is ezen a fesztiválon került be — ebben a században immár sokadszor — az európai köztudatba, és a legutolsó BITEF már a Vígszínház produkcióját, a „Popfesztivált” is meghívta — igaz, sikerünk nem volt átütő. Komoly rangot jelent, ha egy együttes részt vehet ezen a világtalálkozáson, amelynek nem utolsósorban az is feladata, hogy a jugoszláv színházakat új ötletekkel, a színház szerepének és funkciójának modern értelmezésével fegyverezzék fel. (A lengyelországi fesztiváloknak is célja a világ vérkeringésébe való bekerülés, elég csak a wrocław-i amatőr-fesztiválra utalni, a külföldi produkciók később kedvezően hatnak az amúgy is kísérletező kedvű lengyel színházak útkereséseire.)

Azt azonban meg kell állapítani, hogy a BITEF-en látható előadások és a jugoszláv produkciók színvonala között többnyire igen nagy a szakadék. És itt elsősorban az a gond, hogy a jugoszláv dráma továbbra is válságban van, igen kevés az eredeti bemutató, sikerük többnyire lagymatag, a közönséget nehéz új nevekre becsábítani a színházba. Így aztán a Sterija Játékok — éppen az új jugoszláv drámák gondozása lenne a feladatuk — a jugoszláv kritikuskok tanúsága szerint megrekednek a jobbára kommersz, ismert darabok ismételtetésében. A hatvanas évek közepén több új drámaíró tűnt fel, köztük például az a Jovan Hristić, akinek drámáját mostanában játszották Kecskeméten nagy sikerrel, fejlődésük azonban megszakadt, és ebben nagy szerepe van annak, hogy a jugoszláv öngazgatási rendszerben a színházak kénytelenek elsősorban gazdasági szempontokat figyelembe venni, a művészi szempontok háttérbe szorulnak. A hetvenes években eddig egész Jugoszláviában egyetlen fiatal drámaírónak sem volt igazán átütő sikere, bár a

belgrádi Narodno Pozorište megpróbálkozott fiatalok felfedezésével. Új drámák nélkül is jöhetnek létre izgalmas előadások — például a már említett Atelje 212-ben, vagy a Jugoslovensko Dramsko Pozorišteben, az amatőregyüttesek erősen politizáló előadásairól nem is beszélve. A szintézis azonban várat magára.

Pontosabban: a szintézis megvalósulóban van, csak éppen nem a kulturális centrumokban, hanem az eredetileg tisztán turisztikai attrakciónak indult Dubrovnik-i Nyári Játékokon. Évek óta híresek a gyönyörű környezetben megrendezett Shakespeare-előadások és a külföldi sztárokkal telezsúfolt operaelőadások, amelyek természetesen jelentős összegeket hoztak és hoznak a Nyári Játékok konyhájára. A Nyári Játékok kifizetődő vállalkozás. Ezért nem véletlen, hogy a nagy befektetést követelő színházi műfaj legizgalmasabb kísérletei 1973-ban éppen Dubrovnikban voltak láthatók.

Csak látszólag paradoxon, hogy a legmodernebb jugoszláv drámaíró, a nyolcvanéves Miroslav Krleža két művének, az Araeteusnak és a Kolumbusz Kristófnak bemutatója hozta lázba a jugoszláv színházi életet. Először is: Krleža valóban a legfiatalosabb jugoszláv drámaíró mindmáig. A fiatal, vagy éppen most induló nemzedékek valamilyen módon az ő drámaírói munkásságára építenek akkor is, ha tagadják, ha elfordulnak a módszereitől. Másodsor: a dubrovnik-i játékok szervezői rájöttek, hogy a csodálatos környezetet nemcsak Shakespeare drámáinak díszleteként használhatják, hiszen a nálunk is jól ismert Marin Držić, a dubrovnik-i város-állam nagy vigjátékírója egyáltalán nem áll messze Krleža gondolatvilágától.

Az Araeteus — amely magyarul is megjelent — Krleža utolsó drámája, 1957-ben jelent meg horvátul, és a nehezen mondható, esszéisztikus szövegeit színház-szerűen eddig csak a már elhunyt Bojan Stupićának sikerült értelmeznie tíz évvel ezelőtti belgrádi rendezésében. Dubrovnikban most Georgij Paro rendező a Bokarvárba helyezte a cselekményt, amely évezredek át fogva elsősorban Itáliában játszódik. A dráma szereplői, köztük a szabályszerű idegenvezető, a cicerone, a közönséget, a turistákat is bevonják a cselekménybe, és az illúzió tökéletes. A színészek közül elsősorban a címszerepet játszó Tonko Lonza emelhető ki. Ismét bebizonyosodott, hogy színházat nem feltétlenül színházépületben kell csinálni. Ez a megállapítás fokozottan érvényes Paro másik Krleža-rendezésére, a Kolumbuszra. Ezt a század elején született, expresszionista látomást, amelynek lényege a világosan látó főhős és a hitetlen hajósok ellentéte, még csak nem is magában Dubrovnikban adják elő, hanem Kolumbusz hajóján, a kikötőben horgonyzó Santa Marián. Persze ez nem az eredeti hajó, hanem sokszorosára nagyított, nemrég felépült mása. Turisztikai blöff. Szuperprodukciók rendezésére és dollárkeresetre való alkalmatosság. Paro mégsem superprodukciót csinált, hanem valódi művészetet, kihasználva a rendelkezésére álló eszközöket. A közönség felmegy a hajóra — tehát nem a partról figyeli a hajón játszó színészeket —, és a hajó kifut a kikötőből. Elindul az ismeretlenbe. A közönség egy nagy, veszélyes utazás részesévé válik. A cselekmény az egész hajón folyik. A tét valódi. A Kolumbusz és hajósa közötti ellentét óriási. Akkora, hogy a játék során Kolumbuszt meggyávult, visszatérni akaró társai felfeszítik egy árbocra. Ez a felfeszítés újabb dimenziókkal tágitja a költői, expresszív szöveg jelentését.

Az előadás leírására itt nincs mód. Hogy azonban mennyire nem idegenforgalmi fogásról van szó, azt megvilágítja az előadás befejezése. A Santa Maria visszatér a kikötőbe, a nézők fellelegeznek, a pincérek körbehordják a belépődíjban foglalt italokat, a közönség fogyasztani és csevegni kezd. Vége az előadásnak. Kolumbusz az árbocra feszítve azonban tovább mondja a szövegét. Senki sem figyel rá. Már nem is hallják. Kolumbusz pedig a nagy zajban is mondja a magáét.

SPIRÓ GYÖRGY

Lengyelország

A Lengyel Irodalom Tudományos Bizottsága és az LTA Irodalomtudományi Intézete kéthavonként megjelenő orgánumának (*Teksty — Szövegek*) tavalyi 3. számában az irodalomtörténész Jan *Błoński* „Witkacy és a nyugati világ” címen figyelemreméltó cikket tett közzé. Érdeklődésünket azért is felkeltette *Błoński* tanulmánya, mert fél évvel ezelőtt *Drámák* összefoglaló címen *Witkiewicz* néhány színpadi művét nálunk is megjelentette az Európa Könyvkiadó. *Witkiewicz* (Witkacy) hazai kiadására nyilván a szerző nyugat-európai sikere is elhatározó hatással volt. Sikere, népszerűsége Franciaországban és az angol nyelvterületen valóban elgondolkodtató. S ez nem abból a hamis szemléletből fakad, mely a párizsi irodalmi higanyszálat tekinti kizárólagos művészeti mércéül, s utólérendő példaként a nyugati művészeti produktumait tekinti. A tény vizsgálata egyszerűen *Witkiewicz* magyarázatát segíti elő.

„Mi az oka, hogy nyugaton sorra adják ki *Witkiewicz*et, olvassák, s talán még érték is? Talán katasztrofikus jóslatai lettek aktuálisak. Vagy másként; mit mondhat *Witkiewicz* a modern társadalomnak?” — teszi fel a kérdést bevezetőben *Błoński*.

Ha a *Witkiewicz*et érintő tanulmányokat nézzük, láthatjuk, hogy *Błoński* kérdésére már nem egy lengyel irodalmár adott jóval korábban választ. *Ingarden*, az irodalomelmélet egyik legnagyobb képviselője a következőket írta róla: „Alapjában véve egzisztencialista volt, jóval azelőtt, hogy ez az irányzat megjelent Franciaországban, alighanem Heidegger fellépésével párhuzamosan. De Heideggert, tudomásom szerint sohase olvasta (...) A francia egzisztencialistáknál — mely pesszimizmusa ellenére is — több volt benne az elemi dinamizmus és a primer eredetiség, filozófiailag pedig náluk jóval messzemenőbb ambíciói voltak, hogy egy teljes metafizikus rendszert megalkosson.” De „ingardeni” súllyal értékeli *Witkiewicz*et Edward *Stawar*, marxista lengyel irodalomkritikus is: „*Witkiewicz* harca a »kacatoskodással«, a lejáratott érzelmekkel és a színészi játék általa megalkotott érdekes elmélete megelőzik Brechtet; *Witkiewicz* világnézeti »katasztrofizmusa« élénken emlékeztet Beckett-re és az egész ún. nyugati fekete irodalomra; szürrealista, látszólag értelmetlen humora versenyre kel Ionesco humorával.”

Nem túlzás *Ingarden* és *Stawar* állítása? *Witkiewicz* ennyire megelőzte volna korát századunkban? Igaz, a lengyel irodalom *Norwid* személyében már mutatott hasonló súlyú példát. De *Norwid*ot, ellentétben *Witkiewicz*ccsel, hazáján kívül alig ismerjük.

Witkiewicz életében századunk második évtizede a legelhatározóbb. Néprajzi kutatóúton bejárta Ausztráliát. Cári tisztként végigharcolta az első világháborút, átélte az 1917-es oroszországi forradalmakat, rövid ideig még Október katonája is volt. 1918-ban hazakerült az újonnan függetlenné vált lengyel államba. Része volt a nemzeti lelkesedéseknek és társadalmi kiábrándulásoknak. Érzékelte Európa minden válságát a két világháború között, s végül 1940-ben öngyilkos lett.

Konstanty *Puzyna*, az elismert *Witkiewicz*-szakértő találóan foglalja össze drámaírói munkásságának lényegét:

„Robbanó dinamikája ellentétes feszültségektől forr. A huszadik századi avantgarde művészi problémái konfrontálódnak, interferálnak és kapcsolódnak itt a politikai, filozófiai és szociológiai kérdések nagy csoportjával, ahol a kiváló diagnózisok és hipotézisek, a naiv töprengéssel, komoly paródiával vagy tudatos képzelgéléssel keverednek. Erre a már így is eléggé intenzív keverékre nehezedik a nemzeti lét és a *Witkiewicz* számára nem túl kegyes negyven esztendő, amely azonban művének külön többletjelentőséget adott. Szemünk előtt a hangsúlyok átrendeződnek, gúnyoros fantáziája megfigyeléssé válik, megfigyelése — szecessziós mí-

tosszá, és mindez együtt új keserűséget kölcsönöz — a jövőbelátás és megkésetttség keserűségét.”

A magyar irodalomszerető közönség számára érdekes és tanulságos élményül szolgálhatna a Belzebub szonátája avagy a mordovári igaz történet (*Sonata Belzebuba czyli Prawdziwe zdarzenie w Mordowarze*) című 1925-ben írt drámája, amely egyébként magyarul kiadott kötetében nem szerepel. A történet Felső-Magyarországon játszódik, Mordovár városában. (Érdekes a városnév féllelgyel, félmagyar eredete — *mordować* annyit jelent lengyelül, mint *gyilkolni*, s a darab valóban nines híján az öldöklésnek.) Kicsit mikszáthi világot idéz meg Witkiewicz, bár társadalomkritikája áttételesebb, de az abszurd közelítések révén maróbb is.

A *Przegląd Humanistyczny* 1973. évi 3. számában Jan Ślaski hosszabb tanulmányát olvashatjuk a magyar—lengyel reneszánsz kapcsolatokról. (*Perspektywy komparatystyczne w studiach nad pismienictwem Polski i Węgier doby renesansu — Kapcsolattörténeti távlatok a reneszánsz magyar és lengyel írásbeliségét feldolgozó tanulmányokban.*)

A tanulmány szerzője rámutat, hogy a magyar reneszánsz alig ismert Lengyelországban, s a XIX. század iránti kölcsönös érdeklődés súlya elnyomja a XV—XVII. század igen gazdag kulturális kapcsolatait. Pedig ezek a századok a barátság hagyományainak kimeríthetetlen tárházául szolgálnak. Már Janus *Pannonius* is szoros kapcsolatot tartott a két nagy lengyel humanistával: Nikolaj *Lasocki*val és Marcin *Bylicá*val. Pannonius évtizedeiben százával tanultak magyar diákok a krakkói egyetemen. *Temesvári* Pelbárt is jelentős munkásságot fejtett ki a lengyel fővárosban, a nagy krónikáíró, Jan *Długosz* pedig Vitéz János nagyváradi könyvtárát használta fel kutatásaihoz. *Balassi* lengyelországi kapcsolatai köztudottak, de a *Báthori* Istvánnal Lengyelországba áramló erdélyi humanisták tevékenységéről alig tudunk valamit. *Pázmány* Péter noviciátusát töltötte a waweli kolostorban, míg Jakub *Wujek* a kolozsvári kollégiumnak volt rektora. Ismeretes *Szepsi Csombor* Márton lengyelországi utazása, kevesebbet tudunk a lengyel nyomdák magyar nyelvű nyomtatványairól; magyarra fordított lengyel művekről és lengyelre fordított magyar írásokról.

Magyarország a lengyel reneszánsz számára Itália felé közvetítőül szolgált, de nem egy magyar mű került lengyel közvetítéssel Oroszországba.

Jan Ślaski cikke számtalan példát hoz fel, amely arra ösztönözhet bennünket, hogy az új kapcsolatok építése mellett a régiek ápolásáról se feledkezzünk meg.

KOVÁCS ISTVÁN

Sükösd Mihály: Vizsgálati fogság

Doktor Szapáry Imre, Sükösd regényének „hőse”, a fikció szerint 1935-től a nyilas hatalomátvétel napjáig miniszterelnöke Horthy-Magyarországnak. E magas közbeli méltóságában való ténykedésének legfontosabb s az író szándéka szerint legjellemzőbb mozzanatai adják — a harmadik személyű elbeszélést a style indirect libre-rel keverő előadásmódban — a regény egyik fő vonulatát, szintjét. A látszólag objektív előadásmód azonban, bőségesen mozgósított történelmi tényeivel is annyira alárendelt a mondanivaló javát hordozó legfontosabb síkkal szemben, hogy önmagában nem kontrázhathatja meg e sík szempontjait és értékítéleteit, inkább csak a szituációt, a feltételeket vonultatja fel, melyek között egykor ténykednie kellett a jelenleg a börtönében és a népbíróság előtt nem annyira személyét, mint inkább szerepét védő és igazoló Szapárynak. Ez a szint bőségesen él a tudatfolyamregény megszeliített eszközeivel, amikor belső tudatfénypépet ad a főszereplőről, fizikai létét, sivar környezetét asszociáló érzéseitől és gondolataitól a saját történelmi szerepével birkózó önvizsgálatáig, hol a litániázó-zsolozsmázó, a retorika felsorolásaira és az ószövetségi zsoltárok paralelizmusaira egyaránt emlékeztető belső monológ, hol az ügyésszel a cellában, hol a tárgyalás egyéb hivatalos szereplőivel a tárgyalóteremben folytatott párbeszéd formájában. A harmadik szint pedig, lényegében hasonló stilisztikai és művészi eszközökkel, az ügyész tudatában játszódik le, ellenpontozva, de önérvényűségében meg nem semmisítve Szapáry hamis tudatának ön-és szerepigazoló tevékenységét.

Már az első szint is figyelmeztet arra: a történelmi tények, a fel-felidézett dátumok ellenére sem dokumentumhűségű történelemrajzról van itt szó. Az 1945. november 17-i tárgyalási napon az ifjú és tapasztalatlan ügyész tudatában is Szapáry mögé idéződik s vele egy-egy lehetséges pillanatában azonosul négy, volt magyar miniszterelnök alakja, s nem kétséges, hogy mindegyikből a viszonylag legjobbat veszi kölcsön alakjához. (Teleki, Kállay, Bárdossy.) De ha a regénybeli fiktív kormányzati időhatárok közé még odaképzeliük további miniszterelnökök figuráit is, Gömböstől és Darányitól Sztójayig és Lakatosig, akkor még világosabbá válik a *tétel*: mindezek lehetséges *legjobb* tulajdonságai egyesítve egy *fiktív* miniszterelnök személyében sem vezethettek máshova, mint ahova a valóságban vezettek, a nemzeti katasztrófába.

Szapáry a magyar mezőgazdaság reformálását célzó, a nagybirtokrendszert leépíteni akaró reformtervvel foglalja el hivatalát. Rudnó gróf (Bethlen István regénybeli változata) meggyőző tervének irrealitásáról, s felvilágosítja az őt és tevékenységét körülvevő hatalmi viszonyokról, meghatározó feltételekről. Ettől kezdve a zsidótörvényeken keresztül a háborús bűnökig és a népiirtás bűnében való részvételig mindent, ha időnként rugódózva és tiltakozva, sőt egyszer (a deportálások megkezdésekor) három napra lemondva is, nevével fémjelez Szapáry Imre, abból az önbiztatásból kiindulva, hogyha más foglalná el a helyét, az nem tudná, esetleg nem is akarná biztosítani magyar alattvalói számára a lehető legkevesebb szenved-

dést hozó, lehető legkedvezőbb politikai megoldást. Önmaga is naivul, tudományos teóriák fellegvárából, az abszolútum igényével lépett a politikai mezőre, s hamar meg kellett tanulnia a körülmények mérlegelését, meg kellett értenie az új kor politikai tudatformájának autonómiáját először kidolgozó macchiavellizmus jelentőségét, ahogy ő mondja, politika és morál szétválasztásának szükségességét. Ez a történelmi tapasztalat ad látszatófölnyét neki azzal az ügyesszel szemben, akire ráolvassa a történelmi tapasztalataiból nyert „igazságot”, s aki tisztá emberkiöltésigényével annyira kívül esik Szapáry szerepmeghatározta világán, hogy meg sem ingathatja önigazolását.

Szapáryt látjuk néhány durván és naturalisan fizikai ténykedésében is, látjuk a béna feleségét látogató és semmitmondó frázisokat mormoló, a fiát kikérdező és vele gombfocizó minőségében is. Alapjában azonban személyi kapcsolatokra képzelenné vált, teljesen szerepébe beöltözött figura, aki ugyan azt hiszi, egyéniségével színezi, humánusabbá teszi e szerepet, a valóságban azonban néhány halvány kitörési kísérlet ellenére (a horhosi árvaház ifjú nevelőjével való kapcsolat, átképzeléses azonosulás a vagonokban utazó deportált zsidókkal) elfogadta és végigjátszotta ezt a történelmileg szükségyszerűnek vélt politikai szerepet. Ennek helyességébe vetett bizalmát csak egykori szereptársa, a volt német követ képes lerombolni, amikor a tárgyaláson tanúként elmondja, hogy: „Ő egy jól ismert, jellegzetes politikai gondolkodást testesített meg... Nehézkesen ismerte fel a mindenkori körülményeket... kitűnő szellemi képességeit furcsán meghazudtoló módon illúziókat teremtett; hamis eszményeihez görcsösen ragaszkodott, egyszerre kívánt védett és független lenni, a Birodalomhoz simulni és görbe, de önálló utat járni. Mivel ez a gyakorlatilag téves gondolkodásmód a kormányzótól a középosztályon át a tömegekig nagyon sokakra hatott, fontosnak tartottuk figyelembe venni, és ameddig lehetséges, működtetni.”

A „realpolitikusként” tehát itt, a tárgyaláson kell megtudnia, hogy szereptudatába a „nemzetére jellemző” illúziókat is beépítette, s a hidegen számító birodalmi politika ezeket az illúziókat is bekalkulálva terveibe, lényegében orránál fogva vezette a szerepének viszonylagos önállóságában hívó Szapáryt, általa és illúziói által hajtatta végre legkönnyebben hatalmi törekvéseit. A történelem cselét belátó, hamis tudata összeomlását még megélő Szapáry így — ellentétben a valóságosan felelősségre vont vezető politikusokkal — elfogadja a történelem jogos ítéletét, és hazug szerepébe felszívódott életétől nyugalommal, a megújulás és továbbélés vágya nélkül válik meg.

A belülről ábrázolás technikája s a szereptudat bonyolult belső konfliktusainak végül csak a német követ vallomása által a megoldáshoz eljuttatott rajza nem teszi könnyen értelmezhetővé ezt a regényt. Ez a zavar meg is látszik az eddigi kritikai állásfoglalásokon, melyek egy realista regény jellem- és szituációrajzát kérik számon az írón. Pedig az alkalmazott legmodernebb regénytechnika lélektani összefüggései és a bonyolult nemzeti és közép-kelet-európai történelmi színtér tárgyszerű felvázolása ellenére ezek mögött az inkább csak színező tudományos indítékok mögött alapvető, a művészi szándékot mozgató erőként jelentkező tudományos motivációként mégis a szociológus érdeklődését kell meglátnunk egy sajátos szerepkategória és a vele összefüggő, többnyire hamis tudati mechanizmusok iránt. Ha egészen lukácsi általánosságú értelmezésében vesszük, kétségtelen, hogy ennek a regénytípusnak van allegorizáló, előzetes téziseket illusztráló jellege. Mégis ajánlatosabb ezen belül a nagy általánosságon belül a modern esszéisztikus tudatregénynek ezt a típusát, melyet Sükösd — Konrád György *A látogatójának* kihívására adott sajátos és egyéni válaszként — megvalósít, szociológiai indíttatású regénynek nevezni. Litániázó tudatfolyam-ábrázolásában s a deportált zsidókkal átképzélesen azonosuló figurájának rajzában is látok Konrád teljesítményével versengő mozzanatokat. Ezért egy adott korszak kártékony politikai szerepfunkciójával való filozófiai és történelmi alaposágú leszámoláson, valamint a mindenkori közéleti szerep és az egyéniség viszonyában rejtőző buktatókra való általános érvényű figyelmeztetésen kívül a magyar regény modern-intellektuális megújítására irányuló törekvéseknek egyik értékes képviselőjét is látom ebben a regényben. (*Szépirodalmi*, 1973.)

CSETRI LAJOS

Ágh István: Jóslatok az újszülöttnak

Ágh István új kötete — a *Szabad-e énekelni* lírai realizmusa, a *Rézerdő* folklór ihletése és *A tündér megkötözése* gondolati dilemmái után — a pálya első csúcsára följutó alkotó vallomása. Immár kész költő, semmi sincs benne a Sturm und Drang kócoságából; de mégsem a lezártág, a befejezettség értelmében: inkább mert élményei és mondandói végleges megfogalmazására törekszik. Lírája nem oly látványos, mint korábban, de mélyebb; kevésbé leng ki múlt és jövő, idill és ironia között, de súlypontját megelerte; már nem láthatók rajta a költői építkezés állványai, absztrakció és szemlélet távolságait észrevétlenül hidalja át. Költészete hajszálgököreit a köznapok világába eresztí, mégis eljut a világkép szinte eposzi teljességéig.

A *Jóslatok az újszülöttnak*: a hűség drámája, a helyváltozás megpróbáltatásainak szuggesztív rajza. A költőt ambivalens érzések gyötrik: boldogsága örömtelen, úgy érzi, saját magának „zsidaja, négere, kulákja”, s rab akkor is, „ha kulcsa van”. Megéli az ellentmondást, hogy más a dolgok színe és fonákja: „mintha szabadság lenne, fénylene amitől rab leszek”; „kívül ruhája ép, belül mint összegyűrt kabát”. Otthontalanság, magány kínozza. Nem tud második személyben megszólalni, várja, ki sohase jöhet; csak önmagát mentheti. Látása a tragikus felé hajlik, mert „az ember köldökén elvérző isten”, az utak pedig „planétapályák”. Föltámadnak kétségei: „mit cselekedjek önmagammal?” — „eljutok-e még a víz jó ízéhez?” Elér az undor állapotáig, főképp a *Kegyhelyek* ciklusban. A *Pálya* a versenyese emberi törtéte, mely a költőt kidobja magából „mint a füstöt foszlani, esőnek állni elveszített játékaikból”. Az *Öböl* kallódó holmik helye, a „megerőszakolt éjszaka”, élv, has, napi öröm. A *Sziget* a magány színtere, a *Pult* pedig a szórakozássá fecsérlet idő, ahol „a csönd éneklő jajsza” hangzik, ahol a költő a sárba szórja „szavai aprópénzt”, s a gége, a kifordított zseb mutatja óra helyett a zárórát. Nemcsak a szó devalválódik itt, hanem kiürül a lélek is: „Kikezdett engemet a tél, rajtam tanul harapni, rágni és lenyelni, hiányomat betölteni egy fával, amely nem az enyém, virággal, mely másnak nyílik.” Életérzését egy op-art-os képben összegezi: „Alakomon vasrácsok árnya fut...” De nem a világot érzi börtönének, hanem az individuumot. Két életforma mezsgyéjére került, a történelem s a halál emlékké távolította múltját, otthonát, mégis belé kapaszkodik:

*„Vén paraszt, veled veszett
ház, szerszám, kutya, ló.
Jelennek lelkifurdalása,
jövőknek hiábavaló,
én nem felejtlek el azért se!
Úgy szeretlek, hogy ide nemzelek
fiamnak haláloz helyére.”*

Az *Apám órája* a kötet nagy verse. A *Dalaim halottaiban* a falu pusztulását rousseau-izmus és parasztrómantika nélkül siratja meg: mert „kezük nélkül arat a kasza... hiába öltöznek más ruhába, kigombolja dolmányukat a halál”. A gyászt a történelmi szükségszerűség belátása fokozza föl:

*„Jaj, származásom jajgatom
két ház között, mint a cigányok,
elveszejtve és szabadon...”*

Az érzés tépettsége a nehéz hűség drámájáról vall: „Győzzetek, de el ne mocskoldjon édesanyánk szoknyája!” Ennek a költészetnek nemcsak problémái: hitei,

megoldásai, menedékei is vannak. A pillanat, melyben „az elveszett megelhető”; a lázadás, „belülről égni e Tilos nyílt lángot használni! — világon”; az emlék, melyben falu, táj mint gyermekkorra elötűnik; az élettárs, mert nem halhat meg „mint az albérlők, idegenre hagyva dögöt”; a magasra csavart öntudat, melynek parancsa: „lélek, vigyázz! ne adj nevet annak, mi sárgul, ami majd megfagy, mi dupla sötétségbe vesz”. Az ellentmondást mindig a katarziszig fejleszti. Legfontosabb gesztusa a világ emberi birtokbavételének vágya: még akkor is, ha Kozmoszá bővült: „Halállal megváltott röpteink jutalma határtalan világ, fogadj be minket oltalmadba, ringass, mint anya a fiát!” A költészet hatalmával pörgeti vissza az időt az ártatlanság, a kezdés tiszta pillanatáig:

*„Túl a megváltás idején,
hanyatt fekszem szárnyaim bölcsőjében,
pelenkám Krisztus leple,
kezdem újra a semmiből...
Istenek, költők, lázadók,
önégetők, éji stricik
nem éltek túl a kisedet,
aki itt cuclizik...
fölsejlik minden frázisom:
nő-szesz-botrány oázisom
mögött apám halottas ágya.”*

Nem falta föl a győztes forradalom irgalma, költészete nehéz próbákon nemesedett.

Nyugtalanság és fegyelem: Ágh István költészetét e két erő szervezi. Képalkotó fantáziájára a lírai montázs, a film és a fotó technikai lehetőségeinek ihletése a jellemző. A különféle idősíkok változó ritmusú előre- s visszapörgetésekkel épülnek egymásra: „anyaölbe hátrál az ifjú pár”; „most még nem látható a jövő évben összevarrt has, a jövő év hasadéka” (*Vizparton*). A sorok szófolyamait sorvégek pihenői helyett ideges enjambement-okkal rántja tovább. Nem vállalja a feszes, előre gyártott ritmus- és rimképletek kalodás kimérttségét: a jambus folyamatoságát sűrűn frissíti a sormetszet, a tagolás megszakítottásával, a változó szótagszám izgalmaival. A rim számára nem dísz, nem cifraság, hanem kohéziós energia; ritkulása és sűrűsödése, visszhangzó távolsága nem sémáktól, hanem a funkciótól függ, amelyet hordoz. A feszültséget a képugratásos technika váratlanságával fokozza föl: a vers tényből filozófiába, perifériusról lényegre, megszólitásos formulából monológba mehökkentő gyorsasággal vált át. Leleményeket bőven termő intuitív hajlamát, spontán képalkotó ösztönét azonban a kompozíció fegyelmeivel hozza összhangba. Költeményeinek belső kapcsolatrendszere nem rész és rész, hanem rész és egész harmóniáján alapszik. Gondolat, képiség, megszerkesztettség nem burjánzik el egymás rovására. Vállalja a refrén zártságát, a műfajépítés művességét. Főbb lírai típusai: a reflexív krónika (*Őszi dátumok*), a látomásos természetlira (*A bőjtí szél fekete lovával*), a mitikus dal (*Két dal*), a gesztusra redukált portré (*Kitekintő*) és a sűrített epigramma (*Féreg viszi az álmot*). József Attilára emlékeztető módon kedveli a többletételek — a szemlélettől a létezés és lélekállapot törvényeiig ívelő — szerkesztést (*Dalaim halottai*). Görögtűz és mutatványosság helyett a mondandó alkotja e líra centrumát.

A költő nemcsak a világ lírai (elfogadó és elutasító) birtokbavételére képes; ellenvilágot is tud teremteni. A *Változatok Schéner Mihály műveire* ciklus a népi mítosz naiv szépségét és a letűnt pásztorélet nyers realizmusát fogalmazza újjá. Nem értelmezi át a bartóki modell szerint; a folklórt változtatás nélkül vállalja, megmerül tisztaságában és játékoságában. Közben babonát is oszlat: hogy a modern költészet játékosága csak intellektuális eredetű lehet. A *Krumplinyomó-huszár*, az *Életfa* és más versek az elveszett idillt találják meg a népdalban, s egy kísérleti eredményt is igazolnak: ma is áthidalható a mű- és népköltészet szakadéka.

Mai költészetünkben gyakori jelenség képi, gondolati ötletek, költői motívumok átélés, asszimilálás nélküli kölcsönzése. Divat a „modern” modor; zaklatottnak lenni, groteszk pózokat és mutatványokat megjátszani. Ágh István művészete ellenáll a felületi hatásoknak; eredeti és szuverén líraiság jellemzi. Van annyi energiája, hogy függetlenítheti magát a divattól, s költészete önmagából fejlődhet. (*Magvető*, 1973.)

GREZSA FERENC

Ágh István: A madár visszajár

Szép vallomással indítja útjára prózakötetét Ágh István: „Amit ebbe a könyvbe megírtam, versbe nem férhetett, mégis ki kellett mondanom, nem temethettem magamba... Bízom abban is, hogy akikről írtam, megérzik, szeretetből, aggodásból és ragaszkodásból tettem... Ha megérzik, mindez a szeretet jegyében történt, akkor kezet nyújtanak, mikor visszamegyek közéjük. Mert a madár visszajár.” És csakugyan, bárhol üjtük is fel ezt a könyvet, egyértelműen kiviláglik minden szóból a sugalmazó szeretet. Nemcsak a fiúi, nemcsak az elbarangolt szarvas emlékeket élesztgető szeretete. Annál, a személyes vonzalomnál jóval több, gazdagabb és nehezebb szeretet. Táplálja a szülőhely is, a környező vidék, e vidék emberei: a kitágult bölcső. Akár Illyés Gyula pontos és szívbeli képével is jellemezhetjük a természetét: szülőhelye Ágh Istvánnak is „folyékony halmazállapotú”. Elfér benne egy sajátos hangulatú dunántúli, Balaton közeli táj, népével és e nép ugyancsak sajátosan alakuló sorsával.

Nem véletlen, hogy a szülőföldről valló szociografikus írások közül Illyés Gyula és Csoóri Sándor műveit, a Puszták népét és a Tudósítás a toronybólt érzi Ágh István is könyve legközelebbi hangulati, ok- és szándékbeli rokonának. Nyugodt lélekkel említhetünk egy harmadik társat is, Sütő András remekét, az Anyám könnyű álmot ígér című kötetét.

Ágh könyvében a tiszta szimbolikájú címadó írás, A madár visszajár az Anyához szól, s a zárósorok az Anya leveléből valók. Több ez formai kapocsnál: jelképiségében a szeretet mélysége is benne van, de benne az a tágasság is, mely az anyaföld fogalmát életre leheli. Am a szeretet csupán egyik eleme e könyvet megülő oknak. Ágh István aggodást is említ, s akár találomra válogathatunk a megvilágító erejű szinonimákban: „nyugtalanság” — mondja a Szülőfalum változásai-ban; „gyötrellem” és „kétségbeesés” A madár visszajárban. Vagyis ez a szeretet nemcsak tárgyában — jellegében is több a nosztalgiával, olykor fájdalommal telített köznap szerethetnél. Annál aktívabb, hatóbb, cselekvőbb: felelősebb. Áthatja a segíteni vágyás szándéka, a „hasznos akarat” vágya. Rokon ebben is Illyés, Csoóri, Sütő könyveivel ez a mű: a lelkiismeret is diktálta a sorokat. A hűség, mely Ágh István esetében is a tettel, a cselekvéssel azonos értelmű fogalom!

Ezt a hűséget különösen értékesé teszi, hogy nehezen bejárható út vezetett el hozzá. Magasabb rendű, mert olykor tagadva, elvetve igenlő hűség az övé. Bata Imre, Ágh István poétai világát elemezve, úgy látja, kettős fokozatú költői fejlődés jellemzi e lírát. A „faluvégi gazdaportán” kilépve, előbb „elsíratja a szülőházat”; de az ember „túlélheti gyermekkorának színterét”. És Ágh István „hamar megérzi, még a temetők is eltűnhetnek a hátunk mögül. És mezítelen háttal, evidenciák híján a biztonságra, bizonyosságokra kikapott dideregni kezd”. Személyes sorsának gyötrelmei is fokozzák a kitaszítottság érzést. De ez a „szélekre kisodort lélek”, ocsúdva a megrendültségből, felismeri a maga emberi s egyszersmind költői feladatát: „Visz-

szatérni a magasságból és mélységből a földszintesre, visszatérni az emberi arányokhoz.” Mindent elveszítve önmagává válni.

A madár visszajár írásai, Ágh István prózája is e megrendülésekből és felismerésekből rakott úthoz hordja a köveket. Milyen találóak már a cikluscímek is! „Karácsonyom kihűlt tanyája”: akár költészetében, az epikájában is visszajárnak az emlékek, az otthagyt szülőház, az elhagyott szülők, az ifjúkor. Az elsiratnivaló múlt, amely azonban hűlő-hamvad melegű, fényű; amelyet nem lehet megtagadni, mert meghatározó erejű, de nem lehet a szüntelen múltbarévedéssel fetisizálni, az élet végéig magával hordozni sem: íme, az emberi, művészi öntörvényűség ára.

Ez a kettős színezetű érzelem, törvényszerűen ellentmondásos lelkiállapot vonja be a ciklus írásait valami egyszerűen, tisztán fájó ragyogással. A ciklus az 1964-es keletkezésű Vallomás az elszakadásról című emlékfűzérrel indul: a Pestre szakadásról, a dacos megtagadásokról, a gyámsaltalanság, tehetetlenség, a pestiek között terhesnek érzett különbözőség okozta szegényről, a hazautazások izgatott várakozásairól, az „önérzetes honfoglalásról”, vagyis Pest és e másik világ csakazértis büszke meghódításáról vall. A cikluszáró írás, a Karácsonyom kihűlt tanyája: a kesernyés, kicsit számon kérő emlék a karácsony, ünnep nélküli telekről, a „hónál fagyosabb dunyhákról”, a gyermekkori szomorúságról, mely a múlt feledését segíti. De közben ott vannak a szülőföld állapotát, változásait riporter pontossággal és a fajtabeliek szeretetével feltérképező írások (a Szülőfalum változásai, A hegy körül darabjai). Gazdasági, kulturális, erkölcsi állapot rajzai ezek, tanácsnál, papnál kijegyzett pontos adatokkal, öregek emlékeivel, a személyes tapasztalás anyagával hitelesítve. Szellemiséget, hangulatot — egy falu életkedvét, tetterejét vizsgálják. Ágh István precíz, mint a diagnosztizáló orvos.

A második ciklus címe: Remetei csönd. Erről is szólnak a versek, ez a férfikor és a józanodás súlyos csöndje. A gyötrő percé, melyben megérzi a lakás és a szív hidegét. Ez a József Attila-i „semmi ága”, a roppant veszélyeket rejtő csönd, melyben úgy érzi, már maga az ember is fölmelegíthetetlen. Innen akár a megsemmisülésbe is nyílik egy rés (Lehulló irkalapok). Azután megszeli a csönd. Hozzászelidül az emberhez, s ez már a fölülelmeledés győzelme is egyben. Ebben a remeteségben már erő van és tartás, nevezhetjük megtartó erőnek is, mert a bölcsesség pilléreire épül (Remetei csönd). Csoóri, aki oly közeli szellemi ismerőse Ágh Istvánnak, ugyancsak jól ismeri ezt a partszélről menekülés adta békét.

A harmadik ciklus: A madár visszajár. Más énekű, szabadabb röptű madár, szárnyát nem terheli annyira, vagy másképpen terheli az elhagyott fészkek emléke. De rendületlenül visszaszáll: nem azért, hogy a szétdúlt helyet újból fölépítse, hanem okulásul. Az elszakadás az életnek csak egyik iránya, mondja Ágh István, „a másik a visszatérés”. Az aktív, cselekvő hűség. Ezek az írások a költő tengelici útjáról születtek. Azért utazott oda, hogy „a parasztság jobb jelenében megláthassam szülőfalum, Iszkáz népének jövőjét...” Vagyis, hogy a maga eszközeivel segítsen az új fészkek építésében.

A kötet írásai nemcsak a nagyon tudatos és célratörő elrendezéssel, de műfaji változatosságukkal is vallomásosak. Az első ciklus anyagában több az emlékkép, az elmélkedés, olykor szinte a prózaversek nyelvi magasába emelkedve. A másodikban gyakran a szimbolikus értelmű mese, a költői, de tisztán lefordítható jelképek bizonyultak a mondandó legtökéletesebb hordozóinak. A harmadik rész tartalmazza a szociografikus riportok zömét, itt találjuk a legtöbb, tényanyagra épülő, elemző, értékelő cikket. Mindez persze az élményanyag természetéből következően alakult így, de mégis bizonyító erejű. Ágh István prózája semmivel sem áll alacsonyabb szinten lírájánál: kiművelt, mesteri mindkettő. S hogy szükségszerűnek érzi a vers mellett a „vallomásos prózát”, a „nyers röögöket” magához szelidítő műfajt is megízlelni. Nemcsak azt bizonyítja, hogy a művészi felelősség, a mások helyett is szólni tudás képességét alakító, formáló, a világra hatni tudó szellemi tényezőként kényszeríti nemes szolgálatra, érvényesíti a számára megadatott valamennyi műfaji keretben. Az első kísérlet esztétikai értéke azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a próza a

lira nagy könyvében „új lapra nyitó” (Bata) Ágh István előtt ugyancsak komoly művészi lehetőségeket rejt. A poétai fegyelmen csiszolódott nyelv zengővé, kifejezővé nemesíti a prózai sorokat. Költőivé teszi, anélkül, hogy indokolatlanul ellágyítaná a mondanivalót.

A madár visszajár nemcsak Ágh István eddigi életművének számottevő értéke, de prózaírodalmunk is hálás lehet a szerzőnek: újabb mű, amely alighanem legyőzi majd a rostáló idő szigorát. (*Magvető, 1973.*)

CS. NAGY IBOLYA

Szepesi Attila: Hegedős-ének

Modern hegedőseink csak nagy ritkán röpitik képzeletüket századokkal ezelőtti tájakra, s különösen a fiatalabb alkotók óvakodnak az „ördögi kísértetektől”, a megpánnyázott élményt frissítő, korai tárházak bekalandozásától. Ami riaszthatja őket: az „oskolakönyvekben” sajnálatosan megfakult történelem s nem kevésbé a régi magyar nyelv iránti szeretet elsekélyesedése. Úgy látszik, a remekművű példák, így Weöres Sándor *Psychéje*, Csanádi Imre miniátorköltészete és Benjámin László *Buga Jakabjának* megkeseredett igazsága sem adnak elég ösztönzőerőt. Pedig hogy érdemes kísérletezni, mindennél ékebben bizonyítja egy váratlan (és saját pályáján szinte előzmények nélküli) líravilág kiteljesedése.

Szepesi Attila második verseskönyvéről, a *Tar Benedek házasságrul való dicsiretének* (1541) szegedi szülőhelyét megirigyelt költő *Hegedős-énekeiről* van szó; azaz pajkosságról és múltba felejtkezésről, paráznaságról és patyolating-fehérségről, „lompos-loncsos medvék” tegnapi szolgálatairól, és mindarról, amely egyenesen belevezet a mába. Lírát, vagyis a szó legteljesebb értelmében *költészetet* sugároznak ezek a nagyon is *tegnapi* és nagyon is *mai* sorok. Ilosvai Selymes Péter küszöbén megállva is minduntalan Kodály Zoltán pentatóniájának egyetemes magyarságát hirdetik, elénekelve a szót Kecskeméti Vég Mihály uramnak. Az ő mondataival: „Istenem uram! kérlek tégedet, / Fordítsad reám szent szemeidet, / Nagy szükségemben ne hagyj engemet, / Mert megemészti nagy bánat szívemet”.

Professzori akadémuskodás rögtön megkérdendő: e bort lefetyelő és tömjénfüstben inkább köhögő, mint bűnbocsánatért esdeklő, istentelen költő evilági bűnei nyerhetnek-e feloldozást a zsoltárok szavai által, egyáltalán: a hegedőjét ledér nőcskék házafalának és a katedrálisok oszlopainak egyaránt nekitámasztó költő gyónása nem menekvés-e a „koponyakatedrális” szétfeszítő gondoktól? Századok porlasztotta múlt és ereje teljében levő jelen *együttesen* megférhet-e a mai költő lírájában? A forma, amely eleink száját égette, nem löki-e ki magából a vándorénekes kívánta mondandót, modernségét attól nyeri-e a líra, hogy „kulcsra csukódik szájára”, avagy a legkisebb életrajzi eseményt (a megtörténtet és a megtörténhetőt) is behelyezheti tengelyébe?

Szepesi Attila verseskönyve érzi és tudja az időt. Az egymásra rakott rétegek együttesen és külön-külön is, legelőbb a furcsa történelemkönyv sorsélményeit mutatják, abba a tárházba vezetnek be, melyben a versbefogadó a költővel együtt mondhatja: „láttam a föld átmetszett bőrét”. S az egymásra tolult és a prózavers (*Színvázlatok*) őszinteségével megnyitott rétegek mielőtt az „erek, vérrögök és izom-csomók” anatómiai képét mutatnák, visszautalnak a *sohasemvolt* táj költő sem látta-tapasztalta partjaira, a líra — és mindenfajta művészet — bizonytalanság-érzésére; amikor még nem vers a vers, de egyetlen hangulati elemmel („Szoborbamerevülten, mint a pompeji katona, megálltak létük partjain...”) elindítható a

folyamat: állapotunk a jelképpé avanzsált *hegedős-szókimondással* egyben történelem kényszerítette ítékezés is. Mert sors, nép és történelem szinte a természeti rend törvényszerűségeivel azonosíthatóan, együttesen szerepel a versben. Ami mindezt igazítja: a „szavak vízesés tiszta rendje”. A belső vándorútra készülődő költő kinti világot érzékszerveivel megemésztő, s a nagy utazást megelőző emberségpróbája. A kalandozások és barangolások közepette is mindig jelentkező *otthonosságtudat*, a vérebe, nyelvébe ivódott közép-kelet-európai történelem követel magának helyét minden szövegben; az *Árpád-kori templom romjaiból* vallatást kierőszakoló Kő éppúgy ezt mutatja, mint a „veszendő vállal megmaradni” értelemről keményült konok-sága (*Kós Károly*).

„Patakzúgásból történelmet”? — kérdezhetnők az előbbi vers *egyetlen* sorával? Azt, ha az kell nekik! — fogalmazódik a válasz, az ismeretlen címzettnek. Természeti lágyság és sorskényszer adta megmaradás kontrasztja teszi még erősebbé a hitet, és biztosítja, hogy az egyre feszülő húr a mindentudók biztonságával és a történelem csapdáiból kiszabaduló gondolkodó ember bölcsességével zenghesse: a belőlük fakadó példa sok száz idős. Amerre tekintetünket vetjük, onnan a tisztaság: a nyelv-nemzet-haza által körülhatárolt problémakör a legelsőbb a versekben. Az együvértartozás és egymásért élés közép-kelet-európai népeket és nemzeteket összehozó komolysága teszi, hogy a verseskönyv majd minden költeménye horizonttágító. Látszólag ugyan kicsi a rejtett szemérmességgel körülövekkelt líraterület —

*nyelvem bilincsem és hazám
a temetetlen anyaföld
Fekete Ren Kata sírása
utakra horgadó homlokom*

— de ha őszintén belegondolunk, még itt is — nem beszélve a kötet teljes egészéről — Illyés Gyula „ötágú-síp”-szemlélete munkál.

A szomszédainknál tett gyakori utazások (Szilágyi Domokos: „az mezőket járom / járok csak parázson”) s a kortárs költők országhatárokat átlépő és szinte egyazon szívdobbanásra szerveződő verselményeinek ismerete Szepesit egy régi formájú *Pajkos ének* megírásához vezeti. Téma: „a magyarok dalnokairól, és azoknak vitézségéről”. A csipkelődő négysorosok kanyargóiban a költő nemcsak Kolozsvárra tér be (Bartalis János, Szilágyi Domokos), ahogyan legendás elődje, Moldovai Mihály deák 250 évvel ezelőtt azt tette, hanem ellátogat Pozsonyba (Cselényi László) és Újvidékre (Domonkos István), s kitekint a távolabbi nyugatra is (Határ Győző). Versében a költők és élethelyzetek pontos rendje a grimasz szabadságával félelmetesen karikírozó, de ugyanakkor lényeglátóan igaz kontúrokat eredményez. Előzmény nélküli a kortárs magyar lírában Szepesi egy versen belüli leltárszerű ítélete, s ami a legörvendetesebb: az életközelen szinte karnyújtásnyira élő hazai költőkollégáknak a *hegedős* egy jöttányit sem kegyelmez. Evvel nem különállását, megfellebbezhetetlen ítéletét, hanem a velük mérkőző „másfajta raj” tiszteletét tolmácsolja.

Ha a verseskönyv legfőbb leleménye a *Pajkos ének*, a legvirtuózabb a *Régi táncdalok*. A 17. oldalon, mielőtt belekezdenénk az olvasásba, hangulati fogódzót keresünk. Nem mintha Szepesi XVI. századi *motívumokra* írott sorai megkívánnák a beharangozást. De az „ünneplőbe öltözött bimbós lányok”-hoz hasonlatos nyelvi megjelenítés a kódexirodalom egyik legszebb művében, az ismeretlen szerző által magyarított *őtestamentomi szövegben* olyannyira ünneplés, hogy a töredékeiben fennmaradt *Zöldvári ének* csak efféle tündérvilággal töltekezhetett, mielőtt kiteljesedett volna: „Mert immár tél elmúlt, hideg eltávozott és elment. Mi földönkbe virágok jelentek, irtásnak ideje bejött. Mi földönkbe gerliceszó hallatott, figefák bombóztak, virágos szőlők illatjokat adták. Kelj fel én barátom, én szépem, én galambam, és jőj el. Erős külíakba, kúráksnak vermébe mutasd meg te orcádod énnekem, te szód hangosoljon én fülemben, mert édes te szód, és ékes te orcád.” Hogy ez a nyelvileg tündöklő tavasz a költői látomásban már verskezdetkor — min-

den versek kezdetekor — benne volt, mit sem von le a költő századokba merülő verstelitalálatának értékéből:

*öltöznek az erdők zöldbe
he hea hó
bimbós lányok, ünneplőbe
he hea hó
barkás hűsvét piros hajnal
útrakelnek csengő dallal
he hea hó*

Nehéz kimutatni, hogy a töredékeiben fennmaradt virágénekhez a költő valóban a fentebb már idézett (vagy ehhez hasonló) szövegből nyerte-e a művészi kiteljesítéshez szükséges ihletet, vagy a régi magyar irodalomhoz fűződő szerelme jelentkezett ösztönszerűen az újjáteremtő reprodukáláskor.

Egy bizonyos: Szepesi Attila nyelvemlékekből és Bornemissza Péter szókimondó plaszticitásából (*Az aggnőnek s az agebnek...*) merítő „örületé”-hez, pajkosságának, minden titkot kibeszélő latorságának evilágiságához nem kell különösebb magyarázat, hiszen maga a költemény — e különállásában is hagyományt folytató líravilág — mindennél jobban nyilatkozik. Már azzal is — és itt szintén régi elődök adják a példát —, hogy a költő nem burkolózik az ismeretlenség fátylába. Versében éppúgy meg van írva, hogy kiszületett Beregből, mint ahogy nem fedi titok életének (eszmélkedésének és költővé válásának) főbb állomásait s a versajánlásokból és címekből kiolvasható példaképeket sem. Kodály Zoltán, Kós Károly, Bartalis János, Gy. Szabó Béla és Kovács Vilmos mind-mind valamilyen módon hatottak a fiatal alkotóra. Ezért, hogy tisztelete és szeretete jeléül Szepesi mindig a magasakat és bátrakat idézi. A névteleneket, akik „kapun belüli keszeg vállakkal” is „titkos énekek tudói” (*Napló*) és azokat, akik visszahozták a feledhetetlen gyermekkort, a beregszászi hajnalokkal és csillagzuhanásokkal:

*világítsatok belső éjszakámba
gerlefiókkák szegénylegények
gyönyörű halottaim*

(Három fametszet)

A sámánisztikus líravilág valóban nagyon is megalapozott tudásra, az irodalmi és néprajzi ismereteken kívül, természettudományi beavatottságra épül. Már-már legendás Szepesi Herman Ottó-imádata, antikváriumok eladói még mindig meredt szemekkel nézik a hajdani „kócszakállú” kollégát, aki a *Magyarország pókfaunája* című háromkötetes mű iránt érdeklődik. Tudatos megszállottsággal és eltökéltséggel építi a költő magát, ezt szolgálják a rendszeres stúdiumok. Xantus János ismeretterjesztő könyve nem csupán a nyelvi bájt hordozó hónapneveivel (ébredés hava, hullócsillagok hava, fehér ösvények hava) ösztönzi a költőt versírára (*Kalendárium*), hanem a megfejthetetlen titkok és csillagképek adta helyzet arra is jó, hogy játék közben mind magasabbra szökve, a sohasem megtudhatóval is mérkőzzön az értelem. Tudatos öngerjesztésről van szó, a műveltségélmény verscsíráig fokozódó átalakulásáról? Arról is. De legkivált a költői lét századokkal ezelőtti rangjának a visszapereléséről: a teljesséigény megvalósításának óhajáról.

Az üttöt-kopott *hegedő* húrja attól fényesedik, ami mindnyájunknak halálíg tartó földadat: a magyar nyelv megóvására tett kísérletektől. A szépséges-szép küllem adja a *Hegedős-ének* verseinek még sokáig boncolgatható, a stílus szakértőinek is meglepetést nyújtó varázsát: a *Péter férjem* csizmadobbanása, *A szerencséhez* Bornemissza uramra utaló, tornyos Budában való lakozása és ritmusának más ágról szakajtott levele, az *Órák versének*, szerelemben elégő csillagjegye („hajnalra körmöm holdja válladon”). És még folytathatnók a sort: tűnt nyarokról és elhagyott szerelmekről, „sivatagéjszakákról” és Doberdóba, Galiciába, Szevasztopolba vivő vo-

natokról, atlantiszokról és már sohasem fölmerülő szigetekről énekel Szepesi Attila. Magánya tulajdonképpen kollektív magány, ebben a létállapotban rakja egymásra az idő rétegeit. A *Szkopjei nyár* című kötetzáró vers ars poetica jellegével erre utal:

*Én akit annyi pályaúdvár
fogadott egyszerűlött fiának
ülök a lépcsőn
utolsó cigarettám morzsolom
s reményeim füstfüggönyén át
elnézek arcokat fákat tűzfalakat*

*szemben mindig szemben a lámpacsönd
ágerdő szigetek szalag-sora
mielőtt megérkeztem indulok
augusztus 25 ólmos eső zuhog
„ÚJ VÁNDORLAS ÉS ASZÁLY KÖVETKEZIK”*

S hogy mi jöhet ezután, azt Bornemisza Péter, még ma is előkelő nevű *hegedős*, pontosan 400 évvel ezelőtt már tudta: „Mikor az emberek látják a fákat levelezni és kibimbózni, akkor örülnek, mert tudják, hogy a csattogó fagyos télből kimenneknek, mert a nyár közel, amint az fák és füvek mutatják...” (*Magvető*, 1973.)

SZAKOLCZAY LAJOS

Orbán Ottó: Emberáldozat

„Rohadt egy szakma mesterdalt faragni, Walter” — mert az ostrom, a tömegsír, az exhumálások végén hogy is lehetne szépeket mondani már. Orbán legújabb kötetében a szépség friss teteme látható csupán abban a pillanatában, mikor a költő kihúzta belőle a kést. „Nesztek! Iszonyodjatok, vagy ha még mindig ragasz-kodtok hozzá, gyönyörködjetek anatómiájában!” De az értők fölmenthetik a költészet elagott úrnőjének gyilkosát. Cinikus mondata után maga is eliszonyodik és nemsokára elsírja magát. Micsoda virtuóz lehetett volna belőle! Tobzódjon külföldi költők átültetéseiben? Megteszi, mert úgy ismeri a magyar versnyelvet, mintha ujjaira húzott gyűrűk összeütéseivel játszana el egy szimfóniát. Új kötetében csak két verssel utal erre a tudásra, a Kosztolányi sírja és A régi ház címűekben; gesztusa kétféle, egyik az *ezt is tudom*, a másik az *önmagával semmisítem meg efféle tudásom ideálját*. A Kosztolányi sírja képletes szonett; költészet-sír, nem költő-sír.

*Ringyó, tisztelt csontváz, a vers tökélye,
ha betemet balsorsod konok éje,
mással hentereg új stílusú kéje.*

*Fújd el sírod halál-ezüst kódét,
látod a vasbeton tar üstökét,
fönt: romos menny, lent: ipar, füst, sötét.*

A régi ház egy verkli dallamára, az angol–amerikai groteszk vers, a ravatalbárók giccschalottjainak mosolyával, mégis saját halottjainkon való megrendüléssel szól: az

*Anyám igazi úrinő,
lábán fémcsatos lakkcipő,
vállán valódi róka-kepp
és a kosztümje műrmek,
ciklámenszín és encián,
s így szól: „Pá, édes Mancikám”.*

után a

*Kilakoltatott szellemek,
poruk a semmiben lebeg,
s míg az apáca-fityulás
halál csontjukon pikuláz
s hörög az úri térzene,
lesik a holdból: vérzem-e?
Csodás, csodás, csodás gyerekkor.*

Akik ismerik Orbán egész költészetét, visszagondolhatnak e sorokból régi bravúrajaira.

„Én sem leszek már Rimbaud” — mondta Pilinszkynek, mikor hármásban ülünk a Nácisz eszpresszó tükrei alatt 1957-ben. Akkor már túlnőtt a rimbaud-i koron. Ezt csak azért bátorodom leírni, mert Orbán Ottó költészetében akkor még megalapozott vágy feszült a francia zsenije iránt. S mostani önmagából visszatekintve sokszor emlegeti az árvaházi csodagyereket. A fenti sóhaj kifecsegése kulcs lehet hajdani, s ma már ironikusan visszatérő nosztalgiaiához. És jobb megértése miatt hadd bonyolódjam további indiszkréciókba is. Együtt jártunk egyetemre, ő aki végigjárta a vendéghallgatók előadások körüli mellékösvényeit, idősebben velünk kezdetett csak az egyetem polgáraként. Sokkal többet tudott nálunk. Volt benne valami koravén. Már Whitmant és Blake-t fordított, versei tökéletesek voltak, a nyár és a női testek sárgája és barnája váltakozott a korom hatalmas muszlinfátylának előterében, s én még a Gellérthegy őszi színeit sem tudtam versbe jeleníteni. Néhány tanárral tegeződött. Sokan ezért sem szerették, de ő áhítozott a szeretetre, bocsánatkérő volt. S amilyen sokat küzdött az egyetemi felvételért, olyan hamar otthagyt bennünket declinációtul, Szepsi Csombor Mártonostul; kirándulások, „kinevet a végén?” játékainktól ellépett szabad foglalkozású írónak. S beíratta a telefonkönyvbe: Orbán Ottó költő és műfordító.

Nem tudtuk, hogy milyen szörnyű gyerekkort élt át abban a városban, ahol velünk volt.

*Ahol leköptek göndör hajamért
és édesen csurgott lábamon a sűrű nyál*

S ha azt mondjuk, hogy a gyerekkor meghatároz egy életet, akkor logikus, Orbán Ottó élete szenvedésekkel, megaláztatásokkal, megaláztatásképzetekkel, a váratlanul föltámadható szörnyek elleni készenléttel, s dacos ráolvasásokkal telik azóta is. Szeméből még ma sem tűnt el a tört fény, a fölismerhető félelem jele, nagyon jól tudja, hát leplezni próbálja okos mosolyával, okos költészetének ironiájával és grimaszaival. Árvaságra árvaház következett, a „nevelőnők vércse-pofonjai”, a havi kimenő és visszatérés „egy mosott gatyákkal csábítóan kitömött zsákkal” — „és egy törpe Chaplint lát az idő, ahogy kalimpálva rohan a meredek úton a savanyú szájjú felnőttkor felé”. Talán csak most bújhatott vissza a félelem az üregébe, ha most mer beszélni róla szabadon. Mert őt verseskönyve közül az Emberáldozat a legemlékezőbb és az emlékek következtében a legdrasztikusabb, itt döbben rá igazán, hogy a tömegsírok után nem lehet mesterdalt faragni. Nem hiszem, hogy Ginsberg és Corso pszichoanalitikus szóáradata szabadította volna föl, inkább a világ mindannyiunkat érintő közös lényege. Hol van már első kötete, a Fekete ünnep esztétikus, pontos rímekbe, szép képekbe rejtett emlékezéseitől? Attól, amikor még

megnyerő költő akart lenni szenvedéseivel. Az is volt. Mondhatták rá, itt nagy költészet érlelődik mondandójával és formai bravúrjaival. S most megdöbbenve láthatják a villamosvezetőnek állt királyfit.

Mégis, mit tehet az ember, hogy ebben a költőietlen világban költő maradhasson? Mégis a költészet karámjában kell élni, ha már verset ír. Lehet groteszk, ironikus, kiábrándult, drasztikus, alpári, alpári tárgyaihoz, mégis a költészetben belül. A túllazított költészetben belül akár, mely annyira végső, hogy minden pillanatban semmivé robbanhat — a csönddé, korunk kísértetével. Orbán többféle módon tette alkalmassá magát a modern költészet gyakorlásához. Bőbeszédűvé vált éppen a csönd elleni kihívásként. S íme, az anyagában tobzódó ember pátosza! A juhász, aki pásztorbotokat faragott, vadkörtefa alatt furulyált, kihányja az akolból a ganét, nekilát a birkanyírásnak, s még egy kis kost is kiherél, netán levág. Orbán visszament a munkához. S hogy mégis művész maradhasson, patétikussá kellett válnia, mert csak ezzel a nagy szélfújással emelheti föl lusta tárgyait. Aztán a szépség hulláit otthagyta a valóság élő roncsai között, megzavarva bennünket, hogy ne tudjuk, melyiket szerethetnénk jobban, a halott szépet, vagy a csúnya élő. Az eget, a földet, a napot, a szelet, a vizet, az állat- és növényvilágot visszaállította elemi erejű nyersségébe. Kitergetti elénk ebbeli tettei láttelejét, hadd kísérjük végig akciója történetét elejétől végig. Ezzel olyan megnyerővé válik, mint az a bohóc, aki szerepéből kibeszél szeretetünkre vágyva, hogy aztán az ellenkezőjére váltsa, zászlósan hirdeti másodlagosságát valami kollektív költészet jegyében.

Nemhiába címadó vers az Emberáldozat. Gerince Orbán költészetfilozófiai gerince is. „Láttam a földet — Láttam a vizet — Láttam a szelet — Láttam a csillagokat — A vers a műkedvelők célja — Istent tagadni olcsó élvezet — Istent alkotni sem nemesebb öröm — Pogánnyá tégy megfoghatatlan — Az öröklétet egy ágyon éltem át — A névtelen neve: ütemes lihegés — A sejtek kicsapódó többlete — Az úr burája alatt a szerelem csavarta föl a lángot — E porfészek hősét csak a megszokás mondatja hősnek — De sejtről sejtre szálló rögeszméje: tűz. — Ő a gyereksírás a világ küszöbén — Földet, vizet, szelet és csillagot bámulva rá hasonlítok.” (*Magvető*, 1973.)

ÁGH ISTVÁN

Gyertyán Ervin: Párbeszéd sokszemközt

Szokásához híven megint nagyon érdekfeszítő és gondolatokat ébresztő könyvet bocsátott közre Gyertyán Ervin, és ez így van még akkor is, ha az izgalmas kérdések közül jó néhány mesterségesen felszítottnak bizonyul, az olvasás közben éledt gondolatok pedig nagyon sokszor az övétől lényegesen eltérő eredményhez vezetnek. A *Párbeszéd sokszemközt* ugyanis minden eddigi művénél markánsabban tartalmazza Gyertyán gondolkodói erényeit és gyengéit: a kivételesen érzékeny problémalátás képességét, széles körű és sokoldalú szakmai felkészültségét, a gondolati újratörés bátorságát, magas fokú vitakedvét és készségét — hogy csak a legfontosabakat említsük — az egyik oldalon, a másikon viszont a túlságosan nagyvonalú megoldások iránti hajlamát, a kellő alaposságú és elmélyültsgű érvelés gyakori hiányát, egyszóval azt a tulajdonságát, hogy a kérdőjelek felrajzolásában általában sokkal erősebb, mint a pozitív kifejtésben.

Ez az utóbbi megállapítás legkevésbé irodalomtörténeti munkáira érvényes. József Attila költészetével foglalkozó könyvei — különösen a nagyon értékes *Költőnk és kora* — után a mostani kötetben levő három életrajzi tanulmánya is ezt igazolja. Ezeknek az írásoknak középpontjában a József Attila életében fontosabb

helyet betöltő személyek szerepének, a költőhöz való viszonyának finom mérlege-lése és megítélése, s ezen keresztül a költő egyes életrajzi mozzanatainak, tenden-ciáinak árnyalt értelmezése áll, értékesen gazdagítva ezzel a téma szakirodalmát. Úgy tűnik, hogy míg a körülhatároltabb, tényekhez közvetlenebbül kötődő, meg-foghatóbb igazodási pontokat nyújtó kutatási területek eme jellegüknél fogva a konstruktív és elmélyült megoldásokra ösztönzik Gyertyánt, addig az elméleti kér-dések tágasabb és elvontabb mozgástere inkább az elnagyolt válaszokra csábítja.

Új kötetében a Lukács-tanulmányok jelenítik meg legtisztábban ezt a tenden-ciát. Gyertyán itt is az izgalmasabbnál izgalmasabb problémák egész sorát fogal-mazza meg: Lukács és Hegel, Lukács és Marx, Lukács és a modernség viszonyá-nak kérdését, a szubjektív faktor helyének, ismeretelmélet és ontológia arányának sokat vitatott pontjait a lukácsi filozófiában és esztétikában, hogy csak mutatóba említsünk néhányat. Miközben azonban arról beszél, hogy Lukács abszolutizálja, túlfeszíti, „túldimenzionálja”, „mesterségesen totalizálja” a kategóriáit, saját maga esik bele ebbe a hibába, jut el olyan végső következtetésekhez, differenciálatlan és túláltalánosított tételekhez, amelyeknek *megalapozott* kimondásához a könyvben levő bizonyító anyag enyhén szólva is túlságosan csekély.

Gyertyán egész gondolatmenete abban a megállapításban csúcsosodik ki, hogy Lukács a maga részéről csak felemás módon tudta elvégezni Hegel „talpára állítá-sát”, ennek következtében dialektikus materializmusa ellentmondásos képletű, ameny-nyiben Marx módjára materialista ugyan, de végső soron Hegel módjára dialek-tikus. Mindezt nemcsak teljesen határozottan és egyértelműen, hanem könyvének sok helyén vissza-visszatérően kimondja. Hol úgy fogalmazva, hogy „Lukácsnál Hegel szellemi totalitása anyagivá válik — de a maga elvontságában, lukácsi termé-szetrajzában úgy viselkedik, mintha megmaradt volna szelleminek”, hol akképpen, hogy „... a marxí ontológia és a hegeli metodológia lukácsi összeházasítása, a marxí eredeztetési fogalmak hegeli attributumokkal, tulajdonságokkal való felruhá-zása, a határvonalak elmosódása a hegeli és a marxí dialektika között ... nem múló epizód Lukács munkásságában...”, majd ismét másutt így: „Azok a kategóriák, amelyekkel Lukács operál, a marxizmus par excellence kategóriái, valóban marxista kategóriák. »Viselkedésükben« azonban a hegeli illemkódex előírásainak engedel-meskednek. ... a materialista dialektika konkrét és meghatározott alakzatai a hegeli szellemvilág misztikus szellemlebernyegének éjféli öltözetében ... »kísértenek« mű-veiben.” Végül pedig „hegelizáló marxistának” minősíti Lukácsot.

Egyáltalán nem meggyőző Gyertyán Ervin gondolatfűzése már pusztán módszer-tanilag sem, méghozzá többféle vonatkozásban is. Egyfelől azért, mert a lukácsi elmélet csaknem mindegyik valóságos vagy vélt problémáját erre az egy okra, a „hegelizálásra” vezeti vissza: pl. elvont, „steril” filozófikusságát, a különböző cate-góriák zárt totalitásokként való kezelését és viszonyba állítását, az emberi pszicho-biológiai tényezők elhanyagolását, filozófiájának „XIX. századi fegyverzetét”, rend-szerének bizonyos értelemben megkonstruáltságát, az eszmeiség és a művészi érték közötti túlzott függésvizony feltételezését. Ha teljesen elfogadnánk is Gyertyán véleményét abban a tekintetben, hogy Lukács elméletének eme egyoldalúságai és fogyatékoságai valóban fennállnak és tényleg *ilyen mértékben* jellemzik őt, akkor sem érthetnénk egyet azzal, hogy ezeket a nagyon komplex tárgyköröket egyetlen ok felmutatásával meg lehessen magyarázni, ki lehessen meríteni egyéb fontos összetevők akár jelzésszerű megemlézése nélkül. Gyertyán tehát ilyen szempontból is egyoldalúan közelít és — ellenkező véletként — túláltalánosít, abszolutizál. El-ismeri ugyan, hogy ez a „hegelizálás” bizonyos pozitív lehetőségeket is teremtett Lukács fejlődése számára, végeredményben mégis visszahúzó erőként, minden rossz alapforrásként értékeli, ami viszont óhatatlanul felveti számunkra azt a további kérdést, amivel Gyertyán egyáltalán nem nézett szembe: miképp állhatott elő az a tény, hogy *Az esztétikum sajátossága* — Gyertyán által is elismerten — nemcsak a legnagyobb szintézise eddig a marxista esztétikának, hanem egyben Lukács leg-árnyaltabb, egyoldalúságoktól leginkább mentes, a kategóriákat legrugalmasabban

kezelő műve — holott Lukács éppen itt építi be gondolatrendszerébe már pusztán számszerűen véve is messze a legtöbb hegeli kategóriát. Részben olyanokat, amelyeknek átültetésére előzőleg sikertelenül törekedett, részben újakat is. Ez az ellentmondás véleményünk szerint nem szüntethető meg a gyertyáni „hegelizálás” álláspontjáról, hanem csakis úgy oldható fel, hogy mindez Lukács részéről nem a marxizmus hegelizálása, hanem a hegeli filozófia értékeinek alkotó marxista adaptálása volt.

Nem tud meggyőzni igazáról Gyertyán Ervin másfelől azért sem, mert nemcsak végső következtetése túlfeszített és érveléssel kellőképpen alá nem támasztott, hanem — ettől elválaszthatatlanul — ugyanebben a hibában szenvednek azok a rész-megállapításai is, amelyekre fő tétele épül. Ezért fogalmaztunk már az előzőekben is néhol feltételes módon s ezért hangsúlyoztuk az „ilyen mértékben” kitélt. Gyertyán könyvében ti. nemcsak arról van szó, hogy Lukácsot hegelizáló marxistának nyilvánítja általában véve, hanem ezen belül arról is, hogy Lukács filozófiai épülete „csak a hagyományos, múlt századi téglákból, építőanyagokból építkezik”, azaz Lukács elsősorban „a filozófiát illeti századunkhoz ... ahelyett, hogy a XX. századi világból ... építené fel a maga filozófiáját”; hogy „Lukács embere olyan társadalmi lény, aki alól kihúzták természeti alapjait”, ennek következtében az „emberi szubjektumnak és az alkotói szubjektivitásnak sajátos formateremtő, formakiválasztó szerepét is elnyeli az objektum mimetikus vagy elvont tükrözése”. Mindezek ismét olyan általánosított állítások, amelyeknek előbb szilárd bizonyításbeli alátámasztást kellene nyerniük ahhoz, hogy ők maguk fix bázisát képezzék a rajtuk emelkedő további építménynek. Ennek hiányában viszont jogosan tekinthetjük ingatagnak az egész konstrukciót.

Nem győznek meg a szerző érvei mindezeket túl azért sem, mert néhány esetben bizonyíthatóan arról van szó, hogy Gyertyán pontatlanul értelmezi Lukácsot, olyasmiket kér tőle számon, mint teljes vagy részleges hiányokat, amelyek egyébként mennyiségileg és minőségileg egyaránt nagyon is jelen vannak Lukács munkásságában. Ilyen pl. a lukácsi partikularitás-nembeliség, ill. az egész ember-ember egésze kategóriákkal összefüggő problémafelvetés. Gyertyán ugyan elismeri mind-egyik itt szereplő kategória fontosságát, de több szempontból is bírálja velük kapcsolatban Lukácsot, mivel nála (Gyertyán értelmezése szerint) „a művészet két szellemi princípium — az elvont nembeliség és az elvont partikularitás — küzdőterévé válik, olyan elvont és eszményített formában, ahogy a valóságban ... ez a küzdelem nem játszódhat le”, majd pedig annak elismerését és érvényesítését hiányolja, hogy „nembeliség és partikularitás elválaszthatatlan egymástól ... hogy az ember partikularitása nembeliségében adott, és az ember nembelisége partikularitásában valósul meg”. További kifogása az, hogy eme absztrakt kategóriapár Lukácsnál kizárólagossá növesztett és mereven alkalmazott értékprincípiummá is lesz, pozitív és negatív értékpólussá, holott a valóságban a partikularitás tett is lehet értékteremtő. Ehhez kapcsolódva az egész ember-ember egésze szembeállítás is túlfeszítettnek tartja s úgy véli, hogy ez utóbbi magatartásnak nemcsak a tudományban, a művészetben, az etikai és politikai döntésekben van fontos szerepe, hanem a hétköznapi életényeiben is; ha pedig ez így van, akkor mi itt a sajátosan művészi, esztétikai magatartás, miért nem tér ki a specifikumokra Lukács György.

Az igazság ezzel kapcsolatban az, hogy Lukács több ízben és *nyomatékkal* említ partikularitást és nembeliség elválaszthatatlan összetartozását (vö. pl. *Az esztétikum sajátossága*, Bp. 1965. 1. köt. 533. l., 2. köt. 720—21. l.), másrésztől viszont azt is kifejti, hogy a partikularitás és nembeliség dialektikája mást jelent, ill. másképpen megy végbe a mindennapok szférájában, és megint másképp a művészet (tudomány, erkölcs) tartományában. Vagyis Lukács egyáltalán nem elvontan és metafizikus módon vizsgálja és kezeli ezeket a kategóriákat, nem biztosít számukra „túldimenzionált” hatáskört, hanem konkrét mozgásterüknek megfelelően elemzi őket, s ennek alapján mutatja ki, hogy a mindennapok világában más a súlya, részesedése és jellege a partikularitásnak, mint például a művészet szférájában; ennél fogva értékprincípiumként sem jöhet szóba teljesen absztrakt módon ez a

kategóriapár, mert értékmínősítőként is másképp érvényesül a mindennapi életben, mint a művészetben. Sőt, ezen túlmenően Lukács még olyan aspektusban is erőteljesen felveti ezt a problémát, amelyet Marxon kívül ilyen intenzitással senki sem tett meg: eme kategóriák történelmileg változó dialektikájára is kitér, arra tehát, hogy a különböző társadalmi formációk más és más lehetőséget nyújtanak a partikularitás-nembeliség dialektikus viszonyának alakulására, s nemcsak a tudatban — amint azt Gyertyán megint csak egyoldalúan véli —, hanem a valóságos társadalmi lét szférájában is (vö. i. m. „A művészet szabadságharca” című fejezet, ill. *Utam Marzhoz*. Bp. 1971. 2. köt. 558. l.) Az egész ember-ember egésze kategóriapárnál sokban hasonló a helyzet. Lukács itt szintén hangsúlyozza e magatartásmódok meglétét a hétköznapi életben, s megvizsgálja azokat a hasonlóságokat és különbségeket, amelyek a művészetbeli megjelenésükkel való összevetés során fennállnak, s ennek kapcsán szükségszerűen kitér e kategóriák esztétikai specialitásaira is kifejt, hogy a partikularitás és nembeliség dialektikája mást jelent, ill. más is (vö. pl. *Az esztétikum sajátossága*, 1. köt. 65—66., 600—601., 614—15. l.).

Gyertyán tehát itt kétszeresen is hibát követ el. Egyrészt olyasmit hiányol, ami valójában nem hiányzik Lukács munkásságában, másrészt pedig miközben eme hiányérzetét megfogalmazza, magát a problémát sokkal leegyszerűsítettebben *veti fel*, mint ahogy azt Lukács már előzetesen *megválaszolta*. Nem arról van szó természetesen, hogy Lukács ezzel végérvényesen lezárta s megoldotta volna a tárgykör akárcsak legfőbb kérdéseit is, de annál mindenestre sokkalta többet tett ennek érdekében, mint ahogy azt Gyertyán a könyvében beállítja. Érdekes módon a konkrét könyvekről írott bírálataiban (Herrmannéról, Almásiéről, Helleréről stb.) Gyertyán már visszafogottabban, körültekintőbben és árnyaltabban fogalmaz, óvakodik a többször is említett túlártalánosságoktól, s módszerét is a kinyilatkoztatások helyett inkább az érvelés jellemzi.

Hegel természetesen számottevő szerepet játszott Lukács életében és munkásságában pozitív és negatív értelemben egyaránt. Az is kétségtelen, hogy elméletének vannak vitatható pontjai, s hogy nagyon káros szemlélet lenne őt bírálhatatlannak s az egyetlen autentikus marxistának nyilvánítani. A jelen és a jövő Lukács-kutatásának nehéz kérdésekkel kell megbirkózni, és ezt csakis úgy végezheti el eredményesen, ha sokoldalúan közelítve és valóban teljes összetettségében vizsgálja tárgyát. Gyertyán könyvének kérdésfeltevésai részben termékenyek lehetnek e munka számára, válaszai már jóval kevésbé. (*Szépirodalmi*, 1973.)

VÖRÖS LÁSZLÓ

Móricz Zsigmond levelei Simonyi Máriának

„Mária, Máriácska, Majácska, Májuska kedves!” Simonyi Mária művésznőnek, a Magyar, a Belvárosi, majd a Renaissance Színház tagjának, Móricz Zsigmond második feleségének szólnak a levelek, melyeket az író leánya, Móricz Lili, helyezett a téves köztudat terhétől félrebillent mérleg serpenyőjébe. A *Míg új a szerelem* olvasója egy rossz házasság történetét és egy rossz feleség pellengérré állítását kereshette a regényben, pedig Móricz nem ezt akarta megírni. Az olvasó esett a szokott hibába: a szépirói műben valós eseményeket és élő személyeket vélt felfedezni. Pedig Móricz nem Simonyi Máriáról írt regényt, hanem arról, amit a szerelem ébredéséről és elmúlásáról gondolt.

„Nekem az egész világ téma, mindenki típus, s csak annyiban érték, amennyiben modellnek érték” — írta, s ez vonatkozott Simonyi Máriára, Holics Jankára, legszűkebb környezetére s mindenkire, akit ismert. Életükkel adtak élményt a művek születéséhez. Jelen voltak a művekben, de nem személyes valójukkal, hanem alkotásra serkentő erejükkel. Nem a Móríc Zsigmond sorsába fonódó sorsok lekcisnylése a fent idézett mondat, csupán figyelmeztetés: hogy az író minden emberi közeledésében író marad. Író mindenekelőtt.

A termékeny Boldogasszonyról és a vágyakat tüzelő Szépasszonyról, a móríci nőideál két lehetséges típusáról a regények mindent elmondtak. A Simonyi Máriához írt levelek színezik és megerősítik a már tudottakat. Azt például, hogy Móríc életre szóló „belső halhatatlan rendjét” Holics Janka, az első feleség, a gyermekek anyja adta, aki „olyan volt, mint a sziklaszál, kemény, erős, haragban és gyűlöletben nagy és félelmes — de csillogó volt ő is, a napfény változása gyönyörű, játékos színeket tudott rajta megmutatni”. S azt például, mennyire írói módon képzelte el Móríc még a magánéletét is, képes beszédben elmondva azt, ami a legközelebből érintette a Boldogasszony és a Szépasszony egyetlen férfisízeit hódító harcában: „Képzeld, hogy a vadkacsa egy szép, hű, jó, gondos, takarékos, gyöngéd, lelkes házi tyúkot vesz feleségül. Milyen pár lesz ebből? Sem elhagyni, sem meggyőzni, sem a magam útjaira vinni nem lehet. Pedig ez nagyszerű lény, de hát mellette nem lehet repülni, csak boldogan totyogni.

Hiszen ezért örült meg a vadgúnár, mikor egy másik vadtojót talált, akiben föltalálni vélt minden társulajdonságot.

De hát, úgy látszik, ez is csalódás: a vadtojók nem akar tojni.”

Mi dolga lehet az irodalomtörténetnek a szerelmi vallomásokkal? Mindenekelőtt segítségükkel tovább oszlathatja a legendát Móríc magánéletének eseménytelenségéről, gazdagíthatja gondolatai sorát a *Míg új a szerelemről*, gyarapíthatja ismereteit újabb alkotáslélektani jegyzetekkel. Részese lehet az író csak önmagának, s a hozzá legközelebb állónak szánt gondolatainak. De ennél feltétlenül többet ad ez a kötet, az irodalomtörténeti szempontok nélküli olvasónak. Igaz, nem neki, azaz nem nekünk szánták ezeket a sorokat. Épp ezért csak szemérmes borzongással pillanthatunk be két életsors emésztő egybefonódásának történetébe. A mai olvasó még nem romolhatott meg annyira érzelmeiben, hogy azt képzelje: egyszerű könyvet kapott a kezébe, egyet a sok közül.

Ez a könyv — tankönyv. Az alkotásokat tápláló, életeket kiteljesítő szerelem és a másikért magunkat áldozó, teljes életfelelősség könyve. A csontig ható vágyakozásé, és a lelki közösség áhításáé. Könyv, amely az *egy igaz szerelem* hitére tanít: egyetlen emberben, egyetlen társban föllelni a máskülönből sem fogható életteljességet. Móríc ezt a teljességet úgy is érti, hogy a választott társ életében minden — nem éppen szerelmesnek tűnő — gondolatunkkal és tettünkkel is részt kell vennünk. Mert nem tartozik-e a szerelem lényegéhez, hogy ne csak a személyes gond, de az országos is erősítse két ember összetartozás-tudatát? Móríc Simonyi Máriának számol be felvidéki, erdélyi útjairól, színházi kilincseléseiről, írói robotjáról, filléres családfői gondjairól. Szerelmes levelek ezek is, sőt talán ezek a legigazibbak.

„Nem tudom mi van a fajtámmal: halálra van ítélve; szolgaságra; el kell kalódnia? vagy butaságával ki fogja még bírni az időt, hogy sok generáció múlva újra fel fog támadni benne az összetartás?...” — a Felvidékről Simonyi Máriához száll a maig megborzongató sorskérdés. És hozzá száll minden gondolat. Hozzá, a NŐhöz, aki olyan, mint az oltár, mely előtt le lehet borulni, fel lehet magasztosulni, s melyre áldozatokat lehet kirakni. Serkentő és ítélkező; remény, cél és beteljesülés. A szerelem tragikus elmúlásában is emberséget követelő.

Vád érhet, hogy itt nem egy szerelemről, hanem egy kötetről illene recenziót írni. Csakhogy ez a kötet egy olyan szerelemről szól, amelynek hatása alól bizonyosan más olvasó sem vonhatja ki magát. Móríc azt írja: „Minden művészetnek ez a rendeltetése: osztoztatni a szíveket a szívben...” Ezt ő más művekre gondolta, de erre a kötetre is érvényes lehet. A Simonyi Máriának írott levelek gyűjteménye

éppúgy osztoztatja a szíveket a szívben, ahogyan más alkotások teszik. Méltó arra, hogy Móricz Lili higgadt, a felindultságokban és elfogultságokban rendet tevő — néhol ugyan túl hidegnek tűnő — magyarázataival eggyel szaporítsa a Móriczművek számát. (*Magvető, 1973.*)

PÁLFY G. ISTVÁN

Veres Péter koszorúja

A jelentős személyiségről összeállított „koszorú” — kevés, e műfajban szerzett tapasztalatainkból tudjuk — az egyéniség utóéletében valahol a fele utat jelzi a bizonytalan (mert felemás) kortársi megítélés és a kiérlelt irodalomtörténeti jellemzés-értékelés között. Az ilyen gyűjtemény ugyanis sok mindent fölszínre hoz és sok nemes „anyagot” megőriz abból, ami később szerves alkotóelemét adja a kidolgozott pályaképnek, de ugyanakkor sok — figyelmünket félrevívó, tévútra terelő — legendaanyagot is mozgósít. A jelentős személyiség így összeálló képe még inkább a felületet mutatja; életművének lényege — amit pedig már a legtisztábban látó kortársak is észre-észrevettek — megbúvik a részletekben. Ám ha a méltatott történeti jelentőségét, művészetének lényegét — a maradandót tehát — csak részben, részlegesen rögzíti is a koszorú, de *emberi lényét* minden más feldolgozási formánál jobban mutatja meg. Gazdagon, sok oldalról, az emberi és időbeli közelség biztonságából. S ez nem is kevés. Mert a művek — a könyvekbe, de még a hírlapokba írottak is — itt maradnak; később is, akár évszázadok múlva is kézbe vehetők, analizálhatók és földolgozhatók. De az emberi egyéniséget, mely az idő múlásával egyre gyorsabban mosódik-szintelenedik el, csak a kortársak — még időben munkába fogott — emlékezete őrizheti meg számunkra. Azoké, akik nemcsak személyesen ismerték, de — legalább részben, félig-meddig — értették is, és átérezték sorsát. Ilyen koszorú elkészítése, azt hiszem, nem túlzok, különösen Veres Péter esetében látszott fontosnak, aki — tudvalevően — nemcsak a papírra, e viszonylag biztos konzerváló anyagra írta életművét, hanem — bármily nagy szó is — a történelemben is, melynek folyamata a leglényegesebb egyéni hozzájárulást is hamar fölismerhetlenné asszimilálja.

Nagyon vártuk hát a *Veres Péter koszorúját*, amely Rádics József szerkesztésében, a Táncsics Könyvkiadó gondozásában végre meg is jelent. Nem csupán a szokásos érdeklődéssel, de a ritka alkalom kiérdemelte izgalommal is olvashattuk. A szerkesztői buzgalom ugyanis egyaránt fölvonultatta jelenünk (s félmúltunk) nagyjait, és — szellemi életünk közepmezőnye mellett — Veres Péter *hétköznapiinak* hiteles és fontos tanúit is. (Kár, hogy az utóbbiakból keveset.) Egybegyűjtve olvashatjuk itt például Németh László, Illyés Gyula, Szabó Pál, Bálint György, Kádár János, Lukács György, Révai József írásait, s — kicsit szokatlan ez, de csöppet sem bántó — föllapozhatjuk azokat az oldalakat is, amelyek a Veres Pétert szigorúan bíráló cikkeket (elsősorban a Molnár Erikéit) őrzik. S az „arcképvázlatok”, ünnepi megemlékezések, baráti méltatások mellett, pontosabban: között igen sok pályakép-magyarázó dokumentumot, irodalomtörténeti „adalékok” is találunk. Többek között Veres Péter „bűnlajstromát”, hivatalos priuszát is, pályája e „beszédes” dokumentumát. És viszonylag sok, az író tollából származó — barátai, ismerősei által megőrzött, s most a nyilvánosságnak átadott — értékes levelet. Olyan rendkívül fontosat is, mint a Fábry Zoltánhoz írottat, mely vallomásként is nagyon szép.

A koszorúban, a sok fontos „adalék” mellett, híven a műfaj követelményeihez, megismerjük Veres Péter emberi lényének anekdotába, „sztoriba” burkolt sok-sok

vonását. A jellemzőket, a lényegeseket. S a fölszint is természetesen, a külsőségeket. Az írónak azokat a vonásait, amelyeket — Déry Tibor szavaival — a „köznapi alacsony elme csodabogárnak minősített benne”, elfeledve, hogy „a természet olykor kis fintorok és mániák mögé szereti rejteni nagy alkotásait”. A kötet írásainak többsége azonban gazdagon, sok oldalról mutatja „az egyszerűlt embert”.

Nyugodt lélekkel mondhatom hát, hogy a gyűjtemény darabjai az eddig mondottak miatt is megérték a kötetbe emelést, az együttes kiadást. A könyv azonban legszínvonalasabb teljesítményei révén nem csupán adalékokat ad, nemcsak múlt — de nagyon fontos — pillanatokat ment át (az enyészet elől) — az irodalomtörténetbe, avagy vonásokat rajzol a portréhoz, hanem jóval többet is nyújt. Veres Péterről szólva ugyanis jó néhányan legalábbis megkísérelték föltárni — Illyés szavaival — „az életmű csontrendszerét, égési törvényeit” is. Elemzéseiből fölsejlik Veres Péter jelentősége, s kisebb részben életművének, e bonyolult belső rétegződésű, szabályozatlan áradásában is értékeset termő művészetnek a mibenléte is. Életútját, pályájának ívét — egy-egy tartóoszlopát — pedig részben rekonstruálni is lehet. Ezért kötetsszerző erővé tudnak lenni Németh László, Illyés Gyula, Bálint György stb. írásai. Gondolati erőteret tudnak létrehozni, mely minden mást — értelmezési kísérletet, emlékekből fölbukkanó életrajzi adatot, vagy csupán „viszonyulásunkat” az íróhoz — egységes egésszé rendez el: önálló szellemi arculatot teremt.

Hogy előbbi, a kötet legjobb írásait főlemlegető soraim nem túlzók, megemlítenék bizonyítékul néhányat a komolyan hasznosítható hozadékból.

Alig párat lapozva a gyűjteményben, Bálint György máig érvényes s szinte klasszikus tömörséggel megfogalmazott gondolatait találjuk Veres Péter jelentőségének történeti mibenlétéről. Már 1937-ben felismerte s leírta azt a lényegesen újat, amelyet a *Számadás* írójának föllépése jelentett a magyar társadalom történetében, s amelynek szem előtt tartása nélkül nem lehet érdemben írni Veres Péterről. „A társadalom fejlődését mindig az vitte előre — írta Bálint —, hogy a szegények, akik tűrhetetlennek találták sorsukat, találkoztak olyan intellektuálekkel, akik tűrhetetlennek találták a rendetlenséget. Veres Péternek egészen különös jelentőséget ad a mai magyar életben, hogy egyesíti magában ezt a két elemet.” Ezzel azt az empirikusan is érzékelhető tényt állította fontosságának megfelelő helyre — az életmű megértésének középpontjába —, melyet mindenki tud, de amelyről többnyire közhelyeket tudtunk mondani Bálint előtt, és sokszor még ma is. Mert Bálint György nem kevesebbet mond ki, mint azt, hogy Veres Péter egyesíti magában a „kettős kultúrát”, azaz: spontán osztálytudatát s törekvéseit az intellektuál (tehát a „hivatásos” ideológus) tudásával kapcsolta össze: osztálya elhagyása nélkül egy nem-ideológia-termelő osztály ideológusává tudott válni. Azt valósította meg, amit a forradalmi munkásmozgalom egyik legfontosabb feladatának mondott a *Mi a teendő?*-t író Lenin is.

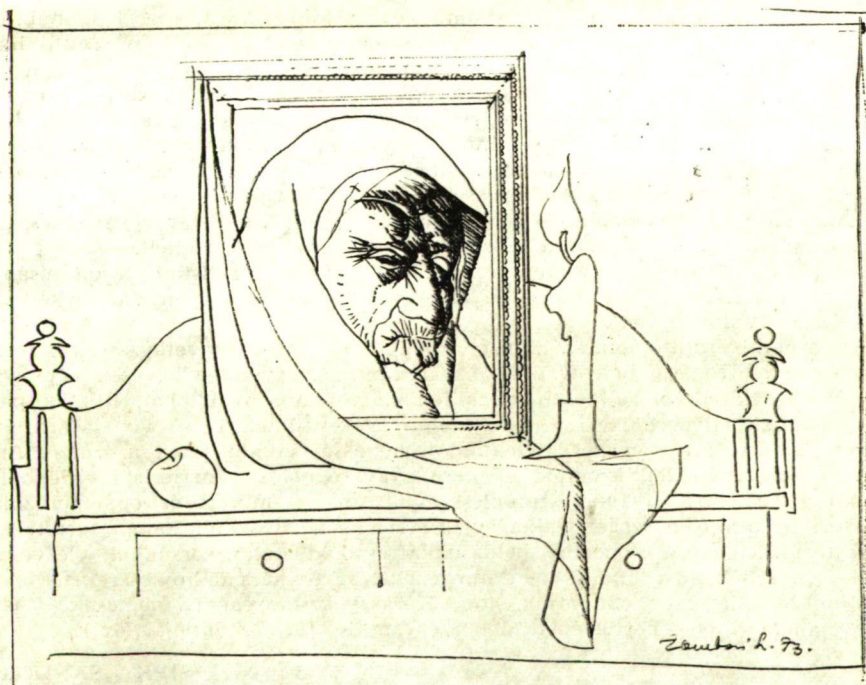
Innen szemlélve Veres Pétert, látszik meg Németh László egyik, ez előbbi gondolatot is továbbépítő fölismerésének igazi értéke. Ő veszi ugyanis észre Veres Péternek az elvont gondolkodásba való „beszabadulását” is, ami — ne tévesszük szem elől, mert nagyon fontos! — a spontán paraszti osztálytudat meghaladásának *elengedhetetlen egyéni-intellektuális útja-módja*. De tovább építkезhetünk abból is, amit Déry fogalmaz meg, még ugyancsak Veres Péter útjára, felemelkedésére figyelve. Ő írja, nemcsak plasztikusságában, de gondolatilag is találón, hogy Veres Péter mindig az éppen „kezébe simuló, a számára legnagyobb feladatot igyekezett ellátni; egyre táguló körökben a szegényparaszttság, majd az egész magyar paraszti osztály, majd a nemzet szolgálatát”.

Az említett pár gondolat is mutatja talán, hogy van mire figyelni a *Veres Péter koszorújában*. Nehéz is megállni e mutatóvánggondolatok elősorolásának be-rekesztését. Véleményem szerint ugyanis — s ez a könyv legnagyobb dicsérete! — ezekből az aprónak látszó, de valójában lényegyet elénk táró fölismerésekből össze-állítható volna az író s a közéleti ember pályájának váza. (Sajnos, csak a váza, mert a Veres Péter-kutatás, leszámítva e recenzált gyűjteményt, még jóformán el sem

kezdődött. Nem törődünk „vele, a legidőszerűbbel”, hogy ismét Illyést hívjam mondanandom megsegítésére.)

A majdani Veres Péter-monográfia elkészítőjének egyik első feladata lesz kicédulázni azokat a termékeny gondolatokat, útbaigazító megállapításokat és adatokat, melyekben a kötet gazdag. S a dicséret azért lehet ilyen egyértelmű, mert a *Veres Péter koszorúja* egészének színvonalát a kötetbe tévedt gyengébb, néha igen gyenge írások sem húzzák le. Ismétlések helyett azonban hadd szójak az egyetlen komoly kifogásomról. A gyűjteményből ugyanis kimaradt — pedig *mindenképpen* benne lenne a helyük — néhány igen jó írás. Az a Németh László-kritika például, melyből egy részletet ugyan olvashatunk, de — idézetként Illyés méltatásában. A hiányok ellenére, vagy talán éppen azokkal együtt a *Veres Péter koszorúja* az eddigi legjelentősebb kísérlet Veres Péter emberi s írói arculatának a bemutatására. S e dicséret nemcsak a már régen kész, de nehezen hozzáférhető írások egybegyűjtéséért illeti meg a szerkesztőt. Külön érték, hogy a gyűjtemény létrehozása sok új írás bábája, sok emlék megmentője is lett. Így e kötet az íróval foglalkozók számára — a Veres Péter-monográfia megszületéséig, s talán részben utána is — a kézikönyv szerepét tölti be. Még (a vártnál kevesebb számú) legendái, elrajzolásai is hasznunkra válhatnak. (Táncsics, 1973.)

LENGYEL ANDRÁS

Kárász József: Pörben

Az élete hatodik decenniumához közeledő Kárász Józsefnek négy évtizedes írói pályája alatt tíz könyve jelent meg. Egyéni életkörülményeinek kedvezőbb alakulása mennyiségileg talán gazdagíthatta volna a hosszú alkotói korszak termését, de így sem szorul különösebb bizonyításra, hogy életműve irodalmunk számon tartott értékei közé tartozik. Kezdetől fogva ugyanaz a társadalmi elkötelezettség ösztönzi, mint népi származású pályatársait: hitelesen föltárni a magyar parasztság helyzetét, rámutatni a hatalom birtokosainak embertelenségére, éreztetni a gyökeres társadalmi-politikai átalakulás égető szükségességét.

Az 1945 előtti művekben (*Tanya*, 1940, *Családi tűzhely*, 1941, *Asztagok*, 1941) az alföldi parasztság külső-belső gyötrellemmel terhelt, tragikus válságban forgó élete szinte néprajzi és szociográfiai hitelességgel elevenedik meg. A későbbi regények (*Tél a tavaszban*, 1959, *Judit*, 1961, *A templomkerülők*, 1963, *Amíg megszületett*, 1967, *A krétáshátú*, 1970) új összefüggésben jelentkező emberi és társadalmi problémák sűrűjébe vezetnek.

A *Pörben* a szerzői jelzés szerint 1957 és 1965 közt készült. Témáját történelmünknek abból az időszakából meríti, amikor a nyugodtnak látszó felszín alatt egyre gyakrabban mutatkoztak a rendszer minden haladó erő elfojtására törő drasztikus próbálkozásai. A harmincas évek magyar világában folyó cselekmény szerint egy Tisza menti magyar falu vezetői, főként az ottani uradalom hatalmaskodó urai mindenáron szeretnének megszabadulni a maga és társai jogát öntudatosan védelmező fiatal parasztleánytól. Valóságos üldöző hadjáratot indítanak ellene, majd a hatalmukba került látványos kirakatpörben rágalom, vesztegetés, fenyegetés és hamis tanúzás alapján súlyos börtönre ítélik.

Kibékíthetetlen társadalmi ellentéteket hordozó két tábor áll itt egymással szemben. Grófok, főispánok, főkapitányok, képviselők, nagybérlok, tisztartók, főpapok, nagygazdák a rendelkezésükre álló elnyomó szervekkel önkényeskednek és tobzódnak az egyik oldalon, a másikon pedig földhözragadt, máról holnapra élő uradalmi munkások, nincstelen szegényparasztkok és szociális lelkiismerettől háborgatott fiatal értelmiségiek gyötrődnek, lázognak.

A szereplők közt nem a pörbe fogott és igazságtalanul elítélt parasztleány, hanem a megmentésére törekvő fiatal református segédlelkész áll előtérben. Alakja azoknak az értelmiségi ifjaknak a mintájára formálódott, akik a harmincas években a falukutató mozgalom révén kezdtek ismerkedni a magyar társadalmi valósággal, és szociális felelősségtudatuk ébredésével próbáltak valamit tenni a nép érdekében. Az üldözöttek védelmén és segítésén túlmenően Kis Péter segédlelkész népfőiskola és analfabéta-tanfolyam szervezésével bizonyítja érzelmeit. Sorsa azonban a társadalmi valóságot nem ismerő érzelmi lázongás és idealista forradalmiság írói kritikája. A reakció elleni küzdelem szervezettség és kellő politikai felkészültség nélkül eleve bukásra ítélt.

A központba állított társadalmi-politikai konfrontáció következménye, hogy a szereplők jellemvonásai beleolvadnak az általánosba, egyénileg kevesen képviselnek társadalmi osztályuktól sajátosan megkülönböztető színárnyalatokat. Köztük periferikus szerepük ellenére is figyelemreméltók azok, kiknek belső vívódására, lelkiismereti háborgására meggyőző lélektani indoklással villant fényt a szerző. Az elnyomó rendszert jó lelkiismerete ellenére gyávaságból és karrierista érdekből kiszolgáló vizsgálóbíró, a 19-es szereplése miatt megfélemlített és opportunizmusba kényszerített tanító, a szegényekkel együttérző, de az urak markában tartott falusi jegyző tartozik ebbe a csoportba, példájukkal és boldogtalan sorsukkal jelezve, mily sokféle tényező befolyásolja és determinálja az egyén társadalmi szerepét.

Mindezek alapján mondhatjuk, hogy Kárász József regénye nemcsak jó olvasmány, hanem hiteles kortörténeti dokumentum is. (*Szépirodalmi*, 1973.)

SIPKA SÁNDOR

Varró János: Kós Károly

A Tamási Áronról szóló könyvek, Tóth Sándor Gaál Gábor- és Vita Zsigmond Áprily-monográfiája mellé megszületett erdélyi irodalmunk negyedik vezéralakjáról is az első összefoglaló, áttekintő mű. *Varró János Kós Károly, a szépirodalom című kis-monográfiája* távolról sem (a címből sejthetően) a mammutéletmű egyik ága termésének a számbavétele, hanem teljességre törekvő pályarajz, a kilencvenesztendő Kós Károly életének, s életével egybeforrott művészetének az ismertetése és elemzése.

Élet és életmű egységét nem tetszetős fordulat gyanánt emlegetjük, hanem nagyon is valóságos reáliaként, amely a két háború közötti erdélyi irodalom egészét a romantika szándékaiban izzította föl. Teremtő munkásai hittek abban, hogy nyelvet és szellemet ápolni egyenértékű a cselekvéssel, hogy az irodalom — feladatait betöltve — éppolyan központi szerepet játszik, mint a XIX. század derekán; azaz őrzi egy nép lelkiismeretét és építi öntudatát.

Kós Károly *élete* példa. Egyszeri egyénisége magasodik minden pályán véghezvitt alkotásai fölé. Cselekvő szándékában mindig ott férközött forgandó világához, ahol a szorító körülmények hagyták. Így lett sokoldalú ember: gazda, építőművész, grafikus, könyvnyomtató és könyvkötő, politikus, irodalomszervező, szerkesztő és szépirodalom.

Köztudott, hogy építésznek indult, az már azonban nem, hogy — szülői szóra, s a biztos állami állás, polgári megélhetés, nyugdíj reményében — előtte még az általános mérnöki karba is belekóstolt. Két év múltán hagyott fel vele, s vágott neki az építőművész-stúdiumnak. Hasonlóan saját feje szerint tért át evangélikus vallásról — már Kalotaszeg bűvöletében — kálvinistának. Nem a pusztá tények, hanem az elszántság és a céltudatosság imponál, amellyel ifjú életét irányítja. S később is, ahogy sorsát hazájához köti. Varró a diákságából kilépő Kós, a század első és második évtizedének egyik legsikeresebb magyar építőművésze pályáján kimutatja a később szerteágazó életmű kezdeményeit. Nagyon helyesen állapítja meg, hogy Kós Károly transzilvánista felfogásának „két sarkalatos pontja — a népi tájoltás és az együtt lakó népek testvéri együttélése (...) építészeti felfogásában gyökerezik”. Varró ezzel mindazok ellen szól, akik a transzilvánizmusban a húszas évek irredenta-magyar kövületét, a magyar szupremácia új módon való érvényesítését látják. „Kós első lépése a transzilvánizmus felé jóval az első világháború előtt történt...” — írja annak kapcsán, hogy Kós a kolozsvári műegyetem építése ürügyén szembefordult a „nagymagyar nacionalizmussal”. Szűk látókörűség volna az erdélyiséget pusztán tagadásnak látnunk, s szem elől téveszteniünk egy szűkebb s igaz haza elfogadását benne. A tizes években megindított kalotaszegi vállalkozásai tanúskodnak erről a Peteleiek nyomdokán induló, honosabb hazához is ragaszkodó Kós Károlyról. Szépirodalomhoz ekkor ő még csak preraffaelita indítatásból ér, hogy *egy alkotó* műhelyében készüljön el az egész könyv. Az *Atila kívárlól Ének* vagy a *Régi Kalotaszeg* lapjain az írás grafikai értékű, a betű díszítőelem. De a tizes évek írói próbálkozásai elegendők ahhoz, hogy Kós Károly feje fölül később a „muszáj-íróság” vádját és gyanúját elhessegesse.

A húszas évek elején politikusként és — hiszen író volt elég! — grafikus-képzőművészként kapcsolódott be az erdélyi munkába. Varró két csapást vág az épülő erdélyi világban: az egyikben a magyar úrság, az arisztokrácia, a másikon a népi indíttatású értelmiség, a radikálisok igyekeznek át az idő sűrűjén. A kezdet politikai csatározásaiban Kós a nép képviselőt tartotta küldetésének. Egyre gazdagabban kibontakozó szépirodalmi munkásságában szűkebb fogadott hazája, Kalotaszeg népi világát veszi művészileg birtokba — a Csákányok, Varjúk, Gálok ábrázolása révén. Varró Kós szépirodalmi művészetét politikai-közéleti tevékenysége, politikai-ide-

ológiai fölfogása alakulásaként, annak háttérében és függvényeként mutatja be. A *Kalotaszeg* s a *Varjú-nemzettség* kapcsán népi indíttatású szemléletét elemzi; a *Budai Nagy Antal* első, elbeszélés változatát az elnyomott nemzetiségeket egy zászló alá gyűjtő transzilvánizmus megnyilvánulásának látja. Az *Országépítő*ről szólva — kicsit korábbi erénye, a műelemzés rovására — érdekesen konfrontáltatja az egykori véleményeket, s Szabédi és Gaál Gábor tévedésekkel terhes ítéletével szemben Schöpfunglét fogadja el, azaz, hogy Kós szerint „a kereszténység felvétele s ezzel a nyugathoz csatlakozás valami szakadást idézett elő a magyar lélekben”. Eszerint tehát Kós a harmincas évek derekán István királyt nem a társadalmi haladás következetes harcosának tekinti, hanem „a társadalmi haladás és a nemzeti érzés között vergődő, önmagát feláldozni kénytelen, tragikus sorsú” vezetőt látja benne.

Amint Varrónak a Budai Nagy Antal-dramáról írott fejtegetéseiből is kiderül, ez az István király maga az idő sodrából partra vetett Kós Károly. Varró innen kezdődő elmélkedésének enyhe mentegető jellege van. Bizonykodással telik meg, hogy Kós Károly azért haladó ember, azért őt még el kell fogadnunk (jóllehet nem csatlakozott a Korunkhoz). Hiányzik a korábbi szigorú elemzés és megítélés is; mintha Varró nem állná a késői Kós-művel a farkasszemet nézést. Vigasztalásul jegyezzük meg: nemcsak a Kós-életmű fehér foltja ez a korszak.

Varró merevsége — monográfiája minden erénye mellett — másutt is zavar. Nem biztos, hogy olyan könnyű feketére és fehérre, ocsúra és tiszta búzára, konzervatívra és haladóra kettészelni irodalmat és írósgót, mint ahogy ő teszi. Ha leegyszerűsít, akaratlanul a húsz év előtti redukált, sematikus képletrend szerint ítél. S ha a merevség dogmatizmusba csap át, nemcsak a stílus szenved kárt, hanem a gondolat is: *történelmietlen* lesz ugyanis. Az első világháború után kialakuló helyzetről például azt állítja Varró, hogy „a magyar uralkodó osztály által elnyomott erdélyi román tömegek évszázados nemzeti felszabadító küzdelmének eredményeképpen” valósult meg „a román nemzeti állameszmény történelmi győzelme”. (Kiemelés tőlem.) A történelmi tények mellőzésével, illetve különleges csoportosításával jut Varró erre a megállapításra, amely látszólagosan fogant a marxizmus, a történelmi materializmus jegyében. Hiszen ha konzekvensen érvényesítjük osztályközpontú szemléletünket, tudnunk kell, hogy a magyar uralkodó osztály nemcsak a román *proletártömegeket* nyomta el, hanem a magyarokat is.

Varró János könyve mindezek ellenére dicséretes próbálkozás a romániai magyar irodalom önvizsgálódása útján. Kíváncsian várjuk, lesz-e folytatása? (*Dacia*, 1973.)

ÓDOR LÁSZLÓ

Robotos Imre: A nevetés vonzásában

Vallomás ez a könyv, olvasónapló-féle, látszólag rendszertelen, valójában átgondolt és végiggondolt, és egyetlen kérdés körül forgolódo. Írókat és műveket elemez, ókori görögöt, reneszánsz korit, vagy mai romániai magyart, de mindig ugyanaz a kérdéskör foglalkoztatja: a komikum, a szatíra, a humor összefüggései, s nem utolsósorban a „nevetés humanizáló hatása”.

Komikumelmélet, szatíragyakorlat. Minden szellemi élet, így az irodalmi élet nem kívánt beteges tünete az elmélet- és a kritikaellenesség. Voltak korok, amikor ösztönösséget kellett mímelni és a műveltséget el kellett titkolni, hogy a tehetséget ne vonják kétségbe az ellensznobizmus hívei, s ma is föl-fölüti fejét a kritikaellenesség, az esztétika, az irodalomelmélet lebecsülése. Robotos Imre előszavában —

talán eltúlzott szerénységből — sajnos, elméletellenesnek mutatkozik. Azt az érvét persze elfogadom, hogy azért nem talált ki új komikumelméletet, mert nem akart nevetségessé válni, mint megannyi elődje, aki megkísérelte az elméletesdit. Akiben nagyobb a félelem attól, hogy nevetségessé váljék, mint az eltökélt szándék, hogy legalább megkísérelje előbbre vinni nota bene az esztétika tudományát komikumügyben, az ne is vágjon bele, abból jó nem származhat. Azt viszont igenis sajnálom, hogy Robotos nem vállalkozott az elődök — a satíra- és komikumelmélet-írók közti „rendcsinálásra”, a rendszerezésre, a kritikuskok megbírálására, mert az bizony hasznos lehetett volna, nemcsak nekünk, hanem neki is.

Nemcsak azok válhatnak komikussá, akik komikumelméletet gyártanak, hanem azok is, akik tagadják, hogy elődeik valaha is gyártottak hasznos komikumelméletet. Az esztétika, pontosabban a komikumelméleti irodalom történetében immáron kétezer éves hagyomány, hogy mindig akad valaki, aki lecsepüli elődjeit, arról elmélkedik, hogy hiábavaló, oktalan, értelmetlen, bárgyú kísérleteket folytattak előtte, aztán kirukkolvá a maga elméletével, nem veszi észre, hogy az eredetinek hitt gondolatot, ötletet már többen is megfogalmazták, esetleg igen régen. Mulatságos dolog az elméletírók egymást szapulása, miközben a gyakorló satirikusok hasznát veszik az elméleteknek. És a legnagyobbak például, ha nem is írtak összefüggő tanulmányokat a témáról, de egy-egy mondatban, célzásban tanújelét adták elméleti fölkészültségüknek. Az íróknál ez talán természetes is. De a modern kor legnépszerűbb satirikusai — Chaplin, Harold Lloyd, Tati, Étaix — komoly komikumelméleti fölkészültséget árultak el interjúk vagy írásbeli megnyilatkozások során.

Miért érdemes erről ennyit írni? Részben azért, mert Robotos Imre különben érdekes és vonzó elemzései során gyakran hibáz rá komikum- és satíraelméletekre. S nem mindig pontosan fogalmazza újra őket. És sajnos, nem is fogadja mindig kellő kritikával. Mert azt megállapítani például Mikszáth Pongrácz Istvánjáról, hogy „a Don Quijote magyar változata” ma már konvenció, a múlt századi kritika találmánya, és nem is igaz. Megszegényíti a Mikszáth-alakot. Vagy az a megállapítása, hogy „a történelemnek vannak felfelé ívelő és hanyatló korszakai. A mosoly társadalmi mozgás szerint élesedik vagy tompul, zordabb lesz vagy megenyhül, rejtőzködik vagy magasra száll...” már egy megfogalmazott teória leegyszerűsített változata. Kevesebb mint az előd gondolata.

Persze el lehet fogadni egy konvenciót, mégha nem is igaz, szimplifikálni is lehet egy gondolatot, csak akkor nem illik általában elmélet- vagy kritikaellenesnek mutatkozni.

A fentebbiek azonban apróságok. Nagyobb baj, ha a mások gondolati eredményeit semmilyen formában nem építjük be fejtegetéseinkbe. Így például ezt a megállapítást, hogy „le kell mondanunk, hogy műfaji értelemben satíranak nevezzük (Mikszáth) műveit... Mikszáth nem satírárt és nem humoreszket írt” semmiképp sem fogadhatjuk el. Mert ilyen műfaj, hogy satíra, nem létezik. Félrevezetheti az olvasót. A marxista esztétika a satíra, a humor, az irónia vagy a komikum mint műfaj tévedéseket már régen megcáfolta. Sajnos erről nem vett tudomást Robotos. És emiatt állítja azt a képtelenséget, hogy Mikszáth nem írt humoreszket. Írt. Sőt, kitűnő humoreszketek írt, amelyek például *Rajzok és satírák* című kötetben is megtalálhatók. Tegyük hozzá, hogy a Mikszáth-kötet címében a satíra megjelölés nem műfaji értelemben használatos. Csak olyan értelemben mint a novella, az elbeszélés, a karcolat, a regény, vagy Uram bocsá!', a humoreszk. Ahogyan a mechanikában nem keverendő össze a tengelycsapágy a fogaskerékkel, úgy nem keverendő össze például a travesztia a paródiával, vagy a filmforgatókönyv a tragédiával. Mert hova jutna a világ, ha a tárgyakat, a jelenségeket, a fogalmakat, a formákat önkényesen neveznénk el.

Bevallom, elszomorít, ha még az oly jól felkészült elméletíró is, mint Robotos, pontatlanul fogalmaz satíraügyben.

Alkotók és művek. Öröm viszont olvasni Robotos Imre műelemzéseit. Nem is elsősorban a régiek, a klasszikusok műveinek értelmezésére gondolok, bár ezekben is akad szép és eredeti elmefuttatás, érződik rajtuk az őszinte olvasmányélmény, ha-

nem olyan humoros, szatirikus írók bemutatására, akik a magyar olvasóközönség körében alig ismertek. És ezek a romániai magyar irodalom humoros és szatirikus alkotásai. Igen szerencsés ötlet volt Robotos részéről, hogy Arisztófanesz, Cervantes, Swift, Brecht, Dürrenmatt, Mikszáth vagy Karinthy után elemzi Karácsony Benő, Molter, Bajor Andor, Sütő vagy Páskándi műveit, mert a szatirikus irodalomban a nemzetközi hagyományok legalább olyan fontosak, mint a nemzeti sajátosságok. A kisebbségi magyar humoros és szatirikus irodalom — nem Karinthyhoz és Mikszáthhoz kötődik, hanem hozzájuk is. Nemzeti vonásai mellett nagyon is nemzetközi, mondhatni európai. A magyar közönség ismerte Karácsony és Molter műveit, egyáltalán nem Bajor Andor, Páskándi és Sütő András humoros, szatirikus írásait. Pedig érdeklődés van irántuk. Az idei könyvnap egyik slágere volt Sütő humoros-kisregény kötete, kevés volt, első nap elkapkodták. Bajor kötetei, a *Répa*, *reték*, *mogyoró*, a *Pokoli különkiadás* mégha be is kerültek könyvtárai forgalmunkba, nem keltettek visszhangot, amiben magamat is hibáztatom, hiszen évekkel ezelőtt megismertem, megszerettem ezt az erdélyi Karinthyt, de nem követtem el mindent, hogy népszerűsítsem. Pedig ő is népszerűsítő, a romániai magyar írók népszerűsítője, paródiákat ír, de a paródia nem-karinthyi útját is bejárta, ezért nem epigon. Nem is csak parodista. (Bár jó parodistának lenni sem megvetendő.) Helyesen állapítja meg Robotos, hogy a „szatirikus jellemrajz Bajor kivételes erőssége”. Bajor az irodalom szatirikusa, a szellemi életé, érzékenyen reagál minden torzulásra, de éppen paródiáiban — Ady szavaival élve — vigéce is kortárs irodalmának. A mai magyar nyelvű irodalom önálló karaktere. Robotos róla írott portréjának éppen az az értéke, hogy Bajort nemcsak mint parodistát, hanem egyénisége egészében mutatja be.

Egészen más alkotói típus Sütő András — a humor és szatíra területén —, akinek megrázóan szép regényét itthon is a legnagyobb elismerés fogadta. Szatirikus művei a *Félrejáró Salamon* és a *Pompás Gedeon* más tőről fakadtak, a hétköznapi valóság, a közelmúlt megpróbáltatásainak a talajából. Falusi életből, paraszti életből. Robotos nemcsak groteszk és humoros helyzetteremtő fantáziáját értékelni valóságát mellett, hanem szatirikus típusteremtését is. Mindenekelőtt arra figyel föl jó érzékkel, hogy Pompás Gedeon önkényeskedő falusi kiskirály alakjának megrajzolásában Sütő elkerüli az olcsó megoldások lehetőségeit. Regényben, színműben tikum, a komikum képtelenségig hevített ellentéte, és a fantasztikumba beépített is a klasszikus szatírai hagyományok folytatója Sütő, amiben realizmus és fantasz-népi-nemzeti képzeletvilág határozza meg a magyar nyelvű irodalomban egyedülálló karakterét.

A költő, a drámaíró Páskándi Géza szatirikus műveiről szólva Robotos azt hangsúlyozza, hogy az író a „gondolkodás szeretetében» szembefordul mindenfajta értelemellenes jelenséggel, »egyetlen fegyverem van ellene — mondja Páskándi — a precizitás: az értelem indulata«”.

Robotos ezúttal is jól határozza meg Páskándi szatirikus művészetét. Az értelmi pontosság művészi szándékát el nem vitatva állapítja meg, hogy Páskándi művei az értelmezés sokoldalú lehetőségét kínálják. „A groteszk jelképeség, amely olykor az abszurd életjelenségek művészi látomásáig hatol, jelentéstartalmaiban értelmezési alternatívákat hordoz.” Páskándi éppen e tulajdonságai (és parabolái) révén válik szatirikus irodalmunk különleges egyéniségévé. Parabolákból és metaforákból építkező szatírai a költészetet lényegítik át, fordítják ki ellentétévé. A lírát groteszk iróniává.

Minden könyv értelmét az adja, ha új ismeretanyagot tartalmaz, s nem már meglevőt variál. Robotos könyve értelmét — legalábbis a hazai olvasó számára — a romániai magyar írókról rajzolt portréi adják meg elsősorban.

SZALAY KÁROLY

Népi kollégiumok Vásárhelyen, 1938–1949

„Alkonyatok és délibábok / Megfogták százszor is a lelkét, / De ha virág nőtt a szívében, / A csorda népek lelegelték” — írta Ady A Hortobágy poétájában, mely nemcsak az arisztokratikus művészeteszményről vallott, hanem — miként Móricz Sáraranya — az elkallódó tehetség tragédiájáról is. Ám a szellemi és gazdasági téren egyaránt fejlődési zavarokkal küszködő magyar társadalom csak nagyon későn tudott visszhangot adni Ady Endre és Móricz Zsigmond följajdulásaira, a nemzetet elsorvadni látó szellemi munkások figyelmeztetésére. A társadalom legszegényebb rétegeiben kihasználatlanul maradó szellemi értékek a népi írókat rázták föl először. Németh László már 1934-ben egy „új vitézi rend” feltámasztásáról elmélkedett: „Ha ezt nem a társadalom lelkesedése és nem az egyesek önfeláldozása hozza létre, akkor nem is érdemes megcsinálni, hiszen a kiválasztás, a tanítás s a későbbi szemmel tartás sokkal több lelkesedést és önfeláldozást követel, mint a terv első nyélbeütése.” — A társadalom lelkesedése persze nem nagyon lehetett számítani, a Szénási Gyulákra, a Szathmáry Lajosokra, az önfeláldozó emberekre annál inkább.

1938-ban, Vásárhelyen valami gyökeresen új kezdődött. Szénási Gyula tanyai tanító és Szathmáry Lajos gimnáziumi tanár kezdeményezésére megalakult a Tanyai Tanulók Otthona, elindult egy mozgalom, mely a 30-as évek végének Magyarországból az új, népi demokratikus társadalomba ívelt. E mozgalom dokumentumainak gyűjteménye jelent meg a *Népi kollégiumok Vásárhelyen, 1938–1949* című kötetben. Cikkek, jegyzőkönyvek, visszaemlékezések, felhívások és kérvények ismertetik meg az olvasóval a magyar középosztály fölfrissítésének utópiájából kiinduló elképzeléseket, s azok gyakorlati megvalósítását. Utópia volt? — Igen. De ha a Cseresnyés kollégium mikrovilágához hasonló közösségek alakulnak ki minden városban, akkor a szép álmokat gigondoló vásárhelyiek példája századunk egyik leghatásosabb oktatásügyi cselekedete lehet. — Így is az lett! Jelentőségében mindenféleképpen. Hiszen az eszme értékét nem az eszmét vállalók száma határozza meg. Valljuk be: a kollégium őszinte pártolói nagyon kevesen voltak. De hát a nagy vállalkozások bölcsője mellett mindig kevesen állnak. (Később, mikor már érdem és dicsőség a kezdeményezők közé tartozni, olyan sokan ágálnak, hogy a nagy tolongás láttán kétely támad: egyáltalán elérték-e ennyien a bölcső körül?) A vásárhelyi kollégium szorgalmazói nem pályáztak kitüntetésekre, nem gyűjtöttek vagyont, munkájukkal semmilyen előnyt nem akartak maguknak kicsikarni. S mégis, sajnos még napjainkban is akadnak olyanok, akik egyoldalúnak, egy szempontot figyelembe vevő felfogásnak minősítik törekvéseiket, s természetesen a Tanyai Tanulók Otthona célkitűzéseit is. Az ilyen értetlenkedők csak azt nem látják, hogy az adott történelmi helyzetben (pillanatban) ez volt a legtöbb, amit tehettek. Nem a misztikus népi őserő megmentésének vágya hajtotta őket, hanem az a reális cél, hogy a művelődést egyik társadalmi osztály vagy réteg se monopolizálhassa. Nem véletlen, hogy 1945 után a NÉKOSZ ebben az elképzelésben az úgyszólván egyetlen követendő (követhető) példát találta meg. A „fényes szelek” nemzedéke ezt a hagyományt tartotta megőrzésre érdemesnek, ezt az örökséget emelte az új társadalom új értelmisége képzésének alappillérvé. S akkor, amikor seregesen jöttek a kísérletező kedvű, mohó fölfedező szenvedélyű fiatalok, a Cseresnyés lendülete is fűtötte őket.

De a korai virágzás után kései fagyok jöttek. „A NÉKOSZ ... 1949. július derekán megszűnt. Mai történeti ismereteink birtokában világos, hogy ... az akkori politikai torzulások és törvénytelenések áldozata lett” — mondja Gosztonyi János a negyedszázados évfordulóra írt cikkében. Ma már — természetesen — kár lenne a népi kollégiumok szomorú halálán búslakodni. Sok minden megváltozott azóta, s a feladatok is mások lettek. Az egykori Csengettyű utcai roskadozó épülettől nem messze modern kollégiumi épület áll. De — miként Németh László mondta 1968-as vásárhelyi beszédében — „Az, hogy a kisdud Cseresnyésből fényes Szántó Kovács

Kollégium lett — nem jelenti azt, hogy ma nem lennének, lehetnének olyan igénytelennek tűnő vállalkozások, amelyek — ezt semmiféle rendszer sem teszi fölöslegessé — éppoly fölfedezői szívósságot, hősiességet követelnek...”

Az *Imolya* Imre által összeállított, jól megszerkesztett, világos elrendezésű kötetet a további kutatómunka alapjául szolgáló bibliográfia egészíti ki. (Kár, hogy a figyelmes korrektori munka ezúttal elmaradt.) — Az ezer példányban megjelent, a legegyszerűbb (leggyorsabb, legolcsóbb) sokszorosítási eljárással készült kötet példa lehetne más, hasonló jellegű kiadványok számára is. Méregrágra műnyomó papír és csillagászati számokat tartalmazó nyomdai számlák nélkül is lehet érdekes, fontos műveket megjelentetni. (*Hódmezővásárhely, 1973.*)

OLASZ SÁNDOR

Tamási István: A kiátkozott

Megrázhatnánk a lármás kolompokat, megfújhatnánk a szenzációcsinálás papiros trombitáit is; íme, egy mai csoda: a nagylaki postamester nem jár ultiestékre, nincs horgászjegye, ellenben szabad idejében történelmi regényeket ír. Lám, mindjárt az első, a Kun Lászlóról szóló meg is jelent a Gondolatnál, igen parádés kiállításban, ötszáznál több oldalon, tizenkétezer példányban.

De az irodalomban ritkán akadnak szenzációk, s ez így van jól. Nem csaphatunk hangos zajokat Tamási István körül sem. Méltatlan lenne hozzá. Mert könyve nem „érdekes jelenség”, hanem írói teljesítmény. Eszerint kell olvasnunk. Szerzőjének sorsa pedig korántsem olyan egyszerű, miként azt valamely bulvárlapnak való főntebbi tippünkkel tréfaként emlegettük. Tamási történésznek készült, a mielőbbi kenyérkereset kényszerítette csak, hogy „amatőr” maradjon. Élénk érdeklődése, szívós föltáró szenvedélye, szorgalma megmaradt azonban mindmáig. A közlés vágya sem hagyta nyugodni, s írói tehetsége is megmozdult — így előadások, történeti tanulmányok helyett történelmi regény lett keze nyomán a telerótt lapokból.

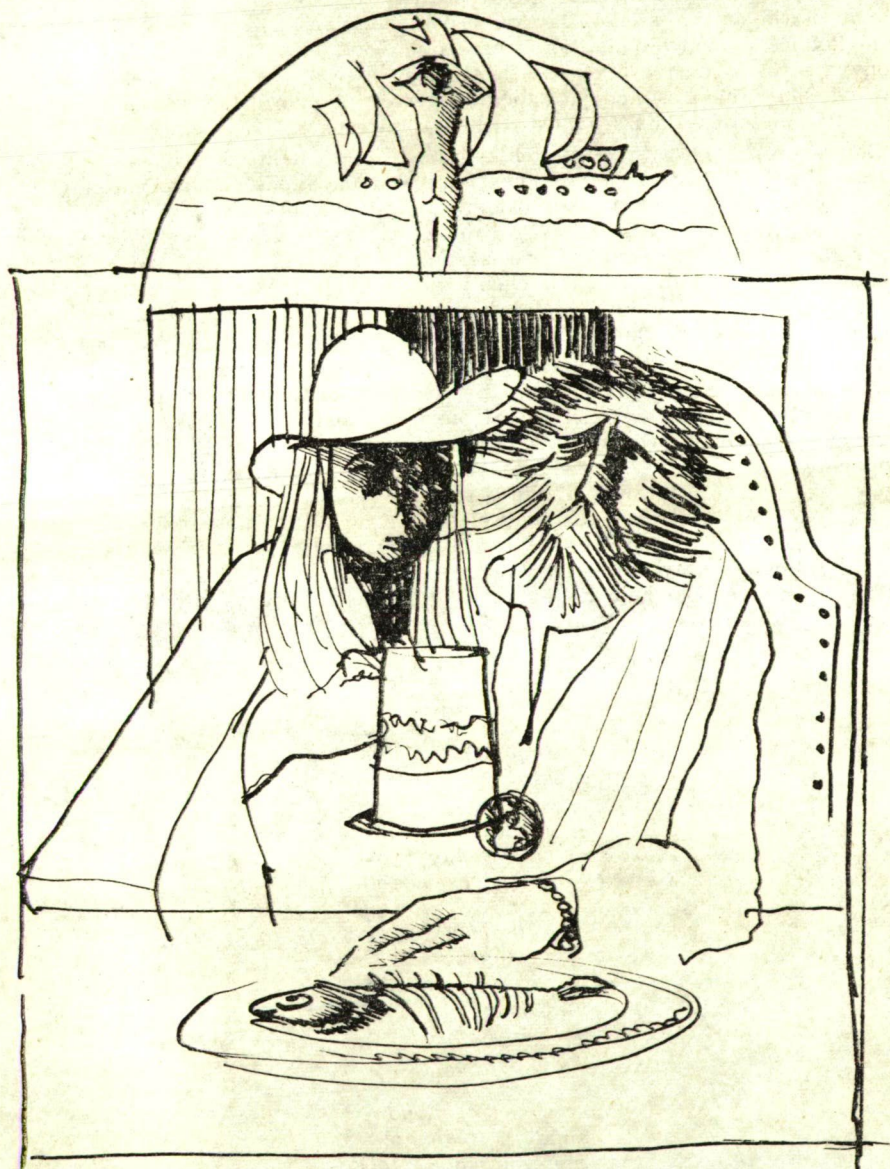
Tamási könyve alapos előtanulmányokról tanúskodik. A szerző minden mozdulatán érződik, hogy otthonosan mozog a magyar középkorban. De nemcsak a szűkebb haza területén. Legnagyobb érdeme éppen az, hogy láttatni tudja, milyen nemzetközi helyzetben, mily félelmetes árnyak tövében próbálta országgá egybe-markolni erőltén kezével a széthullni akaró birodalmat a gyermekkirály, akinek — itt valóban indokolt a szó: ellentmondásos — alakját megfelelően ábrázolni is tudja a szerző. Elsősorban ez bizonyít tehetsége mellett. Mert a király körül, s az Alföld mocsarasaiban bujdosó más szereplők bizony nehezebben kelnek életre. Különösen áll ez a kitalált alakokra, akiknek mozgatásához nyilván kevesebb történeti adat nyújt összeköthető szálát. Ám éppen őket ragadhatná kézen legbátrabban az író, mindjárt szárnyakat is növesztve velük együtt, hogy szállni is tudjanak. Mert a földön csak történet terem. Költészet nem. Ahhoz föl kell emelkedni. A regénynek ezekben a részleteiben ez azonban csak ritkán sikerül. Bátran beszélteti viszont hőseit huszadik századi nyelven a szerző. Ez könnyíti az olvasást, segíti a megértést. Néha bántó azonban egy-egy túlságosan mai, már-már zsargonnak minősíthető kiszólás.

Századunkat emlegetve önként és törvénytörően következik a kérdés: milyen üzenetet közvetít a mű a régi századból nekünk, maiaknak? Bizony erre nehéz felelni. Vagy mégsem lenne igaz, hogy a történelmi regény óhatatlanul szól arról a korról, ahhoz a korhoz is, amelyben íródott? Nem az „áthallásokat” keressük, de

joggal kérjük számon a történelmi regénytől, hogy eligazító írói üzenete legyen mai olvasója számára. Az olvasó mindig „mai ember”: a múlttól, sőt a jövőről szóló művektől is mai kérdéseire várja a választ.

Pontos, megbízható történelmi illusztráció Tamási István könyve. Jó szívvel ajánlhatjuk mindazoknak, akik szórakozva akarnak megismerkedni történelmünk emlegetett szakaszával. A *kiátkozott* némely részlete, a főhős megformálása, s néhány más biztató jel pedig reményt adhat, hogy a szimpatikus fiatal szerző legközelebbi munkájában még több örömet lel az irodalmi izgalmat, költészetet kereső olvasó is. (*Gondolat*, 1973.)

ANNUS JÓZSEF

Balázs János: Füstölgések

A magyarországi könyvkiadói jogszabályok lehetőséget nyújtanak arra, hogy a szerzők — megfelelő engedéllyel — saját költségükön jelentessék meg műveiket. E lehetőséggel élt Balázs János, akinek nevét festményei tették híressé varázsütés-szerűen. Vállalta a mintegy harmincezer forintot kitevő nyomdai költséget, amelyből semmi sem fog részére megtérülni, mert köteté nem kerül könyvtárusi forgalomba. Ötszáz példányban készült, s a példányokat csupán baráti körben, ajándék gyanánt osztja szét a szerző. Így az érdeklődő olvasók a nagyobb könyvtárakba kerülő köteles példányok alapján ismerkedhetnek meg a kötettel. (Figyelmeztetjük a könyvgyűjtőket: ne tegyenek kísérletet arra, hogy a szerzőtől szereznek példányt; nem fog sikerülni. Festményei kapcsán szerzett szomorú tapasztalatai indokoltan bizalmatlanná tették Balázs Jánost a műgyűjtői mohósággal szemben.)

Balázs festményei azért keltettek feltűnést, mert ellentétben a legtöbb úgynevezett naiv festővel, nála a naivság nem egyszerű ügyetlenséget, akaratlan vagy tetetett primitívséget jelent, hanem valami szokatlan szimbolikus, sűrített, filozofikus látásmódot, Hieronymus Bosch-szerű groteszk, démoni figurák töredékeinek kavargó tömegéből felépítve. A szemlélő kísértést érez, hogy az elemek kaleidoszkópszerű kavargását összefüggésbe hozza a cigány népdalok és népmesék motívumtöredékeket halmozó szerkesztésmódjával. Most megjelent versei bizonyítják, hogy e látásmód nem véletlenszerű, hanem igen tudatos művészi elgondolások kifejezője.

Képeit olykor összevarrt zsákdarabokra, kimustrált munkaköpenyre festette. Verseit papírszeletekre rózta. Félezer papírszeletről válogatott ki hetvenhárom darabot petróleumlámpa fényénél a salgótarjáni cigányteleptől is elkülönülve álló kunyhóban Mészáros György, kiváló cigánykutatónk, akinek baráti segítsége tette lehetővé a kiadás szervezési nehézségeinek leküzdését. A verseknek Balázs János maga adta a találó „Füstölgések” címet, amely igen szerény és egyben igen öntudatos, mint szerzőjük. Öreges füstölgéssel — de mondjuk méltóbb szóval: öregkori bölcsességgel — vall magáról és a világról. Ha úgy tetszik: költészete naiv költészet, ahogyan festészete naiv festészet. Függetleníti magát a jelenleg divatozó költészeti irányzatoktól, s régebbi népi költőink egyszerűségével, világosságával fejt ki elgondolásait a lét kérdéseiről és saját művészetéről.

Idézzük kötetnyitó versét:

*Egy nap eljött hozzám
a teremő erő űzötten árván
máshol nem fogadta senki
nálam menedéket talált
el sem hagytam menni
— Ha megengeded öcsém
nálad maradok
— Ó kedves bátyám
ez a legkevesebb
ha otthonom megosztom
— Ez így helyes
bár nem sejtethed
milyen szép mennyi sok
amit hoztam néked
mely nemes erő
és szent titok:
nézz szét a világon
mindig mindenhol
egyformaságot látol*

Ne kutass a fényben
 árnyékban vannak
 a színes tünemények
 Abban rejlik az
 ami igaz és vigasz
 minden letörtségre
 ami a valóság
 ami az emberiség vétke
 Az üdv meg a bűn
 összesítve egyik ragyog
 másik keserűn
 vicssorít ábrázatot
 és torz káoszt mutat
 Ha ezeket kinézed
 nem lesznek vitézek
 akik régóta nagyok
 híresek gazdagok
 az ördög is utat enged
 s szerencséd felragyog
 De előbb a lét
 nyirkos folyosóját
 kezdettől a máig
 kell rohannod át
 Nem kell ehhez más
 mint ezernyi vonal
 bonyolult görbe vonás
 se vezetés se parancsolás
 csak benne égj abban
 amiben izzik fortyogó színözön
 Így lettem az
 ami lenni se akartam — festő
 Öregem eltűnt egyedül maradtam
 Honnan jött ki volt?
 szavam nincsen
 talán ő volt
 az anti-isten.

Balázs János személye bizonyosság arra, hogy léteznek őstehetségek. A két elemi végzett nehéz sorsú férfi minden előtanulmány nélkül kezdett festeni, verset írni, s verébfejnyi betűkkel, de jól kiírt írással, kifogástalan stílusban veti iskolai füzetek lapjaira filozófiai elgondolásait. Festményei után versei a bizonyítékok: mindkét műfajban képes figyelemre méltót alkotni. (A szerző kiadása, 1973.)

VEKERDI JÓZSEF

SZÍNHÁZ

Shakespeare, Weiss, Bulgakov

PRÓZABEMUTATÓK A SZEGEDI SZÍNHÁZBAN

Jó félháznyi közönsége volt Szegeden a *Bulgakov*-darab tizenegyedik előadásának. A színészek szerint ez nem jellemző, általában megtelik a nézőtér, mintha az utóbbi időben többen járnának színházba. A bérletstatisztikák enyhén emelkedő grafikonja csalóka lehet, hitelesebb lázmérő a színész közérzete, hiszen a bérletek korábban is elkelték, viszont ha jól érzik magukat a közreműködők, odalent a játéktéren, bizonyára attól van, hogy a belépőjegyeket nemcsak elvállalják, ki is használják az emberek. A színészek szavának hitelével tehát: a szegedi közönség „mozdulóban van” színházért. Mire ezek a sorok az olvasó elé kerülnek, az évad túljutott a felénél, az említendő előadásokból legfeljebb néhány várható még. Szegeden a próza nem játszik repertoárt, így ha a teljesség kedvéért ideírjuk az első fél évi programot, a bemutatókat jelezzük egyben. *Shakespeare Vízkeresztjével* nyitottak, másnap az elnyűhetetlen sláger, *A Szabin nők elrablása* ment, majd a kamaraszínház kényszerű nélkülözése miatt a főépület földszinti klubtermében kinyitott kisszínpad *Marat/Sade* premierje következett, illetve a félév utolsó bemutatója, Bulgakovnak *Rein mérnök álma* címmel játszott komédiája.

Megint úgy adódott, hogy a közönségnek némi viszonyítási alapja volt: a *Vízkeresztre* és a *Weiss*-darabra filmről hozott emlékképeket magával, Bulgakov *Boldogság* című drámájának úgynevezett paraleljét, az *Iván, a Rettentőt* pedig pesti előadásában a tévéről láthatta nemrégiben. Eredetiségét tekintve kétségtelenül a Bulgakov-premier ígérte a legtöbb izgalmat, nemcsak azért, mert Bulgakov neve és életműve csak az utóbbi időben kezd felszívódni nálunk a köztudatba, s a folyamat elvitathatatlan, dokumentumértékű állomását jelentheti Szeged — hanem mert (ezzel összefüggésben) az előadás magyarországi bemutató volt. *Karig Sára* fordításában a *Boldogságot* *Sándor János* rendező bővítette-alkalmazta színpadra úgy, hogy az előjátékban *Majakovszkij*-versekkel adott ízelítőt a darab születésének korából (a fiatal szovjet államban egy üzemi brigád rögtönzésszerűen mutatja be kultúrműsorát), a szöveget pedig az *Iván, a Rettentőtől* átemelt intelmekkel dúsította föl. Így sikerült a cselekményt színesebbé, mozgalmasabbá tenni, s a szabadkai vendég, *Petrik Pál* sci-fi hangulatú díszletei szabad utat engedtek a merészen csapongó fantáziának. *Rein mérnök* találmánya, az időgép, persze csak eszköz Bulgakov számára. Mint *Madách* Tragédiájában *Kepler*, *Rein* is előre álmodik. A 23. századba röpíti utasait, ahol Moszkvára inkább csak a Kreml toronyórájának ütése emlékeztet. Furcsa módon útítársai „nehéz fiúk”: *Milovszlavszkij*, az élelmes-bohém besurranó, elegáns kleptomániás és *Bunsa-Koreckij*, a herceg-házmaster, aki a *Milovszlavszkij*ok sajátos fazonra ideologizált szabadságával szemben bürokrata eszközökkel mosogatná tisztára foltos múltját, folytonos jelentgetésekkel keltené látszatát, képes az új rendbe asszimilálódni. A darab erőssége ennek a két figurának a színe-visszája, ám gyengesége éppen e két hálásabb szerep fényétől derült ki: *Rein* nem tud élni igazán a maga teremtette lehetőségekkel. Annyi nyilvánvalóvá lesz a darabból, hogy a huszadik századi emberek nem „teljes értékűek” 2222-ben,

de az már csak a néző homályos sejtéseire bízatik, vajon a Boldogság jövő-állam hűvös utilitarizmusa, kínosan józan erkölcsideálja legyen a mérték, vagy a valóságos figurák napi perpatvarokban edződött esendősége, melyhez képest a jövő emberei szürke, kilúgozott robotlények csupán. Sándor János egyébként korrekt rendezése sem tisztázza lényegében, hol keressük az előadás mai jelentéstartalmát és ideológiai töltetét. Mindenesetre két molière-i színekkel kifestett, vérbő komikus szerep talál két remek szereplőre Kovács János és Kátay Endre személyében. Rein mérnök vázlatosabb figurájáról Körtvélyessy Zsolt romantikus hajlamokat közöl a nézővel.

Egyértelműbb, mondhatni operettsiker volt Szegeden Sándor János évadnyitó produkciója, Shakespeare Vízkeresztjével. Ha színház az egész világ, akkor ez a színház most manézs: Sándor János cirkuszba vitte a Vízkeresztet, a porond átívelt a zenekari árok fölé, a nézőtérbe szaladt. Gyarmathy Ágnes elegáns díszletei, zöld drapériával bevont emelkedői, színes korongjai felvették az előadás hangnemét, amíg üresen maradt a tér, szemnyugtató, üde látványt nyújtottak, a herceg és a grófnő egymást eltévesztő románcára derűs fényt bocsátottak, a borissza nemesei korhelykedései közben mint szappanbuborékok, épp hogy el nem pukkantak. A reneszánsz szerelmi történet idilli keretjátékul fonódott a csínytevők köré, s az így kibélelt porondon önmagát felkínálva bolyongott a magányos Malvolio, akit direkt mai hivatalnokra hangszerezt a rendező. Kátay Endre két figurát játszott bele, vasalt bürokratát és bohócot, mint jeges vízből a forróba dobott ember, feszes izmokkal, majd eljámorodva. De amit Shakespeare egy típus jellemébe sűrített, azt feleslegesen megkettőzte. Malvolio mellett különleges figurája még az előadásnak a bohóc, akinek csörgősipkájában Király Levente a rendező ötleteit adja a darabhoz — és a herceg: Körtvélyessy Zsolt szerepjátéka, mely az előadás stílusához képest felfokozottan patetikus, idegen. Kovács János teliszájú-telitorkú Böffen Tóbiása, ifj. Újlaki László nyiszlett Keszeg Andrása remek paródiák. Sándor János lefordította magának Shakespeare-t, tehette, a darab címe: Vízkereszt, vagy amit akartok.

A színház társalgójában megnyitott kisszínpad Giricz Mátvás rendezésében es-ténként maroknyi, ám hétfőről hétfőre kifogyhatatlan publikum előtt játssza Peter Weiss (hosszú című, röviden csak Marat halálaként jelzett) drámáját. Érdekes mű, Budapesten Marton Endre rendezésében mutatta be a Nemzeti Színház. Az 1964-ben született dráma premierjét Peter Brook rendezte Londonban, Weiss később megírt egy másik változatot a rostocki színháznak, azóta a két variációt úgy tartják nyilván, mint nyugatit és keletit. Vagyis nem egyértelmű darabról van szó, gondolatrendszerében több réteget kell lehántani a rendezőnek. Marat és de Sade áll szemben egymással, köztük a megbízhatatlanul hullámzó hangulatú nép, a darabnak keretet adó kor, a napóleoni évek közvetlen tükre, melyet az intézetigazgató tart az örültek elé — végül a ma, a színházi előadás szemléletprizmája, mely összegyűjténé a fényugarakat. Giricz Mátvás prizma gondosan megmunkált, csiszolt. Látszólag mintha ez utóbbi réteget figyelmen kívül hagyta volna: az egész előadás beborító-fehérben, bolondokházában játszódik, csak az utcán jut ki belőle a néző. A játék szervezése, tagolása, az egyes szerepek főnagyítása, az ütközőpontok értelmezése, tálalása azonban jelenlevővé teszi a rendezői szemléletet. Jó értelemben vett teatrális színházat szervezett Giricz Mátvás, ahol a szokásosnál is hangsúlyosabb az együttes munka, s külön figyelemreméltó a színészi fegyelem. Fenyő Ervin agitatív erejű Marat-ja, Simon Éva réveteg Corday Saroltája gondosan kidolgozott.

Az őszi—téli szezonról szólva nem hagyhatjuk említés nélkül: budapesti fellépései mellett a világhírű moszkvai Vahtangov Színház két felejthetetlen estével megajándékozta a szegedi közönséget is. Pogogyin: A puskás emberét, és Carlo Gozzi: Turandot hercegnőjét olyan patinás repertoárból újították föl, ami néhai sikeres előadások, nagynevű rendezők (mint a névadó Jevgenyij Vahtangov és a közvetlen utód Ruben Szimonov) emlékéért az aktív színházi gyakorlatban is megőrzi. A jelen-ség számunkra még sajnos ismeretlen, de rendkívül tanulságos...

NIKOLÉNYI ISTVÁN

FÉJA GÉZA

Vallomás Szabó Vladimírről

A harmincas évek elején találkoztam először Szabó Vladimírral, bár még nem személy szerint. Rózsadombon, egy Afonya utcai villa falán függött a képe, és valahányszor baráti látogatást tettem, a képet is meglátogattam. Úgy hallok, az ostrom idején elkallódott, de én bévül hordozom, most is látom. Ladik halad a tengeren, ráncos arcú öregasszony ül benne, talán maga az öreg Idő, vénember húzza, a tenger színe pedig hajnalzöld, az újjászülető természet, az imént felpattant rügyek és az éppen kifeshető levelek színe. Az öregember nyugodtan halad a vízben, a víz színén és a víz felett, hasonló nyugalommal ül a csónakban az öreg Idő. A mulandóság megy a maga útján, ám ennek az útnak örökkévalóság a neve. Csupa nyugalom ez a kép, szinte a bölcsesség végső szava, mindent sommázó mondata színre, mozdulatra és figurára váltva. Mintha a művész ősi rettegéseket gyűrt volna le, és biztatna, hogy ne féljünk, mert mégis és mindig van remény. Pedig akkor festette, midőn már megéltük a XX. század drámájának első felvonását, és ha ez a dráma egy időre látszólag el is csitult, csupán azért történt így, hogy nemsokára még irgalmatlanabb felvonásokat rendezzen. Szabó Vladimír érett férfikora ebben a drámában telt, és vizsgáljuk meg, hogy miként viszonylik korához? Vannak, akik a dráma jeleneteit festik, és minden becslést megérdemlő, feltétlenül rangos feladat ez. De mindig jönnek olyan alkotók is, kiket lelkiismeretük arra kötelez, hogy lássanak messzebbre, és azt ábrázolják, ami minden borzalmon túlvirágzik. A késő Adynak van egy verse, a címe: Hull a búzaföldön. A halott katonát a havas síkon feledték:

*Elitatódik nagy csendesen
S növendékeit veri rajta át
A győzedelmes búzaszem.*

Úgy érzem, ilyesmi történik Szabó Vladimír piktúrájában. Idillt fest? Harmóniát ábrázol? Úgy lehet, de pillanatig se feledjük, hogy képeink korunk nagy élet-drámájának az izgalma tér boldogabb égőv alá, és távolról sem könnyed öröm virul vásznain, de végletek nyugosznak meg, mert végletek hajolnak egymásba.

Szabó Vladimír feje, tekintete Mednyánszky László egyik férfiarcképére emlékeztet. A néhai nagy mester ezt a címet adta képének: Aki lát. Igen, aki lát, akinek a tekintete mindig lényegbe hatol, és a hordalékkal elborított, vagy egyenest elsüllyedt lényegből teremti újjá a világot. Olyan férfinak a feje ez, aki szüntelen elemekkel dolgozik, mint egykor E. T. A. Hoffmann, vagy századunk egyik legnagyobb géniusza, Bulgakov. Ezek a mesterek az életbe elegyítik az álmot, a külső valóság tisztelete mellett megadják a belső valóságnak is dukáló rangját, bátran végigélik a jelent, nem bújnak ki a nekünk rendelt időből, de szelíden, szinte önkéntelenül mindent átemelnek az abszolút időbe. Innen ered, hogy Szabó Vladimír képei mindig többet adnak, mint amit témájuk mond. A régiségbolt régiségbolt is, illetve minden létezett és létezőhető régiségboltnak, minden szenvedéllyel összehordott műgyűjteménynek sommája, de ugyanakkor figurák és sorsok hallatlan sűrűje, szinte emberi őserdeje. Ablaka gótikus katedrálisra néz, de maga a bolt is

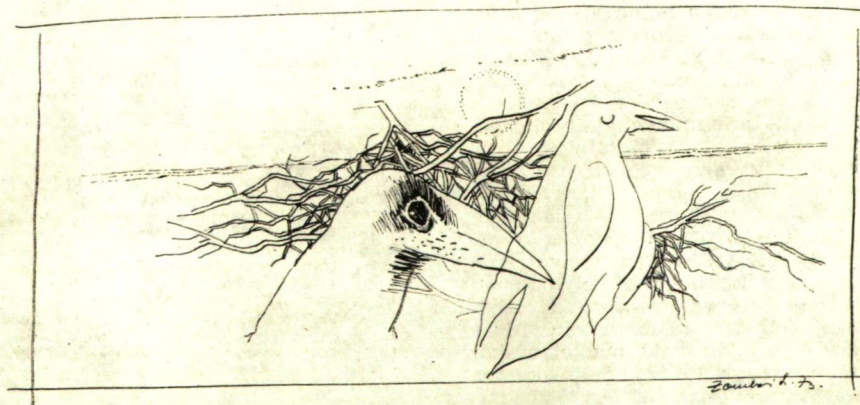
Elhangzott a Csók Galériában rendezett gyűjteményes kiállítás megnyitójaként.

katedrális: áhitattal és Érosszal, fölfeszített Jézussal és elszánt szügyű, kihívó farú nőstényekkel, fölfelé szárnyaló s bukdácsoló angyallal, forró emberi hússal s csontkoponyával, az emberi alkotás örök elemeivel. Aki nem értette eddig a gótikába sűrített és a gótikában megnyugvó emberi drámát, a falaiba és díseibe békült forró, vad érzékiséget, az most színről színre láthatja. Ám a pinceboltból meredek ösvény vezet fölfelé. Úgy is mondhatjuk, hogy pincelépcső, de ugyanakkor ballada is, a folklór jól ismert ösvénye a megváltó fény felé.

Ismét kérдем: vajon drámai világ ez? Inkább az ember legszebb álma az ígért földjéről, ahová tűzoszlop vezérel a pusztában. Az eredeti ember szüntelen fel-támadása, a Paradicsom visszacsapó ősemléke. De nyoma sincs piktúrájában a valóságtól elszakadó absztrakciónak. Húsból, vérből, megszépülő s élő sárból teremtett világ Szabó Vladimir világa, s ha túlsap a jelen időn, sőt önmagán, bizonyonnyal a valóság túlsága árad meg, az élet sűrűsége, a lélek pattanni készülő telítettsége. Az antik életérzés támad fel, melynek nem volt szüksége metafizikára, mert az ember még a nagy, egyetemes Létben állott, s az élet meg a halál édes testvérek voltak. Örömet hirdet ez a művészet? Azt hiszem, sokkal többet: az ember otthonosságát a világban.

Szabó Vladimir Balassagyarmaton született. Balassi földjéről jött, Felvidék lábától, a magaslati légkör éthoszáat kapta útravalónak, ám dél felé szeret vándorolni, délszakra, Vörösmarty délszigetének vegetációját és színeit hozza haza tápláló vigaszra. Mélyre szívta Rómát, de képein átüt Bizánc ragyogása is. Ám mást is hozott a Mediterráneumból, közelebből Hellászból: Orfeusz örökségét. Orfikus verseket írt már Goethe, Orfeuszt „fordította” a XX. század nyelvére Rilke, és ha Szabó Vladimir művészetét egyetlen szóval kellene jellemeznem, azt mondanám, hogy orfeuszi. Ezért szereti annyira a vándorénekeseket, Orfeusz rangrejtett utódait, akik visszalehelik az emberbe eredeti ártatlanságát, és énekükkel újra megszeli a földet. Akik jóvátesznek mindent, mert lám, a végső stációnál a vén koldus vak szemé világítani kezd.

Nem az én dolgom az ítélet, mást cselekszem, talán többet, talán kevesebbet, vallomást mondok. Továbbadom, amit Szabó Vladimir képeitől kaptam. És boldog lennék, ha dadogásomból meghallanák azt, amit életműve ajándékoz nekem: öreg szívem hevesebb dobogását.

Szerkesztő asztal

Rendszeresen bemutatja az elsőkönyves költőket az írószövetség költői szakosztálya. December 19-én került sor lapunk munkatársának, Kovács Istvának bemutatkozására. Kiss Ferenc irodalomtörténész mondott bevezetőt, Valai Péter színművész, a Thália Színház tagja olvasott föl a versekből.

*

Tóth Béla író, szerkesztő bizottságunk tagja a múlt év utolsó heteiben Jugoszláviában járt, ahol Tisza című szociográfiájához gyűjtött újabb anyagot.

*

A Magyar Rádió pályázatán díjat nyert Mocsár Gábor, szerkesztő bizottságunk tagja. Rádiójátéka — amely hamarosan műsorra kerül — az olajbányások életéből meríti témáját.

*

Somogyi-könyvtári Műhely. A 12. évfolyam 1—4. számát kaptuk kézhez. A Csongrád megyei Könyvtár és a Somogyi-könyvtár egyesülésével az új könyvtárnak két kiadványa jelenik meg. A Csongrád megyei Könyvtáros a könyvtári munka közvetlen kérdéseivel foglalkozik, a Somogyi-könyvtári Műhely pedig voltaképpen korábbi két rovatát, a Műhelyt és az Örökséget folytatja tovább, immár nagyobb terjedelemben és a megyére kiterjesztve. Helyismereti tanulmányokat, bibliográfiákat, adattárakat és mutatókat közöl tovább is. „Minthogy megyénkben helyismereti folyóirat nincs, kiadványunk hézagpótlónak ígérkezik” — írja az új szám bevezetője. Amikor ennek a kiadványnak első számai megjelentek, a Tiszatáj megírta, hogy a helytörténeti kutatás közlő fórumát, szervező eszközét látja ebben a kiadványban. Most, a hosszú idő után való megjelenésakor sem mondhatunk többet. Sok sikert a „műhely” munkájához! A Somogyi-

könyvtári Műhelyt Péter László, folyóiratunk munkatársa szerkeszti.

*

Csokonai koszorúja. Magyar költők versei Csokonáról. A könyv Debrecenből jött, negyedik kötete annak a példás önismeret-ébresztő sorozatnak, mit a Hajdú-Bihar megyei Tanács az elmúlt években megjelentetett. Volt egy kötet a megyéről, egy a városról, egy pedig a mai debreceni fiatalok műveiből. S ez a mostani Csokonai születésének kétszázadik évfordulójára jelent meg, nem fél évvel később, mint mostanság lenni szokott némelyik évfordulón. Bényei József szerkesztette ezt a kötetet, Kiss Tamás írt hozzá bevezetőt, s lektora kedves munkatársunk, Görömböi András volt. Es most is, mint az előző köteteknél, Elek Sándorné a felelős kiadó, kiről tudott dolog immár, hogy értő mecénása a tanácsnál a debreceni kulturális életnek. A debreceni példa követendő voltát fölles lenne főlemlegetni, beszél az magáért.

*

Háromszéki népballadák. Kallós Zoltán gyűjteménye után újabb kötet jelent meg a Kriterionnál az erdélyi magyar folklórból. Ez a kötet Albert Ernő sepsiszentgyörgyi tanár és tanítványainak balladagyűjtését közli; a félezer oldalas könyvben 425 ballada szövegét, változatát, illetve kottáját találhatjuk.

*

Az ÜZENET Szenteleky-emlékszáma. A szabadkai ÜZENET Szenteleky Kornél emlékének szentelte az 1973. december 1-i számát. Szenteleky, akit sokan a vajdasági magyar irodalom megalapítójának, első jelentős író, szerkesztő, szervező alakjának tartanak, nyolcvan éve született, negyven éve halt meg. Az emlékszáma az újraértékelés igényével szerkesztődött és azzal a szándékkal, hogy a maig is elevenen ható írói magatartásra, írói műre fölhívja a vajdasági magyar irodalom mai művelőinek figyelmét. A tanulmányzámból többek között megemlíthetjük Herceg János, Csuka Zoltán, Dudás Kálmán visszaemlékezéseit, Bori Imre regényelemzését, Bányai Jánosnak a költőt méltató tanulmányát, Szeli Istvánnak Szenteleky irodalomsmemóriáját vizsgáló írását, Dér Zoltán dokumentumközlését, bő válogatást a kortársak Szentelekyről szóló véleményéből. Juhász Géza írását Szenteleky világnézetéről. Az emlékszáma Dér Zoltán hagyományápoló munkáját is dicséri.